

**ԱՐՏԱՎԱԶԴ
ՍԱՐԵՑՅԱՆ**

**ԸՆՏԻՐ
ԵՐԿԵՐ**

Երկու գրքով

Գիրք առաջին

**Աբխազպետհրատ
Սուխում
2018**

УДК 821. 19-93
ББК 84 (5Арм) 6-44
С20

Տպագրվում է պետական պատվերով

Սարեցյան, Ա.Յ.

Ընտիր երկեր երկու գրքով, գիրք առաջին

Աբխազպետհրատ: Սուխում, 2018: 312 էջ

Г/Р 978-5-122-17-03018

Արտավազը Սարեցյանը ծնվել է 1957 թվականի ապրիլի 22-ին Աբխազիայի Սուխումի շրջանի Լեչկոպ գյուղում:

Ավարտել է Աբխազական պետհամալսարանի պատմա-իրավաբանական ֆակուլտետը:

1991 թվականին հիմնադրել է «Գրական Յամշեն» թերթը, որի տպագրությունը շարունակվում է ցայսօր:

Աբխազիայի և Ղազախստանի գրողների միության անդամ է:

Մի քանի գրքի հեղինակ է, այդ թվում՝ երկու ռուսերեն:

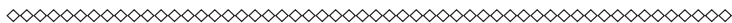
Սույն հատորը ամփոփում է հեղինակի չափածո և արձակ գործերը, որոնք քաղված են «Արևաքամի» (1989), «Ափացխա» (2002), «Էլեգիաներ երևույթների մեջ» (2012), «Յամշեն-20» (2012), «Խառը մտորումներ» (2014), «Սևծովյան այգաբաց-60» (2014) և «Առանց բացականչական նշանների՝ անդունդի եզրին» (2014) գրքերից:

Ժողովածուն համալրված է մի շարք այլ գործերով, որոնք լույս չեն տեսել առանձին գրքով:

**УДК 821. 19-93
ББК 84 (5Арм) 6-44**

© Սարեցյան, Ա.Յ., 2018
© Աբխազպետհրատ, 2018

ՀԱՓԱԾՈ

ՈՐՊԵՍ ԻՆՔՆԱԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Ա.

Ընդամենը պիտի ասեմ,
որ ես դո՛ւրս եմ բոլոր
հայտնագործված
ու նաև դեռ չհայտնագործված
ֆիզիկական օրենքներից,
ինչն ամենևին էլ չի բացառում
նրանց ակտիվ գոյակերպը:

Որպեսզի դուք
գոնե փորձե՛ք պատկերացնել ինձ,
ասեմ, որ իմ հաջորդ սկիզբը
վերջի մեջ է իմ նախորդ,
կամ էլ՝ հակառակը.
հաջորդ սկզբի մեջ է
իմ նախորդ վերջը:—

Եվ այստեղ
ոչ մի հակասություն չկա,
դեռ ավելին՝
սա ներդաշնակությունն է
ամենակատարյալ...

Եվ հենց դա՛ է
իմ գոյության հավասարումը,
որտեղ չկա անհայտ անդամ:

Եվ անսահմանորեն
ներթափանցելով իմ մեջ՝
ես անսահմանորեն էլ
դուրս եմ ճառագայթում ինձանից՝

մտքի ու սրտի հավասարակշռությունը
պահպանելու համար:–
Ես ամբողջովին իմ մեջ եմ,
և միևնույն պահին՝
ամբողջովին էլ դուրս եմ ինձանից:–

Իմ չգո ներկան
իմ գոյն է անցյալ ու միաժամանակ՝
ապագա:

P.

Ես գոյություն ունեմ
վայրկյանների պայթյունների մեջ,
որոնք հյուլե առ հյուլե
քանդում են ժամանակը՝
հյուլե առ հյուլե
վերականգնելու համար,
կամ՝ հյուլե առ հյուլե
վերականգնում են ժամանակը՝
հյուլե առ հյուլե
քանդելու համար:–

Եվ դա ամենևին էլ նույն բանը չէ:

Ո՛ր այդ պահերին
ես մեռնո՛ւմ եմ
բառերի ձգողական ուժից,
որն իմ ջղերն է
անխնա պատառոտում:

Հիմա չգիտեմ,
թե որտեղ եմ վերջապես
վաղվա հիմք դառնում՝
երեկվա՛ համար:

Համարյա թե ընկա՛ծ,
Քո լույս գունդն եմ որսում,-

Այնպե՛ս քնքո՛ւյշ ու հե՛զ՝
սրտի՛ նման բռնում,
Այնպե՛ս փափո՛ւկ-փխրո՛ւն
առնում ափերիս մեջ...
Այն քո հոստ ծովի խորությամբ է ծփում,
Շողում սիրունդ սարի սրբության պես
մի պերճ...

Ձյուն է գալիս առա՛տ,
այնպես լուսափթի՛թ,
Այնպես անասելի՛,
այնպես մոլո՛ր-գերո՛ղ...
...Եվ երկրագունդն է մեր
հանգույն ձնագնդի
Տիեզերքում սուրում՝ լուսե՛ր ոլորներով:-

Մենա՛կ, անհո՛ւյս, փխրո՛ւն...
Անօգնակա՛ն այնպես,
Ահ ու մահի միջով, միջով խինդ ու ցավի,
Նա՛ այնքան հեզ, և մի
Առեղծըվա՛ծ ահեղ,
Ումի՞ց է նա փախչում,
Ո՞ւմ է ձգտում կարի:

Ո՞ր է սուրում: Նրան
ի՞նչ կլինի, արդյոք –
Կբախվի այլ գնդի՞՞
փշո՛ւր հեքով, ավա՛ղ...

...Ինձ չի լքել վերջին հույսն իմ՝
հոգիս այրող,
Որ կբռնի նրան
մեկն իր ձեռքով արդար...

ՆԱԻՐԻ

Կարլ Յալանուզյանին

Քարտեզիդ ամեն անգամ նայելիս
նուրբ մարմինը քո անկուշտ հոշոտող
գազանների գոռ մռունչ եմ լսում:

Եվ քո վերքերից ծորում է արյուն՝
դառնալով Մեծն Մաշտոցի Ա՛յբ, ԲԵ՛ն,
Խորենացու Ո՛ղբ,
Նարեկամատյա՛ն
և Կոմիտասի մորմոք՝ Անտունի՛...

Եվ քո վերքերից ծորում է արյուն՝
դառնալով Որդան Կարմիր՝ դարերի
համար խոր խորհուրդ՝
սակայն մեզ համար՝
այնքա՛ն-այնքա՛ն պարզ:

Քարտեզիդ ամեն անգամ նայելիս
տեսնում եմ՝ լոկ քո Սի՛րտն է մնացել
որպես Բախտի ջահ
և Բարու բռունցք:

1985

ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ

Երբեք էլ երկիր չէ –
մեր Էրզրի՛՝
մեր մեծ հայրիկ Հովհաննեսի բռունցքներում
ատամներով սեղմված
հառաչանք չդարձած ցավն է,
մեր մեծ մայրիկ Համեստի աչքերի ճիչն է,
որ այդպես էլ չխեղդվեցին –
չխեղդվեցին՝ օրեցօր ծանրացա՛ն մեր սրտում:

ԱՐՏԱՎԱԶԴ ԵՐԿՐՈՐԴ (մ.թ.ա. 55-34 թթ.)

Փոթորկահույզ ալիքներից ծափահարությունների
ցնցվեց «Լեռնային կղզին»՝ Աշխարհն Հայաստան,
երբ Արտաշատի թատրոնի բեմից
քո ոտքերի մոտ գլորվեց
Մարկոս Կրասոսի¹
պարթև Սուրենի կտրած կառավիը:–

Քո գերագույն կամքով,
Օ՛ Արքայից Արքա Արտավազդ՝
Ողբերգակ ու Բանաստեղծ,
այսուհետև Կրասոսը դարձավ
Եվրիպիդեսի «Բաքոսուհիների»
գլխավոր գործող անձը...

Դու ստեղծագործում էիր:–
Դաժան տառապանքով էին երկունքվում
քո հանճարին արժանի գլուխգործոցներ,
երբ բարձրագույն արվեստի
աստիճանների վրա փայլում էին
կատարելապես հղկված
Դավաճանությունն ու Նենգությունը,
Մատնությունն ու Նվիրվածությունը,
Վեհանճնությունն ու Սերը, քանզի
լայնածավալ պատմական թատերաբեմում
գործում էին մարդկային հատկությունների
ճարտարվեստ կրողներ
Կեսարն ու Օկտավիանոսը,
Պոմպեոսն ու Օրոդեսը, Բակորն ու Բասը...

Այո, դու ստեղծագործում էիր:
Եվ մեծագույն

¹Մ.թ.ա. 71-ին ճնշել է Սպարտակի ապստամբությունը:

ՇԱՐՈՒՆԱԿՎՈՂ ՏԱԳՆԱԴ

Գիշեր ու զօր չունենք, չունենք խավար ու լույս,
Ո՛հ մեր հոգին տնքում է նոր մի կարոտից,
Այնպես հեռու-մոտիկ, մեր մեջ-մեզանից դուրս,
Ծանոթ ցավի նման, խիստով անծանոթի...

Տիեզերքն է ճեղքվում («սունկն» է պայթում կրկին)՝
Աշխարհ դատարկելու հանգույն ուռչում ցավից...
Եվ ո՞վ, տեսնես, կգա, որ մեր հոգին փրկի...
Կամ, Արարչի նման, նորից հունցի կավից...

Սերս
Չայրենիքիս նկատմամբ
արտահայտող բառերն արտասանելու
իրավունք Նա տվել է արդեն,
և ես էլ իմ կյանքն ապրել եմ
հենց ա՛յդ իրավունքին
արժանանալու համար:

Բայց այսօր, երբ ես արդեն
– մտածե՛լն անգամ սարսափելի է –
(տարիքո՛վ, անշուշտ) մեծ եմ
Նարեկացո՛ւց ու Թումանյանի՛ց,
Չարենցի՛ց ու Սևակի՛ց –

հասկանում եմ, որ
այդ բառերն արտասանելու իրավունք
դեռ պիտի վաստակեն
նաև իմ զավակներն ու թոռնիկները,
որպեսզի ես էլ վերջապես
կարողանամ շշնջալ.
«Չայրենի՛ք իմ, Չայաստա՛ն,
ես սիրում եմ քեզ»:

«ՆՈՐԻ՞Ց...»

*Նորից հայերի արյունն է թափվում,
այս անգամ Զեսապում...
(Թերթերից, 2014 թ., ապրիլ)*

Համարյա թե հավերժական
Մեր հարցն ո՞ւմ ենք ուղղել տեսնես,
Մեր հայացքն ո՞ւր հառել ի տես
Ո՞վ կարկամե՛լ խաչի՛ սովոր մեր ձեռքերը.
– Նորի՞ց՝ թալան ու կոտորած...
– Նորի՞ց՝ արյուն ու նորի՞ց՝ լա՛ց...
– Ա՛խ, ո՞վ պիտի տեր կանգնի մեր գլխին անտեր
(Երբ աշխարհն իսկ չի՛ դարձել իր գլխի տերը)...

– Ո՞վ վերջ պիտի տա մեր ցավին՝
Մեզ դարանած մթին դավին...
– Տեսնես մեկը պիտի ասի՞ «Եղբայ՛ր, չեղա՛վ,
Բա՞վ չէ, արդյոք, Հայոց արյունն անմեղ հեղված»...

Եվ հոգեցունց այլ բյուր հարցեր,
Որ մեր սի՛րտն են արել ավեր
Ո՞վ մեր հոգին՝ տակնուվրա՞
Կեռվելով մեր բախտի վրա...

Չէ՛, քանի դեռ՝
Մեր աչքերում մորմո՛ք-մորմո՛ք,
Մեր աչքերում՝ կսկի՛ծ-կսկի՛ծ,
Պիտի հայե՛նք Աստվածն ի վեր,
Ո՞վ հառաչե՛նք արտասավալից
Ո՞վ հա՛ր կրկնենք «չմոռացվող ու հարազատ»
Հարցերը մեր,
Եվ քանի դեռ թա՛րս չենք բռնել մեր խաչը հին
Ո՞վ չենք դարձրել ... թո՛ւր հավլունի,
Եվ քանի դեռ նորի՛ց պիտի «նորի՞ց» տնքանք
Որպես աղոթք ու աղերսանք,–
Պիտի նորի՛ց լինի ... «Նորի՞ց»...

ԵՐԳ

Գոհար Թեփուլյանին

Իմ հոգին գիշերն է ձեզ պետք,
որ լցվեք աստղերով իմ հույսի,
թաթախվեք խորուրթյամբ իմ լույսի:
Իմ հոգին գիշերն է ձեզ պետք:

Իմ հոգին ձմռանն է ձեզ պետք,
որ հրով բորբոքվեք երազիս,
լիանաք մաքրությանբ եղածիս,
Իմ հոգին ձմռանն է ձեզ պետք:

Ես ճզմե՛լ եմ արյան գնդիկներն իմ ազնիվ
ու քամե՛լ քամվելով կա՛թ առ կա՛թ,
ու գինի է դարձել իմ հոգին անբասիր,
ապրող ու ապրեցնող – անարա՛տ:

Ես կգամ, երբ բառեր չեն լինի,
չի լինի աշխարհում գույն ու բույր,
կխմե՛ք կարոտով իմ հոգու խենթ գինին՝
իմ հոգին կըմպե՛ք դուք – մինչ մրո՛ւր:

Դու գիտե՞ս,
Ես գտե՛լ եմ արդեն իմ այն օրը միակ,
Որն իր մեջ է քաշում տրոփող սրտի պես
Իմ անցած ու անցնող ճամփաները հրակ,
Դու գիտե՞ս այդ օրն իմ ...

Չգիտե՛ս:

Դու գիտե՞ս,
Որ այդ օրն իր խորքում պահ առ պահ
Մաքրում ու կուտակո՛ւմ է իր մեջ
Կարոտիս մոխրացած փշուրներն արնավառ...
Դու գիտե՞ս այդ օրն իմ ...

Չգիտե՛ս:

Որդու՝ Տիգրանին

Ամեն բառն իմ մի նոր վերջ է՝
Կրկին ու կրկին սկսվող,
Մեկ՝ կարոտիս վայրեջքն է,
Մեկ՝ երազանքն իմ՝ ժայթքո՞ղ:
Թակարդ է բառն իմ ահա՝
Ինքնաստեղծ թակարդ:–
Ես քարշ եմ տալիս նրան՝
Մեկ ոտքով բռնված – հանկա՛րծ;
Մեռնելով ամեն ակնթարթ,
Ամեն ակնթարթ հառնելով՝
Սպառվո՛ւմ եմ թակարդ առ թակա՛րդ
Ո՞հ ... մաշվում՝ հողիս խառնըվելով:

ԱՊՐԻԼՅԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄ - 2016

*«Չոհերի քանակը, դժվարությունները մեզ չեն գրկում
մեր բուն նպատակին հասնելուց:
Ցավ ապրել՝ չի նշանակում գրկվել համառությունից»:
Բակր Սահակյան
Ղարաբաղի նախագահ
(Ապրիլ, 2016 թ.)
Չանուն հումանիզմի կոտորեք նրանց:
Մկրտիչ Սարգսյան
(«Քաջ Նազար»)*

...Ցայսօր էլ չհայտարարված պատերազմը
երբեք էլ չէր ավարտվել:–
Այն շարունակվում էր (դեռ ու նույնիսկ) չսկսված:
Քանզի անվերջ է մեր՝ գուցե՛ն չտեսած ու չընկալած
դաժան իրականությունը,
իսկ համբերությունը՝ անսահման (ավա՛րդ):
Չարձակումը յուրաքանչյուր լուսավոր տան վրա
շարունակվո՛ւմ է, որը հարձակում է
միաժամանակ բոլո՛ր լուսավոր տների վրա:

...Ես ուզում էի պատմել
իմ ապրած տարիների մասին,
իսկ ավելի ճիշտ՝ այն մասին,
թե ինչպե՛ս եմ ապրել այդ տարիները:
Սակայն այսօր այնքան եմ խեղճացել,
որ կասկածում եմ արդեն.
Եղե՞լ է, արդյոք,
տարիներ կոչված օրաշարը,
որը դեռ ապրա՛ծ էլ լինեմ:

...Չի լինի ոչինչ
(անգամ գոյատևելու համար
նախատեսված տարիները),
եթե իմ միջից չպեղեմ-չհանեմ
հազար յոթ հարյուր տասնչորս տարի
զսպվելով կուտակվող և արդեն
չարություն դարձող սրբագույն Վրեժն իմ,
որն այսօր (միայն նա՛)
անհրաժեշտ է ապրելու համար –
և ավելի՛, քան Ադոթք
ու Վշտակցություն –
Ցավակցություն –
Կարեկցանք կոչվածները՝
իհարկե, առանց մերժելու
դրանց գոյության իրավունքը:–

Հանուն Ի՛մ ճակատագիրն Ի՛մ իսկ ձեռքով
տնօրինելու իրավունքի...

...Դաժան է, բայց պիտի ասեմ.
Բարությունը պահպանելու – պաշտպանելու համար
այսօր պետք է հրաժարվել անգամ... Խղճի՛ց:–

...Որպեսզի նրա հաղթանակը
միայն հեքիաթներում չլինի:

02.04.2016

ԳԱՐՈ՛Ն Ե ԿՐԿԻՆ

*Հայոց եղեռնի
70-ամյակի կապակցությամբ*

Պոչի մկրատով
Հանդիսակատար ծիծեռը ճարի¹
Ժապավենն արդեն կտրել է կարմիր
Գարնանամուտի ցնծավետ բացման...
Եվ մեր բարձրրիկ
Հայոց աշխարհն է
արտասվում խորո՛ւնկ,
Հայոց աշխարհն է
արտասվում մաքո՛ւր,
Բայց արտասուք է դա թեթևացման:

Գարո՛ւն է կրկին:
Բնության անհուն
Խենթ-խելառության հրճվանքների մեջ
Երազանքների սալյուտի հանգույն
Երգի բողբոջներ են ճայթում շքեղ:

Գարո՛ւն է կրկին:
Տո՛ն դալարագեղ...
Եվ իմ մեջ Ցավի մի ռումբ է պայթում,
Որ, ա՛խ, դըրախտի դռնից լուսահեղ
Մարդ հաճախ նաև
Դժո՛խք է մտնում...

1985

¹Ճարի – առույգ:

ԻՄ ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՈՐԴ

*Աղաչում եմ – ինձ վերադարձրու քե՛զ...
Ա.Ս. («Արևաքամի» ժողովածու, 1989)*

Թող որ չե՛մ եղել ես *այն* ժամանակ,
Սակայն ամեն ինչ ես լավ եմ հիշում:–
Ահա Ադրիտի ընկուզենին հաղթ
Շաղվում է-հալվում ... մնացող մուժում:

Ո՛ր «սանդալն» ահա – առագաստն արի –
Սև ծովի արցունք-ալիքների մեջ՝
Անշե՛նն է Չատիկ տնավեր պապիս,
Համ շե՛նը փոքրիկ՝
մարդաշխարհում մեծ:

Դո՛ւ՛ Վահա՛զն ազգ,
Դո՛ւ՛ Տի՛ր ժողովուրդ,
Դո՛ւ՛ սրտի մորմոք ու կարոտակե՛զ...
Տուր ինձ հոգու ձի՛րք, կորո՛վ տուր հոգու,
Որ քո՛ տվածը վերադարձնեմ ... քեզ...

ՀԱՎԱՏՔ

Լուսինե Մարգարյանին

Ասում է նախնյաց սուրբ հավատքը հին,
Որ ձիու պայտը բախտ է տուն բերում,
Եվ հավատքին այդ հար հավատարիմ՝
Այն երազանքն ենք հոգով փայփայում,

Որ հուսահաստատ գարընդուռի պես
Մասիսն իր օջախ՝ Հայ տուն կդառնա,
Չի Տիգրան Մեծի ձիու պայտն ինչպես՝
Արցա՛խն է շողում մեր շեմի վրա:

ՀԻՄԱ ՇԱՏ Է ՍԻՐՏՍ ՓԱՓԿԵԼ...

Հիմա շատ է սիրտս փափկել
Ո՛ր դարձել է ներո՛ղ այնքան,
Թափառում եմ աշխարհով մեկ,
Որ աշխարհում փնտրեմ-գտնեմ
(Աստվա՛ծ չանի, որ բաց թողնեմ)

... ներելո՛ւ բան:–

Դա՛ է այսօր իմ սուրբ բանը...

Ներում եմ ձեզ,
Որ այն պահին,
Երբ պիտի ձեր կտրուկ-հատու
Խոսքը հնչեր ահագանգ ու աղոթքի՛ պես,
Լռե՛լ եք և ...
Սատարել մեր սրտում չարի՛ հաղթությանը...

Ներում եմ ձեզ
Ձեր չսեղմած ձեռքի համար՝
(Ձեռքսեղմումի
ի՛նչ անսպառ ջերմի կորուստ՝
Մոռանալով, որ բարևը Աստըծո՛րնն է),
Որն այնպես էլ
Կախված մնաց հանց կեսկամուրջ՝ գետի վրա՝
Չհասնելով ավիլ մյուս...
Եվ կհասնի՞, թե՞ չի հասնի –

Կասկածո՛ւմ եմ:

Ես ներում եմ
Նայվա՛ծքը ձեր,
որ չի դարձել երբեք

... հայա՛ցք,

Ես ներում եմ
Տոտ-տո՛տը ձեր,
որ չի դարձել երբեք

... քայլվա՛ծք...

Ներում եմ ձեր թոթովա՛նքը,
որ այդպես էլ չդարձավ
խո՛սք...

Ներում եմ ձեր գրավո՛րը,
որ այդպես էլ չդարձավ
գի՛ր...

Ներում եմ ձեր «չիլ» չդրված
սերմն այն, որը չի տվել
ծի՛լ...

Ներում եմ ձեր հեռացումը,
որ դարձել է խղճուկ
փախո՛ւստ...

Ներում եմ ձեր կրակոցը,
որ չի հասել նպատակին –
այսինքն՝ փո՛ւստ...

Կա՛թն եմ ներում ձեր սերաքամ,
որ չի դառնում հալալ մածուն –
այլ լավագույն դեպքում՝
լոկ թա՛ն,
այն էլ ջրի՛կ, այն էլ անհա՛մ...

Ներո՛ւմ եմ ես այս աշխարհի
մեղքերն անթիվ ու անհամար...

Եվ աշխարհն է դառնում հանկարծ
այնքան անմե՛ղ ու կատարյա՛լ,
այնքան արդա՛ր,

Յոգեհմա՛...

Ես ներում եմ մեղքերը ձե՛ր,
Որ ի՛մ հոգին թեթևանա՛...

Թեկուզև կյանքն իմ չի եղել անհոգ,
Ո՛ր դեռ ավելին՝ անցել է դժվար,
Սակայն անդունդի եզրին հույսն անգո
Յաճախ է եղել փրկության օղակ:

Եվ օգնել են ինձ Աստվածներն Յայոց
Գտնելու երկրիս խինդերն հողեղեն:
Եվ ... կգոհանա՛մ ես իմ ներկայով,
Եվ կսավառնի հոգիս անեզե՛րք...

Եվ կյանքում ի՞նչ էլ չարարվի հանկարծ,
Եվ ի՞նչ վտանգ էլ չսպառնա հողին,
Պիտ փառաբանեմ
 լույսն այն անարատ,
Որ կարող է դեռ փրկել մեր հոգին:

ԹԵ ԶՅԱՆԴԱՆԵՐ ՅՈՐԳԻՍ ԽԱՂԱԴՎԵԼ

Ես ծնկի կիջնեի
ճակատագրիս առջև
ու այն կհամարեի հաջողակ,
եթե երկարացներ կյանքն իմ
զեթ մի ակնթարթով –
ծռության ու մեղքաքավության:–

Թե չհանդգնե՛ր
հոգիս խաղաղվել...

**(Նկարիչ Վլադիմիր Աբրահամյանի
արվեստանոցում)**

Նանեգյուլ Մայիլյանին

Ես հիմա ցավի կրակ եմ արել
անապատներում ճակատագրերի...

Եվ հանկարծ, – որպես բազմաստեղ հրաշք,
որպես Յոդի ձոն
և Երկնքի հիմն, –
իմ հոգում այն երգն է հնչում խորունկ,
որն ունի միայն մեկ արդար ծնունդ
և ունի միայն մեկ անեղծ թռիչք
և վախճան չունի
ո՛չ Յոդի վրա,
ո՛չ Տիեզերքի
Անսահմանության
ուլորտների մեջ:

Յո՞ղը երերաց իմ ոտքերի տակ,
թե՞՞ հոգիս ցնցվեց
Բառի պայթյունից –
գուցե երկո՞ւսն էլ եղան միասին
երաժշտության՝
իրար լրացնող
հնչյունների պես փոթորկածավալ:–

Եվ արմատներիս դեմ առան քարեր –
հսկա, կարծրագույն, սրակող քարեր,

և արմատներն իմ
սահեցին ներքև,
թափանցեցին պիրկ քարամարմնի մեջ
և փաթաթվեցին-միահյուսվեցին
անբաժանելի

և ագուցվեցին
մեջքը աղջկա գրկող ձեռքերի
մատների նման:–

Եվ հիմա չկա ոչ մի հզոր ուժ,
որ ինձ բաժանի քարերից Յոդիս:

...Արդ, երազանք է աչքիս դեմ կաթում՝
շաղվելով եզրին
Մեծ Տարածության,
որը կոչվում է
Բախտի հորիզոն:

1985

ԱՌԱՋՎԱՆԸ ՉԵՆՔ

Վալենտինա Արզունիս

Առաջվանը չենք,
որ տնով–տեղով, թողած Յայրենիք,
անտեր ու անտուն ցրվե՞նք աշխարհով՝
մեր սրտի վրա մի բուռ հող պահած՝
հարազատների
սուրբ շիրիմներին քաշելու համար:

Առաջվանը չենք,
որ եկեղեցում խոնարհված–ծնկած՝
թողություն հայցենք
երբեք չգործած մեղքերի համար:
Առաջվանը չենք,
որ մա՛հ ընդունենք ապրելու համար:–

Ապրելու համար մենք չենք մեռնելու,
ապրելու համար մենք պիտի ապրե՞նք:

1977

ՈՂԲ ՄԻ ԲՈՒՌ ՅՈՂԻ

Սիրավան Սևունու հիշատակին

Ամեն տարագիր ու բախտագնաց,
որպես օրհնություն ու ոգեղեն հաց,
իր սրտի վրա մի բուռ հող դրել
և մի սևակնած ուղի է բռնել...

...Ո՛ր անցած իրենց ճանապարհներին
լո՛ւյս-լո՛ւյս մաշելով կարոտի բարին՝
քայլել են, քայլել ծանր ու գլխահակ...

Քայլել են՝ մրսող սրտերին Կրա՛կ –
մի բուռ հայրենի Օրհնանք ու Ցասում,
մի բուռ Փոթորիկ ու մի բուռ Մասունք,
մի բուռ խենթ Ավիշ, մի բուռ Թալխաման,
ոգու սուրբ Նեցուկ, ոգու Յենարա՛ն...

Բռնել են նրանք մի մուրր ուղի
և ձգողությունն հայրենի հողի
հաղթահարելով ... չե՛ն հաղթահարել
և նորից իրենց Յողով են ապրել –
այրվել են իրենց Յողի Կարոտով,
արբել են իրենց Յողի Խաղողով
և հագեցրել են ծարավը՝ իրե՛նց
Յողում ամփոփված Աղբյուրով անեղծ...

Սակայն... Տարե՛լ են Յողը Յայրենյաց
որպես Օրհնություն ու Ոգեղեն Յաց,
որպես ինքնաստեղծ մի ռումբ են տարել,
որ պայթի, եթե մայրենին դավեն,
տարել են՝ դառնա խոժոռ գերեզման,
եթե սև գործի լինեն համաձայն...
Պտղունց առ պտղունց տարել են, տարե՛լ
և Յայոց հողում էլ հող չեն թողել...

Եվ մնացել են ժայռե՛ր ամեհի՛
սո՛ւր-սո՛ւր կողերին՝ արևաքամի:–
Իրար որոնման արդյունքով իրա՛ր
ներծծված Արև՛ ու հողմածեծ Քա՛ր:

1985

ԱՂՐԻՏ

(Տրապիզոնի գավառ)

Աղրիտ, ա՛խ-Աղրիտ...
Մենք բարեկամներ գտնելու հույսով
Քանի՛ փութ աղ ենք անհագուրդ կերել...
Եվ Տրդատ պապի՛ բերած աղն անգամ
Շատ քիչ է եղել հասկանալու, որ
Ընկեր-բարեկամ մենք չենք ունեցել:

Աղրիտ, ա՛խ-Աղրիտ...
Մեր կերած աղից
Աղի՛ է անգամ արտասո՛ւքը մեր...

Եվ Յամպոլի գետն արտասուքն է մեր
Լցրել Սև ծովն ու նրա ջրերում
Աղը խտացրել...

Աղրիտ, ա՛խ-Աղրիտ...
Մեր կերած աղից
Աղի է անգամ ...
Արյո՛ւնը մեր տաք
Եվ ... փառքն արժանի է եղել միշտ քեզ...

1979

*Նստ ավանդության, տրապիզոնցի Տրդատ պապը
մեծ քանակությամբ աղ է բերել գավառի գյուղերից մեկն
ու բաժանել համագյուղացիներին:*

Այստեղից էլ՝ գյուղի Աղրիտ անվանումը:

ԱՐՑԱԽ

Լուսինե Մարգարյանին

*«Պատիվդ հողին հավասար չանես»
Ժողովրդական*

Մանկութեք եք լսել,
որ մաքուր պիտի մարդ ապրի կյանքում,
ու լինի բարի՛, ամենաներո՛ղ,
բա՛րձըր ու վսե՛մ
ու երբե՛ք չիջնի
մարդու բարձունքից,
որ ծնողների հույսն արդարացնի
և ժառանգներին թողնի վեհ անուն,
այսինքն՝
լինի «լա՛վ մարդ»,
մեծատա՛ռ:

Եվ ... լուսավոր հետքն ապահովվա՛ծ է
հետմահու կյանքում:

Իսկ դրա համար –
եղած-չեղածն ի՞նչ –
իսկ դրա համար
եղած-չեղածը ... պիտի որ չիջնե՛ս
ու չըստորանա՛ս-չըհավասարվե՛ս
մեծ մեղավորին,
որն հո՛ղ է կոչվում,
և աստվա՛ծ չանի՝
«պատիվդ հողին
հավասար անես»...

Հավասա՛ր ... Հողի՛ն...

...Յո՛ղ իմ հայրենի,
հարազա՛տ, շռա՛յլ ու կենսահաստա՛տ,
ես, որ ստացել եմ քեզ հանց ոգի՛,
ստացել եմ հանց ինքնության խորհո՛ւրդ
և վերին պարզա՛
ու հաստատակա՛մ,-

«լավ մարդ» լինելու՝
մարդո՛ւ բարձունքին հասնելու համար
եղած-չեղածը (թող ների աստված)՝
պիտի կտրվեմ քեզանից, այն էլ
ինչքան շա՛տ՝
այնքան մաքո՛ւր կլինեմ,
ինչքան շա՛տ՝
այնքան կլինեմ արդա՛ր,
«Լա՛վ մարդ,
մեծատա՛ռ»:

Եվ դրա համար
ինձ ընդամենը պետք է
...հաստ ներբա՛ն:

...Իսկ ես այնպե՛ս եմ
ուզում «մեղավոր» լինել ու «վատ մարդ»,
վեհանալու պես
ու աստվածատուր պարզևի՛ հանգույն
հողին հայրենի իջնել-ծնկելու –
կրծքիս սեղմելու և գուրգուրելու
գերագույն պատվին
լինել արժանի,

որ ... ոտաբորի՛կ
կանգնեմ Մայր հողին,
բոկո՛տըն անցնեմ
իմ կյանքի ճամփան:

25.05.2013

ՀԱՅԱՍՏՎԱԾՆԵՐ

Սարոն Գյոդակյանին

Հայաստվածների պատգամախոսը
երբե՞ք չեմ եղել,–
Հեզ ու հնազանդ պատգամատե՛րն եմ
Հայաստվածների,
Եվ անխղճորեն
նրանցից մի օր խիղճն իմ չե՛մ շեղել:–
Թեև լա՛վ գիտեմ,
որ Դատաստանի առջև Այն Ահեղ
Ամենաներողն ու Մեծահոգին
Թողություն կտար հոգեմեղքերիս
ցնծությամբ վերի՛ն, անկասկածելի՛ր...

Սակայն ես հաստա՛տ գիտեմ նաև, որ
հնձ չե՛ին ների Հայաստվածնե՛րը՝
Դաժանությա՛ն չափ
արդա՛ր ու հզո՛ր:

Է՛խ, Տրդատ արքա՛...
Սո՛ւր էր սկզբում՝
հզոր ու խրոխտ
և սարսափազդու:–
Ո՛ր մի օր սուրն այդ
խրեցինք հողում
արարչապարզև
և դարձավ նա ... Խա՛չ,
Հոգի՛...
Իսկ Թևերն աճեցին հետո՛...

Սո՛ւր էր,
դարձավ խա՛չ...

ՀԱՅՐԵՆԻ ԼԵՈՆԵՐ

*Հայ միջնադարյան տաղերի
անգուգական կատարող
Մանիկ Մանուկյանին*

Այսպիսի երկունք ու անակնկալ,
Ո՛ր հոգեցնցում ու պոռթկում
... հանկա՛րծ,
Երբ քեզ հար պաշտող
մեր հարկի ներքո
Կրկին ալիքվեց ձայնդ –
առինքնո՛ղ...

Արարո՛ւմ է մի հրաշադարձյալ,
Այնպես վերծիգ ու
այնպես լայնարձակ,
Որ աստվածային քո երգերի մեջ
Լեռնե՛ր են հառնում
և – ավելի՛ պերճ:

Ջրի փոխարեն գինի՛ են խմել
Մեր պապերը մեծ՝
մաքո՛ւր, անարա՛տ,
Համշենահողի կարոտն է բխել
Եվ ալի՛ք-ալի՛ք հասել Արարատ:

Լույսն արեգական պայթե՛լ է անեղծ
Նրանց սրտերում մուժով հարածոր...
Գինի՛ են խմել մեր պապերը մեծ
Եվ մինչև հիմա
... ե՛ս հարբա՛ծ եմ խոր:

ԼԵԳԵՆԴ ԵՓՐԵՄ ՊԱՊԻՍ

Եվ ամեն առավոտ
հողը բարձրանում էր վեր
և հավասարվելով քեզ՝
սիրտը դնում քո ականջին,
որ լսելով հատու զարկերը նրա՝
արթնանաս,
և աչքերիդ լույսը՝ դառնալով ցայգաբաց,
կոկոնաբացվեր ծովափսեի վրա
և բուրմունքն իր սփռեր մեր հոգում:

Բայց մի օր էլ հողը չբարձրացավ:–
Եվ դու զարթնեցիր անհանգստացած –
չլինի՝ նեղացել է իր մշակից...

Աշխատանքից կոշտացած ձեռքերով
քնքույշ շոյեցիր միշտ քեզ հետ քնող թռռան՝
բարձի վրա ալիքվող գանգուրները,
համբուրեցիր ճակատն ու դուրս եկար:–

Քո հաստատուն քայլերի՞ տակ,
թե՞ տագնապահալած մտորումներիդ
ծանրության ներքո ձյունը տնքաց-տնքաց,
և առավոտն հախճապակյա
ձմեռային անտառի խորհրդավոր լռության
մեկնաբանումը խոստացավ քեզ:

Չետո դու անշտապ կռացար,
ձյունը զգուշությամբ ետ արիր ձեռքերով
և ականջդ դնելով հողին՝ զգացիր,
որ թուլացել է նրա զարկերակը:

...Եվ դու որոշեցիր
հողի սրտի զարկերից մեկը դառնալ...

1984

Որդու՝ Յայկին

Եվ իմ պապը մեծ՝
այր արդար Չատիկ,
Գեղջկական խորին հուզմունքով
անզուսպ,
Այգին մտնելով փարթամաշշուկ՝
Արցունքն աչքերին՝ կտրել է մի ցուպ:

Մի ցուպ է կտրել բախտագնացի,
Նաջախով տաշել՝ հղկելով անբիծ:
«Լա՛վ կծառայի», – ժպտացել տխուր
Ո՛ր վեր է կացել՝ գոհ աշխատանքից:

Եվ հետո նրա հոգուն է հասել
Անե՞ծքն Աստըծո,
Խո՞սքն հոգեհմա.
«Բյուր դարեր կգան, կդառնան փոշի,
Բայց քո բարեշեն ցուպը կմնա»:

Եվ պապս քայլեց
անհայտ աշխարհներ
Եվ դարեր եկան, փոշի դարձան չոր,
Նա Յամշեն հասավ,
Յետո՛ւ Նո՛ր Յամշեն,
Իսկ հիմա, Աստվա՛ծ, ո՞ւր,
– Ամենանո՞ր:

1992, օգոստոս

ԻՄ ՊԱՊԸ

Լույսով մակարդված շուրթերով պապակ
Հոգու կարոտի խոսքն եմ մրմնջում,
Երբ ցավի պես մի ծանոթ ճանապարհ,
Ա՛խ, կանչո՛ւմ է ինձ,
կանչո՛ւմ է, կանչո՛ւմ...

Ինչպե՞ս դիմանամ այդ կանչին հզոր
Ո՛ր վեր չկենամ՝ ճանապարհ ընկնեմ,—
Պա՛պս է անցել այս ճամփան մի օր
Եվ ահա կարծես կանգնում է իմ դեմ:

Եվ ահա կարծես կանգնում է իմ դեմ —
Նրա ձեռքերի ճեղքվածքում ահա
Աղբիտի ըղրե հողն է ծվարել
Եվ արդեն-արդեն պիտի մայրանա...

Եվ պապս իմ դեմ կանգնում է ահա —
Պատվապահ-բարի,
տխուր-երազուն,
Եվ հաղթահասակ կեցվածքում նրա
Գալեյճուկ լեռան կարոտն է թախծում:

Բայց... պատրա՛նք է դա մի հրաշալի,
Հային հայ պահող մի բարի պատրանք:—
Պապս այս ճամփան անցել հույսով լի
Եվ հրճվա՛նք-հրճվա՛նք մաշվել է վրան,

Լույս-լույս սպառվե՛լ
այս ճամփին քարոտ,
Որ չխարխափենք խավարի մեջ խիտ,
Հասնենք մինչ Սև գետ,
մինչ Տրապիզոն,
Մինչև Ռևիե և մինչև Աղբիտ:

1992, օգոստոս

ԱՆՍՊԱ՛Ռ...

Նենե՛...

Երագանքների ու կարոտների
լույսերի մեջ մորմոռող անուն,
շուրթերիս թրթռող մի Անսպա՛ռ...

Արդեն առանց քո շնչի
ծանրանում է
իմ թանձրացող արյունը...

Կարոտիս ձգողական ուժից
երկրագունդն է բարձրանում
և արդեն հավասարվում է սրտի՛ս:

Ես հիմա շատ եմ ուզում, որ դու գաս...

Եվ երբ դու կգաս
(իսկ դու կգաս անպայման),
ես քեզ կպատմեմ,
որ ամեն օր
մեր արյան մեջ ճյուղավորվում է
Աղբիտի Իմաստության ծառի
և Կամքի աղբյուրի առասպելը,
որն արդեն եղելություն է դարձել:–

Նենե՛ – մե՛ծ մայրիկ...

Չավատա ինձ, նենե՛,
քո առասպելը հարություն չի առնելու,
որովհետև չի՛ մահացել:

ՖԻՂԱՅԻ ԳՐԻԳՈՐ ԹԵՓՈՒԼՅԱՆԻ ՀԻՇԱՏԱԿԻՆ

*«Ձայն համշենական» թերթի
գլխավոր խմբագիր
Սերգեյ Վարդանյանին*

Դառնում է հոգուն շաղվող մանաւա
Յամշենախոսքը՝ խշխշան ու զով:
Եվ արևորված՝ ետ է դառնում նա
Դեմքին կնճիռված արահետներով:

– Գնա՛մ, – ասում է, – գնամ մեր Էրգիր,
Արդեն Յամշենի մայր ընկուզենու
Արմատներն հեռվից կանչում են՝ Էգի՛ր,
Գնա՛մ, ես նրան ուժ՝ ի՛նձ եմ տալու:

Գնամ, հո՛ղ դառնամ ծառին երագուն...
Իսկ ձեզ թողնում եմ,
որպէս սուրբ Նշխար,
Յամշենահողի մայր ընկուզենու
Կանաչ խշշոցը հայրենաբարբառ:

ԳԱՐՈՒՆ

Շռա՛յլ է եղել, եղել անհագո՛ւրդ
Արեգը սիրո քնքշանքների մեջ:–
Տե՛ս, հողն է շնչում,
լայնակո՛ւրծք, մաքո՛ւր,
Սիրո վայելքից՝ երջանիկ ու մեծ:

Տե՛ս, ծանրոտությամբ¹ հրճվելով հողի՛
Լեռներից խո՛ւլ-խո՛ւլ գետերը հոսում
Եվ ծիածանի մեջ շաղուշողի
Քաղցր մայրության մասին են խոսում:

¹Ծանրոտություն – հղիություն:

ԳԱՂԹ-1992

*Բանաստեղծ ընկերոջս՝
Յովհաննես Գլազյի հիշատակին*

Մշուշի մեջ՝ փափուկ շաղվող,
Նավն է ճոճվում մեր հնազանդ:—
Տառապում եմ հոգի հանող
Ծովային սուր հիվանդությամբ:

Եվ իմ հոգին ճոճքի վրա
Ալիքվում է հանց առազաստ,—
Սի՞րտս է լինում տակնուվրա,
Թե՞ երկինքն է փլվում վրաս:

Ես ցնցվում եմ տերևի պես,
Տերևի պես դեղնում քիչ-քիչ,—
Պիտի հասնե՞մ ափ վերջապես,
Թե՞ ավանդեմ այստեղ հոգիս:

Եվ կհանձնեն մարմինն իմ գոս
Ալիքներին փրփրադե՛զ...
Գուցե մեկը ասի՝ ափսո՛ս...
Գուցե ասեն՝ երանի՛ր քեզ...

Փափուկ շաղվող խիտ մշուշում
Ճայն է թևում նավի վրա:—
Ի՞նչ է, արդյոք, ցավով հուշում,
Ի՞նչն է ցնցում հոգին նրա:

Ինչպե՞ս-ինչպե՞ս լսես նրան:—
Կապտամշուշ ծովի ճոճքում
Հա՛րցն է մնում անպատասխան:
Պատասխա՛նն է անհարց կորչում:

*1992, օգոստոս
«Ռիծա» ձկնորսական նավ*

ԱՐԵՎԱԶԱՄԻ

Իմ եության մեջ
Յին-հին դարերի խորհուրդն է ներծծվել
Յիշողության պես:
Եվ ես քարի կարոտ եմ...
Եվ ես պայթյուն եմ աստղի...
Եվ նաև՝ սիրո հառաչանք եմ ես...

Իմ եության մեջ
Յին-հին դարերի խորհուրդն է ներծծվել
Տառապանքի պես:
Եվ Յայկի շանթանման նետի
Շփումից այրվում է իմ մարմինը դեռ:–

Եվ ծավալվում եմ ես
Մասսի ձյան վրա,
Եվ ... թավալվում եմ ես
Մասսի ձյան վրա,
Որ ... մեղմե՛մ մի քիչ այրումը ջեռ:

Աստղերն արեգակնե՛ր են,
Եթե նրանց զգում է գունե մի հոգի,
որն, անշուշտ, բանաստե՛ղծ է լինելու:

Յացի մի պատանու էլ
Յաղթանա՛կ է,
Եթե նրան պատրաստ են կիսել
Թեկուզ երկու հոգի:

Եվ անմա՛հ է այն օջախը,
որն ուժ է առնում մանկական սրտի
ջերմութունից:

ՓՈՔՐԻԿ ԼԵԳԵՆԴ

(համարյա ժողովրդական)

Հանդը՝ ճոճանակ երկնքից կախված:
Եվ ամբողջ գիշեր Ուռիս հերարձակ
Թախծում է.

– Տեսնես, ո՞ր կորավ Քամին,
Ինչո՞ւ գիժն այդ չի ճոճում ճոճքը իմ:

Ա՛խ, ես ի՞նչ անեմ,
Ա՛խ, փնտրեմ որտե՞ղ,
Թե՞ ինձ մոռացել՝
Գտել է նոր սեր...

Թե ինձ մոռացել, սեր է գտել նոր,
Ես ինձ կխեղդեմ գետակում այս խոր...
Ա՛խ, առանց նրան ապրել չե՛մ կարող,
Ա՛խ, այրում է ինձ մի անանց կարոտ...

Ուռիս գետափից էլ չի հեռանում –
Սպասում է իր սիրած գիժ Քամուն
Եվ այնպես տխո՛ւր,
Այնպես մորմոքո՛ւն
«Ապրեմ-մեռնեմի» էջեր է պոկում.

– Սիրում, չի սիրում...
Ապրե՞մ, թե՞ մեռնեմ...
Սիրում, չի սիրում...
Ապրե՞մ, թե՞ մեռնեմ...

...Պոկված թերթերն են աղավնի դառնում
Եվ անուրջների երկնում սավառնում,
Իսկ Լուսնալիրն էլ կրծքում երկնքի
Թերթապոկ եղած սրտիկն է ծաղկի:

1985

ՍՈՒՒՈՒՄ ԱՌԱՆՑ ԵՂԻՇԵ ՉԱՐԵՆՑԻ

Դասավարտն ազդարարող զանգից հետո
Սուխումի օրինակելի 4-րդ հայկական դպրոցից
այս անշուք ճանապարհով
մանկության ընկերոջ՝ Վաչագանի¹ ուղեկցությամբ
Չարենցը սիրում էր անշտապ գրուցելով
իջևել ծովափ, որը գտնվում էր
«ձեռքդ մեկնես՝ կհասնեսի» հեռավորության վրա:

Եվ երևի հենց այստեղ՝
Դիասկուրիայի հազարամյա քարերի վրա
(որոնք տասնամյակներ հետո
Նույնանուն ռեստորանի հիմքը դարձան,
իսկ վրաց-աբխաական պատերազմից հետո
ընդունեցին Նախկին տեսքը՝
ռեստորանի թալանվելուց-վերանալուց հետո)
Նա չարածճի ժպտացել է
հետագայում տասնամյակներ շարունակ
Նիկողոսյանների ընտանիքում
աղոթքի պես կրկնվող Նախադասությունը.
– Ո՛նց էլ ես ճանկել այս քաղցրուհուն...

Իսկ քաղցրուհի՞ն... Քաղցրուհի Գասպարյանն էր:–

¹Եղիշե Չարենցի մանկության ընկեր Վաչագան Ռաֆայելի Նիկողոսյանը ծնվել է Կարսում 1895 թվականի հուլիսի 5-ին: Աշխատել է Աբխազիայի Օչամչիրի շրջանի Արակիչ և Սուխումի շրջանի Էշերա գյուղերի, ինչպես նաև Սուխում քաղաքի հայկական դպրոցներում և տեղի հայկական մանկավարժական տեխնիկումում: Լենինգր-րադի պետական մանկավարժական ինստիտուտի ասպի-րանտուրան ավարտելուց հետո Նշանակվել է Սուխումի պետական մանկավարժական ինստիտուտի տնօրենի տեղակալ և աշխատել մինչև 1937-ի Նոյեմբերը, երբ բռնաճնշման է ենթարկվել:

(«Չամշեն» թերթ, թիվ 8, 1999 թ.)

Ա՛յն գեղուհին ու հպարտուհին, որը
խելքահան անելով՝ մի քիչ բանաստեղծ է դարձրել
սուխումցի հայ տղաներին:

Ո՛ր այդ օրվանից սուխումցի հայ աղջիկները
պարզապես չեն սիրել բանաստեղծներին,
որովհետև «իրենց գժերը» մինչև օրս էլ
գիշերները
հանգիստ ու խաղաղ խոմփալու փոխարեն
բանաստեղծական քնքույշ տողեր են շնչում
ինքնամոռաց՝

երազանքների ծովում ջրահարս որսալով:–
Եվ այդ տողերը,–
համոզված են սուխումցի հայ աղջիկները,–
նվիրված են միայն ու միայն
անմոռանալի Քաղցրուհի Գասպարյանին,
քանզի ամեն սուխումցի հայ տղա
անպայման մի քիչ Չարենց է:

Ո՛ր այդ օրվանից սուխումցի հայ աղջիկները
պարզապես չեն սիրել բանաստեղծներին,
որովհետև «գժերի՛ նման»... պաշտե՛լ են նրանց,
քանզի ամեն սուխումցի հայ տղայի հոգում
կա մի քիչ Չարենց:

Իսկ սուխումցի հայ տղաները համոզված են,
որ իրենց կանանց հոգում
անպայման Քաղցրուհի Գասպարյան՝ կա,
այլապես ինչո՞ւ են իրենց
գիշերները
հանգիստ ու խաղաղ խոմփալու փոխարեն
բանաստեղծական քնքույշ տողեր շնչում
ինքնամոռաց՝
երազանքի ծովում ջրահարս որսալով:

...Ահա այսպիսին է
Սուխումն առանց Եղիշե Չարենցի՝ 1934-ից ի վեր:

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԻ ՍԻՐՏԸ

*Նա պիտի պայթի, անկասկած, մի օր:
Ա.Ս. («Ամիացիսա» ժողովածու, 2002 թ.)*

Եվ չդիմացավ
Բանաստեղծի սիրտն արյան ահարկու՝
Կաթիլ առ կաթիլ կուտակումներին:–
Կուտակումներին
Ցա՛վ ու Տագնապի՛,
Կուտակումներին
Տառապանքների՛ ու Ափսոսանքի՛...

Եվ պայթեց մի օր
Բանաստեղծի սիրտը՝ լցված հևք-հևք
Ո՛ր պիրկ պըրկըված
Արյան ահարկու կուտակումներից,
Լերդացումներից կաթիլ առ կաթիլ:

Եվ ցնցվե՛ց աշխարհն այդ Մեծ Պայթյունից:
Ո՛ր ցնցվեց այնպե՛ս,
Որ քիչ էր մնում
Դուրս գար Երկրագունդն իր ուղեծրից:

– Ես միշտ էլ նրան
Կասկածանքո՛վ եմ նայել,– կուրծքն էր իր
Ծեծելով պատռում հարևանուհին՝
Ոստիկանության փոխգնդապետին
Ցուցմունքներ տալիս,–
Ինձ դուր չի եկել հայա՛ցքը նրա,
Ինձ դուր չի եկել քայլվա՛ծքը նրա,
Ինձ միշտ էլ... Երբե՛ք ինձ դուր չի՛ եկել...
Ասո՞ւմ էի, չէ՞ – ինձ չէի՛ք լսում –
Որ տեռորի՛ստ է նա, ահաբեկի՛չ...
Տեսա՞ք,
Աշխա՛րհը պիտի պայթեցներ:

ՆԱԽԱՊԱՅԹՅՈՒՆ

Ահա իմ մտքի կետերից ընդամենը աննշան մեկը՝
Մոլորակ ինքնակոչվածը:

Ես հիմա հեռանում եմ նրանից,
հատկապես նրանի՛ց՝
իմ տարածության վրա չափելու
նրա – դեռ հաստատ չեմ որոշել ի՞նչը –
ոչ այն է սեզ մեծությունը,
ոչ այն է ճղճիմ մանրությունը:–
այդ տեսակների հարաբերականությունը
պայմանավորված է
իմ հեռավորության բանաձևից
ու նրանց հատումից առաջացած
անկյունակապից:

Նախապայթյունի լույսերի հյուսվա՛ծք՝
հատման կետն ահա այն կուրացուցիչ,
որն իր շննդալից հեղեղի հզորով
կոչված է մաքրելու
իմ տեսողության հյուլեներն ամեն:

Ո՛ր այդպես, մաքր՛ւր-մաքր՛ւր,
իմ Անտարեսն¹ է վերջապես պոկվում
Կարիճի² շոշափուկներից՝
դանդաղորեն ու հաստատ մոտենալով
Չոհասեղանի³ Եռանկյունուն:

¹Անտարես – առաջին աստղային մեծություն: Հյուսիս-սային միջին լայնությունից երևում է գարնանն ու ամռանը:

²Կարիճ – կենդանակերպի համաստեղություն: Գըտ-նըվում է երկնքի հարավային կիսագնդում:

³Չոհասեղան - համաստեղություն Կարիճ և Հարավային Եռանկյունի համաստեղությունների միջև:

ԵՍ ՀԱՍՏԱՏ ԳԻՏԵՄ,

որ անպայման կգա այն օրը,
երբ ծաղիկները կհավատան
իրենց բուրմուռը հավաքող
ձեռքերի բարությանը...

Եվ մենք կտեսնենք,
որ կյանքը հոյակա՛յ է
նաև առա՛նց բանաստեղծական
գեղեցիկ համեմատությունների:

Ես հաստատ գիտեմ՝
անպայմա՛ն կգա:

(Յոթս խոսքերից)

Մեր արտասանած
բառերն ավելորդ
թե թռչելն ետ
և մեր ճակատին
հարվածելն խիստ,

այսքան շատախոս
մենք չէինք լինի:

ԵՐԵԿՈՅԱՆ ԷՔՍՊՐՈՍՏ ՄԱՍԻՍԻՆ

*«Ոգնի» թերթի պատասխանատու
խմբագիր Գուրգեն Բալայանին*

Մեծ հրճվանքի հետ
արևաքամու
ու կարոտի հետ
արեգակնացայտ,
աստղալույս շնչող
երեկոյի մեջ
լուսինը գլխիդ
իբրև բախտի պա՞յտ,
թե՞ իբրև մի կեռ
յաթաղան ծագեց:

ԱՆՁՐԵՎ

(ժողովրդական)

Մի թիթեռ է նուրբ
Իմ պատուհանի
Ապակուն նստել
Եվ այնպե՛ս տխուր,
Եվ այնպե՛ս ցավով
Նայում է դեմքիս:

Թիթեռն երևի
Նախատո՞ւմ է ինձ,
Որ աստված իրեն
Մեկ օր է տվել
Եվ այն էլ այսպես
Անձրևո՞ւտ, մռա՞յլ:

1985

ՀԱՎԱՏ

Մերուժան Տեր-Գուլանյանին

Ակնթարթը այս
լեցուն է խոտի
թարմությամբ կանաչ
ու շնչառությամբ,
օրվա երկունքի
քաղցր ցավերի
արտացոլանքով
ցողի մեջ արդար:—

Ակնթարթը այս
լեցուն է գետի
նախնական գույնի
խոր գեղեցկությամբ
և մի հավատով —
մայրամուտ կիջնի
նոր առավոտներ
ծնելու համար:

Հիմա՛ են վերքեր բացվում ոտքերիս վրա
ու արևահոսում...—

Ա՛յն վերքերը,
որոնք պիտի առաջանային
մանկությանս տարիներին՝
(եթե աստված տար)
Համշենի քարքարոտ արահետներին
ընկերներիս հետ
բոկոտն ու անհոգ վազելիս...

ԷԼԵԳԻԱՆԵՐ ԵՐԵՎՈՒՅԹՆԵՐԻ ՄԵՋ

1.

Ալեք Սեֆերյանին

Ամեն ինչ հիմա այնքան է
այլանդակորեն պարզվել,
որ իմ դատողությունը
արդեն հրաժարվում է ընկալել
ստեղծված իրականության
բարդությունը:

Եվ իմ՝ չսիրով դատարկված
մենակիս միակ հենարանը
հիմա Յայրենիքս է՝

այն սահմանն ու անեզրը,

որն ինձանով է սկսվում
ու ինձանից՝
վերջանալու իմ մեջ,
կամ էլ
հայացք դառնալու:

2.

Խաչիկ Մինասյանին

Գնում եմ այսպես՝
վեհ, տառապալից,
հայացքս հառած ինչի՞ երկնքին՝
ինչի՞ երկնքում որոնելով ո՞ւմ՝
իմ սրբության մեջ –
բարձր ու անհաս:
Գնում եմ այսպես
ու այսպես՝ վերև,

իմ մաքրության հետ
այսպես՝
ճախրաթև...

Եվ հույսերի՛ս հետ,
և լույսերի՛ս հետ
ո՞ւմ եմ ո՛չ միայն
փնտրել՝
փնտրելով
չգտե՛լ երկնում
չգիտեմ ինչի՛,
այլև մոլորվել
այսքան ճախրաթև՝
իմ մաքրության հետ,
իմ լույսերի հետ,
իմ հույսերի հետ
ու դեռ քարածե՛ծ
ոտքերս արել
իմ ճանապարհին...

...Իսկ ո՞ր գարշահոտ
փչակից ես դու
ծիկրակում, անգո՛ւրթ...

Ո՛ր այսպես ահա
գնում եմ՝ վերև
այսքան ճախրաթև,
հար քարածե՛ծ եմ
ոտքերս անում,
հար մոլորվո՞ւմ եմ
իմ մաքրության հետ,
իմ լույսերի՛ հետ,
իմ հույսերի՛ հետ
իմ ճանապարհին,
միայն ... չգտնե՛մ քեզ
պատահաբար...

ԱՅՍՊԻՍԻ ՈՒ ԱՅՍՔԱՆ ԳԵՂԵՑԻԿ ԲԱՈՒՐ

Ես երբևէ չեի լսել ...

Եվ հանկարծ հիմա,
երբ մի պահի անփութորեն ուրացա
իմ ապրած տարիները,
օրերն ու րոպեները,

ուրացա
իմ տողերն ու կետադրական
նշանները,
երազանքներն ու հնարավոր
նվաճումները,
ամոթաբեր գիշումները
և պարտությունները դառնագույն,

ուրացա
քարքարոտ արահետներիս վրա
մաշված կոշիկներիս ճեղքերից
ծլթացող արյունն ու երեխաներիս
սոված ու անքուն գիշերները,

ուրացա
հոգևած ու ջարդված մարմինս,
պատառոտված հոգիս ու սիրտս,

ուրացա
ծնողներիս հողաթմբերի վրա
խոնարհված
սալորենու մեղմ խշշոցը,-

վերջապե՛ս արժանացա
այսպիսի՛ ու այսքա՛ն
գեղեցիկ բառերի...

Ժամանակի մեջ ես անպայման պիտի
իմ այնքան ժամանակը գտնեմ
այսօրվա անիմաստ կենսակերպն
(ինչ գնով էլ լինի) իմաստավորելու
և ապա նաև հաշտվելու համար
(թեև, ճիշտն ասած, դեռ չեմ էլ որոշել,
թե ո՞ւմ կամ ինչի՞ հետ եմ հաշտվելու
և պարզապես ինչո՞ւ եմ հաշտվելու
և հանուն ինչի՞,
որն ընդամենը, ինչպես արդեն կռահում եք,
տխուր ռազմավարության հարց է ...)
ու, վերջապես,
աներևակայելիորեն հավատալու
(թերևս, չգիտես ինչո՞ւ՝ միայն ինքս՝ ինձ)...

Բառերին նոր երանգ հաղորդելու
մոլեռանդությամբ՝
հղկելու նման կազատեմ
ավելորդ զգացմունքայնությունից
ու զինաթափող ճիչերից,
չարությունից պայթած կոպերից,
«բազմանշանակ» քմծիծաղներից
ու արտասուքների աղից չորացած աչքերից:–
Տեսողությունս փրկելու համար:

Եվ երբ վերադառնա
փրկված տեսողությունս,
կխժռի տարածությունն ու ժամանակի մեջ
կծկվելու պես ծվարած իմ ժամանակը,
քանզի Լմեն Ինչը խժռում է Լմեն Ինչ՝
կրկին Լմեն Ինչ մնալու
կամ էլ դառնալու համար...

(Շարունակությունը՝ 2 տող վերև)

Իմաստի փնտրտուքը
կբժշկի իմ հոգին:–
Փնտրտո՛ւքը միայն,
քանզի իմաստին
հասու չէ իմ միտքը:

Իմաստին հասնելու համար
ինձ չի հերիքում
պատշգամբից օճառե փուչիկ արձակող
մանկան
կամքն ու հավատն առ հրաշք:

ՄՆԱԳԵԼ Ե ԻՆՔԴ ՔԵԶԱՆԻՑ ԶՐԱԺԱՐԿԵԼԸ

և ապրածդ տարիներն ուրանալը,
քանզի հավատը
բաժանման ձգանին է մատը դրել արդեն
և ակնթարթասլաքի սուրը
րոպեներդ է անխնա հատում:–
Կար ու հիմա չկա:
Կար ու հիմա չկա:

Այս էլ որերորդ անգամ կարգադրվա՛ծ է՝
չը-հա՛-մա՛ր-ձա՛կ-վե՛լ...

Եվ չմնա՛լն է մնացել հիմա:–
Կայիր ու հիմա չկա՛ս...
Կայիր: Իսկ հիմա չկա...

...Սակայն մի ներքին ձայն
համառորեն հուշում է,
որ չհամարձակվե՛մ ... չհամարձակվե՛լ...

Վլադիմիր Ավճյանի հիշատակին

Ինձ չլսեց ոչ ո՛րք-ոչ ո՛րք,
ոչ ո՛րք-ոչ ո՛րք լույս չվառեց:–

Եվ սարերը մութ թվացին
կրակների հանգած մոխիր,
քանզի ոչ ոք լույս չվառեց:

Աստղացանցի մեջ չտեսա
երազանքի թպրտող կանչ:–
Ես հրաշքն այդ կազատեի
և կառնեի ավերիս մեջ:

Եվ կառնեի ավերիս մեջ
հանց աղբյուրի
բյուրեղ կարկաչ,
կտանեի ցայգալույսին,
որ տրոփեր զարթնած մի սիրտ:

Որ ալիքեր կապույտ մի ծով,
ես կառնեի ավերիս մեջ:

Սակայն ոչ ոք ինձ չլսեց,
լույս չվառեց ոչ ո՛րք-ոչ ո՛րք:
Ես չտեսա թպրտող կանչ
աստղացանցի մեջ խտացող,
քանզի ոչ ոք ինձ չլսեց:

Լոկ մի ցավ էր անսահմանվում
իր կծկվող պիրկ կետի մեջ:–

Որ աննշան մի ակնթարթ
նրա ճիչը հարատևի,
մի մե՛ծ ցավ էր անսահմանվում:

Յողից եմ ծնվել բախտավոր մի օր
և մինչ բախտավոր մի օր հող դառնամ,
պիտի այս փխրուն-փխրուն իմ սիրո
համար տագնապից ու ցավից դողամ,

սև տարածության մեջ խելակորույս
սավառնող Յողիս համար ... սարսափեմ –
այն ո՞ւմ աստղային խաղերում անհույս
դարձել է ոչի՛նչ... մանրադրա՛մ... անդե՛մ...

...Եվ այսպես անվերջ, և այսպես անսկիզբ...
Կյանքն էլ ո՛չ բարի, ո՛չ չար է դառնում:
Ա՛խ, ի՛նչ իմանաս՝ իմ այս տագնապից
ո՞ւմ լցված հոգին է թեթևանում:

ԵՍ ԼՈՒՄ ԵՄ ԻՄ ԷՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ՝

գիտակցելով արմատի հայտնությունը
և սաղարթի խորհուրդը,
որոնց ներդաշնակությունը
երաժշտություն է
չհաղորդակցվող հոգիների:
Ես այնտեղ եմ, որտեղ չկամ:

Ես ամենուր եմ հիմա,
քանզի ոչ մի տեղ չկամ, –
և դա ամենահաստատուն մեծության՝
բացակայությա՛ն ներկայությունն է:–

...Բայց ես լռո՛ւմ եմ իմ եության մասին, քանզի
(Յետգրություն)
փոխառյալ արտասուքից
աչք չի կուրանում:

ԱԿՆԹԱՐԹՆԵՐ

Ա.

Ներում ես ինձ, ներում անվերջ,
Սիրե՛լ չե՛ս խոստանում,
Սովորական քո ներման մեջ
Կան անսովոր ... ցասո՛ւմ:

Հիմա ես ի՞նչ անեմ, ես ի՞նչ.
Ո՛րգո՞ւմ ես՝ լուռ տանե՞մ:–
Ներո՞ւմ ես դու մեղքերն իմ ջինջ,
Որ չթողնե՛ս՝ քավե՛մ...

Բ.

Եվ ամեն անգամ
Ես գտնում եմ քեզ
Ո՛ր գտնում հանց Լո՛ւյս,
Հանց Չարմանալի՛...

Եվ ... կորցնո՞ւմ
Խաբկանք-Ներշնչանքի պես,
Կորցնում Հայտնությամբ
Մի անդառնալի...

Գ.

Քե՛զ՝ իմ թաքնված
Իրականություն,
Լուսեղեն ասում
Ո՛ր ասում եմ ջերմ.
Թո՛ւյլ տուր քոնը քեզ
Տամ, իմ անհագո՛ւրդ,
Մաքո՛ւր մնամ իմ
Եվ Աստծո՛ւ առջև...

ՍՈՒՆՈՒՄԻ ԲԱՂԱՔԱՅԻՆ ԹԻՎ 2 ԿԼԻՆԻԿԱԿԱՆ ՀԻՎԱՆԴԱՆՈՑՈՒՄ

*Սրտաբանության բաժանմունքի
աշխատակիցներին*

1. 2008 ԹՎԱԿԱՆԻ ՀՈՒՆԻՍԻ 19-Ի ԵՐԵԿՈՅԱՆ

Ա.

Ես զգում եմ,
թե ինչպե՛ս է իմ երակներում
թանձրանում արյունը,
շոշափելիորեն ապրում եմ
լերդացումը...

Եվ բառ առ բառ,
հնչյուն առ հնչյուն
մի ահռելի ցավով զարկում է սիրտս
և ուռչելով դեռ լրիվ չլերդացած արյան
կուտակումներից՝
անսահմանորեն կծկվում
տիեզերաստեղծ կետի հանգույն:–
Ցավը բթացրել է վախի զգացումը:

Բ.

Իմ տարիների ժամն է անցնում:
Եվ ոչ ոք չի ասում, թե քնել է պետք,–
որովհետև իմ ժամն անցնում է արդեն:–

Ես հիմա ընդամենը իմ հոր ու մոր
գերեզմանաթմբերի վրա՝
ի՛մ տեղում համրացած սալորենու
աղոթքն եմ,
որը երևի շուտով կսկսի վերջանալ

և ավարտին կհասնի նույն օրվա
մոտավորապես ժամը 2-ին
(հնարավոր է \pm 25-30 րոպե)...

Գ.

Յոգիս սիզիփոսյան խաչի
ծանրությունն է հիմա,
որովհետև այն ոչ ոքի պետք չէ,
թեև ոչ ոք չի ուզում
հավատալ ու հասկանալ,
որ առանց նրան ապրել չի կարող,
իսկ ավելի ճիշտ՝
չի՛ կարելի ապրել:

Դ. (ԱՂՈՒԹՔ)

Ո՛վ իմ Վերջին Պահ, մո՛տ ես ինձ, գիտեմ,
Գուցե առավել՝ մոտ իմ կարծածից,
Մի երկու անգամ այցելել ես ինձ...
Ավելի՛ն՝ ի՛նձ ես կանգնեցրել քո դեմ:–

Մինչ դաժանություն
ով Արդա՛ր, Մաքո՛ւր,
Դեռ պետք չէ ... տանե՛լ,
դեռ ... շո՛ւտ է մի քիչ –
Դեռ չե՛մ կատարել
քայլն ամենաճիշտ –
Դեռ շատ քի՛չ եմ ես... սխալվել կյանքում:

Ե. (6 ԺԱՄ ԱՆՑ)

Իմ երակներում
ահագնորեն մակընթացվում է կրակը՝
տեղատվությամբ հալեցնելով
սառցակալած արյունս,

որի հրդեհը
խառնարանից ժայթքող լավայի նման
փոթորկվում է իմ ամեն բջիջում,–
և միայն մի պահի
սարսափելի հանգստությունը
մխրճվում է համատարած ցավի մեջ:–
Ցավն այդ
միայն մայրի՛կս կփարատեր...

2.

1.

Դո՛ւք, որ չեք մահանա վաղաժամ,
դուք չե՛ք հասկանա,
որ ամենասարսափելին
Այնտեղից վերադառնալն էր,
որովհետև ինձ վիճակվել է
կրկին անցնել
Այնտեղ տանող ճանապարհը:

Դուք երևի չեք հասկանում ինձ,
որովհետև չե՛ք էլ կասկածում,
որ մահանում եմ միայն
Որի՞չևերը:

Անսպասելի հետգրություն
Մեկ անգամ ևս՝ շարունակելի:

2. ԱՅՍ ՕՐՆ ԻՄՆ Է, ՄԻԱՅՆ ԻՄՆ

(հաջորդ օրվա՝ հունիսի 20-ի առավոտյան)

Այսօր առաջին անգամ
ի՛նչ գեղեցիկ աշխարհ է,
ամեն ինչը՝ տեղը տեղի՛ն,
ամեն ինչը՝
ներդաշնակ ու անկրկնելի:

Եվ այս օրն իմն է, միայն ի՛մը,
որը երկա՛ր պեղումներից հետո
ուժասպառ ոտքի կանգնող հնէաբանի
ու ազգագրագետի պես
հայտնաբերել եմ իմ հոգում,
նորից տրոփող իմ սրտում՝
պարզ ու զուլալ:

Այս օրն իմն է, միայն ի՛մ գանձը –
նոր գնահատվող,
նոր իմաստավորվող ու ընկալվող:

Այս օրն իմն է,
և իմն են բուժքույրեր
Մզիայի և Անյայի ժպիտները,
բժշկուհի Ալինայի ճախրաքայլը...

Ի՛մն են սրտացավը բռունցքներում սեղմած
Յաշեկի՛ անեկդոտներն ու թռչնակների՝
ծառերի տերևներին ոստոստող ճովողյունը,
ի՛մն է բալիկներիս անհոգությո՛ւնը...
ցուցադրակա՛ն...

Ամեն ինչը՝
տե՛ղը տեղին,
ու ամեն ինչը՝
այնպե՛ս ներդաշնակ,
և աշխարհն այսքան գեղեցիկ երբևէ չի եղել:–
Այսօ՛ր...
Առաջի՛ն անգամ...
Անկրկնելի՛...

՝Արխագիայի հերոս Գարի Ածիևբա:

3.

Թռչունների չուն այլ երգ է ու հանգ:
Իսկ ավելի ճիշտ՝ անհանգ կանչ համառ,
Որն ընդունում եմ տարվող ծանրությամբ
Եվ թեթևությամբ մի տազնապահար:—

Յա՛մբ էր սիրտն իմ:

Արդ՝ անապետ... Պետն...

Սահմանագծին այս արնադողողջ
Իմ սրտից արդեն հրաժարվելով՝
Աշխա՛րհն եմ ահա ընդունում ամբողջ:

Քանզի

իմ ասածի մեջ իմաստ կա ավելի,
քան դուք կարծում եք:
Բայց դա ամենևին էլ չի նշանակում,
թե դուք պիտի թաղեք ինձ
բամբասանքատարափի ներքո:—

Քանզի

բովանդակությունը
չի տեղավորվում բառի մեջ:

Քանզի

ծնվելու համար մահն է ստեղծվել,
և ծնվում է միայն նա,
ով իր վկան է եղել արդեն:

Քանզի

շարժվել սկսում է նա,
ով դադարի մեջ է գտնվում:

«ԱՆԴՐՅՅՈՒՄԻՍ» ՇԱՐՔԻՑ

1. ԱԼԱԿՈՒՐՏՏԻԻ ԹՉՈՒԿ ԿԵՉԻՆԵՐ

Ալակուրտտիի թզուկ կեչիներ,
Երբ նայում եմ ձեզ, հոգիս է նվում,
Քանզի դուք հեռու մերձմոսկովյան ձեր
Եղբայրների պես վերև չեք թևում:

Գիտեմ՝ ուզում եք երկինք սավառնել՝
Կառչուկ արմատներն հողի մեջ խրած –
Այդպես մանուկն է փորձում քայլ անել
Երկչոտ-վարանոտ՝ մորն ամուր գրկած:

Եվ ձեզ հասկանում է լոկ հողն ահա,
Յո՛ղը, հո՛ղն արդար, որ գորովանքով
Ձեր յուրաքանչյուր ճյուղն է հողմահար
Սեղմում մայրական կրծքին կենսածոր:

2. ՔԱՐԱՑԱԾ ԿԱՆԱՉ ԽՇՇՈՑ

Կեչաբներով ներքև կոհակվող
Յողին չհասած խշշոցն է կանաչ
Սառչում կա՛թ առ կա՛թ –
 Յնչյուն առ հնչյուն,
 Ակորդ առ ակորդ

Դառնալով սառույց
Կեղևափաթաթ:

Գիշերն է քամու շուրթերի միջև
Մի մեծ հրաշքով ցաշուն երկարած
Պտուղը սնձի անում հյութաքամ
Եվ թե՛լ-թե՛լ քաշում,
Բարձրացնում երկինք,
Որ ... աստղե՛ր դառնան:

3. ՁՄԵՌԱՅԻՆ ԱՆՏԱՌՈՒՄ

Ահա անտառն է շնչում ազդեցիկ,
Ահա անտառն է երազում անդա՛վ...
Սակայն դարավոր ծառերն այս մեծղի
Կահույք չեն դառնա, դուռ ու պատուհան...

Չե՛ն դառնա, քանզի ծառերն այս վսեմ
Արկե՛ր են կրում հոգում արնածոր...
Եվ դողո՛ւմ եմ ես անհանգիստ ու մեծ՝
Տերևի նման՝ ձյունից ազատվող...

4. ՁՄԵՌՆ ԱՍՍՈՒԱՅԻՆ ԱՅԳՈՒՄ

Ձյո՛ւն է գալիս թափով,
համազգեստիս նստում,
Ձյունաճերմակ ծածկոց
նա ինձ վրա հյուսում՝
Խիտ ձուլում է այգու
ճերմակությանն արդար,
Ո՛ր ... ես չկամ արդեն լուսե ծաղկի համար,
Որ բողբոջել կեչու վարագույրի հետև
Եվ անմեռ նոր մի երգ առաքում է եթեր:

Դեռատի մայրն ահա իր մանկիկին գրկած,
Կյանքի ծաղկի հանգույն
տանում է կոկոնած,
Եվ կոկոնն այդ հրա՛շք
հա՛-հա՛ պիտի ծաղկի
Եվ ձյան ճչի վրա արփու հրճվանք ծաթի...

...Եվ ես ըզգում եմ խոր –
Նույնիսկ ձմռան ժամին
Կյանքի գարո՛ւն է բորբ
Այգում ամառային:

5. ԱՇՈՒՆ

Հրաժեշտի շողն արփու
Շաղվել է խիտ ամպի մեջ,
Դեռ քամին չի ճմրթում
Ջրի հարթուկը պարզիկ,

Ո՛ր կառչե՛լ է հրաշքով
Գահավեժի լանջից թեք
Ոսկեդեղին հանդերձով
Մտամոլոր ցարասին:

Լռե՛լ է խոր, սսկվե՛լ
Խորհրդավոր տունդրան ծեր,
Արծաթով է փայլփլում
Խրուտ ճահիճն արևից,

Ոսկե աշունը՝ հոգևա՛ծ,
Երկար ճամփա է անցել,
Ո՛ր թիկնելով ծառերին՝
Սպասում է հրաշքի:

Աստ ո՛չ լորի է աճում,
Ո՛չ սլացիկ եղևնի,
Չկա այստեղ հարավի
Ալվան ծաղկունք հրակեզ...

Սակայն մոտ է իմ սրտին
Հյուսիսային աշունի
Այս ցարասին սպիտակ՝
Ընկերուհիս տխրահե՛զ...

1975
Մուրմանսկի մարզ,
Կանդալակշայի շրջան,
Ալակուրտտի

ՊԱՏԱՌԻԿՆԵՐ

Գոհար Թեփուլյանին

Ա.

Կյա՛նք, սիրելի եմ քեզ:
Ո՛ր ես, հավատա,
Երջանիկ եմ այդ սիրով եղել մեծ...
Ո՛ր հիմա ոչ թե չեմ սիրում ես քեզ –
Ես քեզ ատո՛ւմ եմ հիմա համարյա:

Բ.

Սավառնում էր իմ
հոգին երկնքում,
Վերջ չէր լինելու
թռիչքին կարծես:
Գայթել է հիմա
հոգին իմ մաքուր
Տիեզերական
առեղծվածի պես:

Գ.

Ես խղճում եմ ձեզ,
սերունդներ արդար,
որ միայն դուք եք
պատասխան տալու

մարդկային հոտի
չարության համար,
որն արդարացում
չի ունենալու:

Դ.

Լինում է, ավա՛ղ, ու հաճա՛խ լինում.
Գնացածներին ողբալով անվերջ՝
Ապրողներին ենք խեղդվելու թողնում
Անտարբերության ճահիճների մեջ:

Ե.

Պաշտոն տվեցին ընկերոջը մեր:
Մեզ էլ չի տեսնում անհաս բարձունքից:
Պարզապես նա էլ չի՛ նայում ներքև –
Վախենո՛ւմ է նա ... գլխապտույտի՛ց:

2. «ՀԱՄՇԵՆ» ԹԵՐԹ

Զմռան ցրտին, շոգին ամռան
Կողքիս ես հար ու հար մո՛տըս...
Ես «Համշենիս» համար կտամ
Անգամ վերջին ... ծխախո՛տըս...

Է. ԿԻՆ

Սի՛րտ են նրան գոհ բերում,
Երիկամե՛ր, թոքե՛ր ... կյա՛նք...
Ինչքան շատ են նվիրում,
Դառնում է նա այնքան ... թա՛նկ:

Ը. ՄԵՎԱՆ

Ամեն անգամ քո հոգուց խոր
Սրտիս հասնում է մի ճի՛չ,
Որ կոչվում է մարդը ձկնորս,
Իսկ Իշխանը՝ ... գիշատի՛չ:

Մեկ-մեկ լինում է՝
Սաստիկ փոթորկված
Մտորումներից
Ինչ-որ մուժ, խրթին,

Մեզ թույլ ենք տալիս
Արարքներ ... հանկա՛րծ,
Որ չէինք ասի
Հանգիստ պահերին:

Ավա՛ղ, հետո՛ ենք
Ցավով հասկանում
Ծանր արդյունքը
Մեր անզգուշու՞թյան...

... Հեղեղից հետո
Գետն է հանդարտվում,
Ավերումները
Մնո՛ւմ են, սակայն:

Կարոտին սիրո
այլևս չեղավ
ոչ մի պատասխան,
և սահմանակցեց
ցավը տազնապին:–

Աղաչո՛ւմ եմ քեզ –
թռչունին բաշխիր
թռչելու նրա
իրավունքը ջինջ:
Աղաչո՛ւմ եմ – ինձ
վերադարձրու – քե՛զ:

1985

ՄԱՐԴ

Պալուստ Տրապիզոնյանին

1.

Ամենակարո՞ղ ես եղա կյանքում –
և ստեղծեցի
մատերիայի ձևն այն ամենապինդ,
որը կոչեցի՝
Անարդարություն:

Եվ ահա դարեր-դարեր շարունակ
կատարելապես հղկված այդ ձևում
իմ լույս գլուխն եմ պատեպատ տալիս
կերպն այդ ջարդելու,
սակայն անգամ իմ ... «գլո՛ւխը ջարդել
չեմ կարողանում»:

Ես կյանքում եղա ամենակարող,
և դրանով էլ հենց՝ ամենաթույլ:
Եվ անկումըն իմ
եղավ հակադարձ համեմատական
իմ վերընթացին:

2.

Լինելն է եղել
միակ նպատակն իմ
(ես ժխտական Չ-ն բացառել եմ ընդմիշտ):–

Այսինքն՝ ընդամենը հինգ տառ:

Ընդ որում,
առաջին Լ-ն երկրորդից մեծ է
կեզելի հնարավորության սահմաններում:

Ստոր է ու ազնիվ,
Նուրբ է ու դաժան,
սուր է ու բուրթ,
դյուրագրգիռ
ու անդրդվելի...

ՈՒ թեև
մեր երակներում չենք զգում
Նրա ներկայության
անխուսափելիությունը,
բայց ամեն ակնթարթ
տեսնում ենք
մեր բջիջների կորուստը
Նրա անխուսափելի
ներկայության մեջ...

ՈՒ կյանքի՛ նման
անարդա՛ր է նա:

Անսահմանորեն վե՛հ է:
Եվ ... դո՛ւրս է բոլոր
բառարաններից:—

Չի թեև
Ժամանակ է
անունը նրա,
սակայն ոչ մի բառ՝
Նույնիսկ հենց ինքը՝
Ժամանակ բառը,
դեռ չի ամփոփել
այդ մեծությունը:

ՈՒ նա արդա՛ր է
մահվա՛ն պես:

Ամպի մի բուռ
արմավենու ստվերը մրսող
սրթսրթալով կուչ էր գալիս
օրվա շաղվող հրճվանքի մեջ...

Ես ցանկացա,
որ վախի պես զգայագրգիռ
լիներ մոտ ու հասկանալի
Նոր արթնացող ծաղկաթերթի
դողը երկչոտ ու արնակաթ,
երբ ուսերիդ հրդեհը պաղ
մոխրացնում էր իր բոցերում
մեր սրտերի միջև ճոճվող
բաժանումի սև գիշերվա
աստղերի չուն
և վարդերի կոկոններում
թաքնվում էր առավոտի
շրթին ցողվող
բույրը կարմիր:

1985

Աստվածը յուրաքանչյուրիս մեջ
մի կտոր լույս է մնացել,
որն էլ դարձել է մեր հոգին:

Եվ հիմա ես կանգնել եմ այսպես՝
թևաթա՛փ, ավելո՛րդ, ոչ ոքի՛,
և աստվածն է մեռնում իմ հոգում՝
իմ մեջ մնացած
իր մի կտոր լույսի հետ
ու նման:

67

ԳԼԶՈՒԴԻՆ ՍՈՒԽՈՒՄԻ ՇՈՒԿԱՅՈՒՄ

Նա իր աշխատանքում
այնքան էր արհեստավարժ,
որ, անկասկած,
հաստատ կարող էր
ճշգրտորեն գուշակել
իմ ապագան...

Բայց այնքան չնչին էր նրա՝
իմ ապագան ճշգրտորեն
գուշակելու համար
պահանջած վարձը,
որ ես դառնացած
ու հիասթափված հեռացա:–

Դառնացած
ու հիասթափված իմ ապագայից,
քանզի գնչուհին
հաստատ գիտեր այն
ու արժե՛քը նրա:

«ՉԱՄՇԵՆ» ԹԵՐԹԻ 20-ԱՄՅԱԿԻՆ

Դու եղար այնքան մաքու՛ր, լուսավոր՛
Ո՛ր այնքան եղար Չայոց Կենաց Ծառ,
Որ թշնամիներ՛ բազում ունեցար,
Ո՛ր հենց դրանո՛վ եղար բախտավոր:

Ո՛ր երգի նման ջինջ եղար ու շեն՝
Դարձած Չավատի ու Չուտ երկտող...
Ո՛րզում եմ՝ ապրես ինձանից հետո՛,
Ինձանից առաջ չե՛ս մեռնի, «Չամշեն»:

2011

ՅԻՄԱ, ԱՅՍ ՊԱՅԻՆ ԱՅԱԶԱՆԳԻ,

որովհետև
պատերազմ
չի սկսվել:–

Կծկվո՛ւմ եմք
մանրանալու համար,
անտես դառնալու-չերևալու...

Ո՛ր փոխվել է մեր արյան
բաղադրությունն անգամ,–

Լպրծո՛ւն-ջրի՛կ,
ջրի՛կ-լպրծո՛ւն
ու չմակարդվո՛ղ,
այնպես, որ արյո՛ւն իսկ
չի կարող կոչվել:

Յիմա՛
այս պահին
ահազանգի,
որովհետև
կատարելության աստիճանի
հղկվե՛լ է
արդեն մշակույթ դարձած
մաշկափրկության
արվեստը:–

Ի հեճուկս
արժանապատվությա՛ն,
ի հեճուկս
ինքնասիրությա՛ն
ու բարևի՛:–
Քանզի
պատերազմ չի սկսվել:

ՀԱՏՈՒՑՈՒՄ

Վաղամտեռիկ Գրիգոր Սարեցյանին

Երկինքն է ջարդվում
Ապակու վրա,
Բեկվելով հատվում
Լույսն արեգակի...
Եվ վերջին պահին,
Եվ վերջին պահին
Թույլ հորիզոնի
Կտրվող թելից
Անշարժությունն է
Ճոճվում ձեռքերի:

Մատներից կաթող
Կարմիր աղահոտ՝
Քառսվող պղտոր
Ճչերի խրճում...
Եվ վերջին պահին,
Եվ վերջին պահին
Աչքերիդ սև-սև
Շրջանակներում
Արդեն մեռածիս
Նկարն է թախծում...

Արյան եռքի մեջ
Էլ բառեր չկան...
Գործած մեղքի մեջ՝
Մեղքաքավություն...
Եվ վերջին պահին,
Եվ վերջին պահին
Տրոհվող հևքի
Ցնցումների մեջ
Սիրո հատուցման
Օրենքն է գործում:

Գուցե այսպես էլ պիտի լիներ,
Եվ օրերն իմ
անուն պիտի ունենային
(անկախ իրենց տեսակարար կշռից)՝
գոնե այդպե՛ս
իրարից տարբերվելու համար:

Չետո նրանք պիտի հոսեին
բազմության պես
Խաղաղության պողոտայով ներքև
և լապտերների աղոտ ցուլքերից
ստվեր գցեին

Ինամքով խուզված
թփուտներին մայթեզրյա,
որոնց խիտ հյուսվածքներում
մենության քանդակների նման
անմահացել են
Եղիշե Չարենցի և Շալուա Ծըլջբայի¹
ամուր ձեռքսեղմումները՝
հառնելով անցած դարի
երեսունականների սկզբից:

Գուցե այսպես էլ պիտի լիներ –

օրերն իմ աղավնի
պիտի դառնային
և հոգիս պատառոտեին
Փառքի պուրակում...

¹Շալուա Ծըլջբա (1912-1987) – արիագ անվանի բանաստեղծ: Մի քանի անգամ հանդիպել է Եղիշե Չարենցի հետ Սուխումում: 1937 թ. գրապարտությանը քսան տարով աքսորվել է Կոլիմա:

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՏԵԽՆԻԿԱԿԱՆ ԱՌԱՐԿԱՆԵՐԸ ՈՐՊԵՍ ԳՈՅԱԿԱՆԻ ՈՉ ՍԱՅՄԱՆԱԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿ

Ամեն ինչ հասկանալի է
անընդունելության չափ.

Մեր ընդհանուրը
միայն շարժումն է,
իսկ տարբերությունը՝
նրա 0-ից մինչև -0
տատանվող արագությունը:—

Մի սահմանային տիրույթ,
ուր շարունակվում է
իրականությունը՝
իր ներսում կամ իրենից դուրս
(և դա ոչ միայն այնքան էլ կարևոր չէ —
դա բացարձակապես
ոչ մի նշանակություն չունի)...

Չետևաբար,
մեր գոյությունը կամ չգոյությունը
պայմանավորված է
անշարժության արագության
հակադարձ համեմատականությունը
արագության անշարժության նկատմամբ
ապացուցելու անհրաժեշտությամբ:—

Իսկ մեզ
ընդամենը մնում է գտնել
իրավիճակի ընդհանուր հայտարարը
և համապատասխան կրճատումներով
դուրս բերել
մեր գոյության կամ չգոյության
անհեթեթության բանաձևը:

Կամ էլ՝ անհեթեթությունը բանաձևի:

ՄԵՆԱՆԻԿԱԿԱՆ ՇԱՐՇՈՒՄ

Ժամանակը հիմա էլ
անհարմարորեն կոտրատվելով ընկել է
ժամացույցի ծուղակը...

Մեկ իրենից առաջ վազելով,
ու մեկ էլ
անհուսալիորեն հետ ընկնելով իրենից՝
չգիտես ո՛ր է շտապում
հազարամյա գլխապտույտից
շշմած-շշկված,
ծեծված-ծեծկռտված ժամանակը –

երևի թե
խելակորույս փորձում է
խուսափել
այն հույն Զթեսիբից¹
անտիկ սափորում
նորից խեղդվելու
հեռանկարից
սարսափած...

Քամի՛, դո՛ւ,
որ ամբողջ գիշեր փչել ես,
փաթաթիր հոգնած իմ հոգին
ստվերների պես շուրջն իմ պտտվող
տերևներով աշնանային,
որոնց այրում են

¹Ազգությունսը հույն, գյուտարար Զթեսիբին ապրել է
եգիպտական Ալեքսանդրիայում մ.թ.ա. 296–228 թթ.: Նա
մեխանիկական (ջրային) ժամացույցի հիմնադիրն է:

պուրակի հեռավոր անկյունում,
թեև ճիշտ կլիներ
երկրորդական հումքի
ընդունման կետ հանձնելը:

Քամի՛, դո՛ւ,
որ ամբողջ գիշեր
փչել ես ու հալածել ծառերը,
փաթաթիր ջարդված իմ հոգին
բզկտված հիշողություններով,
ծառերի չորացած ճյուղերից
պատառոտված օդով,
ջրհորդանի խողովակներում
պլշած աղմուկով,
որն անձրևի է ծարավի:

Քամի՛, դո՛ւ,
որ ամբողջ գիշեր
փչել ես հա՛ փչել
ու պատուհանից պոկածդ ապակու
ջարդվածքներով
ածելու պես կտրատել
խոժոռ առավոտի՝
գինովությունից ուռած
անթրաշ երեսը,–

թաքցրո՛ւ ինձ
իմ մաշված հիշողության
ցանցերում՝
ինչպես ավազխայի¹
հյուսկեն պատերից կախված
սարդոստայնում
խճճվելով ուշաթափված
ամպրոպի որոտ:

¹Ափացխա – ամառային տնակ-խոհանոց:

Սեյրան Իջմեյլյանին

Բաժանումը հաճախ խզում է դառնում...
Եվ որքան էլ տխուր չլինի՝ խոստովանեք,
որ մեկ-մեկ էլ հիշում են մեզ՝
որպեսզի շուտով մոռանան:

Եվ այստեղ տարօրինակ ոչինչ չկա,
որովհետև երջանկությունը
առաջին հերթին անկում է՝
հետո բարձրանալու համար:

Կամ էլ՝ ընդամենը հակառակը...

Եվ այսքանի մեջ –
մի քանի անորոշ զգացմունքներ են մնում,
որոնք այսօր ինչ-ինչ պատճառներով
շատ են անտեղի ու լքված,
բայց, չգիտես ինչո՞ւ, եկել-խրվել են իմ՝
իրենց նման անտեղի ու լքված
մի քանի բառերի մեջ,
որպեսզի դառնան
սխալմամբ կյանք հորջորջվող
բանաստեղծություն,
որն իրականում կոչվում է մահ:–

Ո՛ր ողբերգություն դարձած ամենածիծաղելի
բաժանման ու խզման հատվածքում
մենության մեջ մահանալն է: –

Եվ սա թող չընդունվի
որպես հանդիմանություն առ աստված, որը
մատը մատին խփել իսկ չի փորձել
հակառա՛կն ապացուցելու համար:

*Ֆուտբոլի վարպետ
Սարգիս Յովիվյանին*

Նորից մանկացե՛լ եմ ահա
և բակում ֆուտբոլ եմ խաղում
ինձ արդեն «պապիկ» կոչող մանչուկների հետ,
որոնց անունները մոռանալով՝
մեկ-մեկ շփոթում եմ՝
առաջացնելով ժպիտ ու զուսպ ծիծաղ:–
Եվ ես այսօր Սարգիս Յովիվյանն եմ վերջապես...

Վերջապե՛ս, որովհետև երբ փոքր էի,
շատ էի ուզում
անպայման Սարգիս Յովիվյան դառնալ:

(Ավաղ ու ախ,
որ այս փառապանծ սուխումցու անունը
այսօր քիչ բան է ասում – եթե չասենք՝ ոչինչ –
նրա ֆուտբոլասեր համաքաղաքացիներին,
որոնց անվերապահ կուռքերն են
Մեսսին, Ռոնալդինիոն
և ինձ անծանոթ էլի ուրիշ անուններ
հաճախ «Ռեալից», «Բարսելոնայից»,
«Միլանից» ու «Չելսիից»,
իսկ այսօր նաև «Արսենալից»,
ասենք նաև, որ արդեն ինձ,
և ոչ միայն ինձ,
որոշ չափով մխիթարում է
Յենրիկ Մխիթարյանը՝
լավագույնս արդարացնելով
իր ազգանվան նշանակությունը:

Տեղին համարելով՝ ուզում եմ հիշեցնել,
որ Յովիվյանի «չոր տերևի» ուղեծիրը

Ժամանակների գաղտնիքն է դարձել,
և ոչ մի ֆիզիկոս
դեռ չի կարողացել դուրս բերել
Նրա թռիչքի բանաձևը:
Եվ ես այսօր շատ եմ ավստոսում,
որ ժամանակին չեմ ընդունվել
պետհամալսարանի ֆիզմաթ ֆակուլտետ՝
գուցե ինձ հաջողվեր լուծել
Նոբելյան մրցանակի արժանի
այդ առեղծվածը):

Չևասպառ ու շնչակտուր վազում եմ
տղաների հետ,
Չովիվյանի հնարքով
փորձում ընթացքում «խաբս տալ
իմ անհատական խնամակալին»
ու կտրուկ հարվածով խոցել
ինձ խաղալու հնարավորություն
իբր թե չտվող
«հակառակորդի» դարպասը:

Եվ գնդակը
հարազատի պես հասկանում է ինձ,
զգում է ամեն հպումն իմ
ու տրոփում-տրոփում սրտիս հանգույն՝
փոխանցում առ փոխանցում,
ընդունում առ ընդունում,
հարված առ հարված
լույսի պես մաշվելով հողի վրա:

Եվ ես զգում եմ,
թե ինչպե՛ս է ուռչում իմ սիրտը,
ուռչում է, ուռչում
և արդեն ... ահա՛-ահա՛...

Եվ ես ձեռքս սեղմում եմ կրծքիս,
որ սիրտս հանկարծ չպոկվի

ու չսուրա՛ր բակում
ֆուտբոլային գնդակի նման...

Լույսի պես մաշվելով
ու սպառվելով հողի վրա:

ՆԵՐՇՆՉԱԼՔ

Իմ զբաղմունքը միշտ էլ պարզ է եղել –
անձրևի կաթիլներից քամել
խխունջի շարժման
կախարդանքն ու ապա

բանաձևել
բանաստեղծական գյուտի
հրաշքը՝ բազմապատկած
երկինքն ու անդունդը շաղկապող
արևաքամու ալեբախությամբ:

«...ԵՎ ԱՅԼՆ»

Մեզ համար միշտ էլ գլխավորն է եղել կարևոր –
և այսպես էլ ապրում ենք՝
վերջնականապես կտրված
մեր արհամարհած երկրորդական «և այլն»-ից,
որը վերջիվերջո Կյա՛նք է կոչվելու:

Եթե չլինեմ, դուք՝ ոչինչ... Հաստատ
մեկ ուրիշով ինձ կփոխարինեք,
եթե, իհարկե,
հանկա՛րծ նկատեք իմ չլինելը...

Եվ դա այնքան էլ,-
ես չէ, որ պիտի
ծեզ համոզելու նման բացատրեմ,-
դժվար չի լինի:
Մի խոսքով՝ ոչինչ, դուք մի բան կանեք...

Երբ չլինեմ, ի՞նչ պիտի ... Ե՛ս անեմ.
ո՞րև գլուխն ուտեմ ու ... չկշտանամ,
ո՞րև հոգին գիշեր-ցերեկ հոշոտեմ
ու պատառոտեմ՝
քարշ տալով անխի՛ղճ ու արյունլվա -
հետո սիրելու նման ինքս ինձ
...խղճա՛մ, փաղաքշե՛մ
ու մխիթարե՛մ:
Անտեր ու անտուն որբուկի՛ նման:
Դուք՝ ոչի՛նչ:
Կանե՛ք...

ԵՐԲ ՄԱՅԱՆԱԼՆ ԱՐԴԵՆ ԱՄԵՆԵՎԻՆ ԷԼ ՍԱՐՍԱՓԵԼԻ ԶԷ

Գեղեցիկ Աղջիկը խոսում էր:

Ո՛ր այնքան գեղեցիկ էր խոսում
Գեղեցիկ Աղջիկը,
որ հանկարծ Աշխարհն էլ
Գեղեցիկ Աղջկա նման
գեղեցիկ ու անթերի թվաց:

Եվ Նա մտածեց,
որ իրենից հետո կատարյալ աշխարհ է թողնելու,
ու այնքա՛ն կատարյալ,
որ նույնիսկ ավստսաց,
որ քիչ առաջ ոչ միայն չէր ուզում մահանալ,
այլև վախենում էր այդ մասին
... մտածե՛լ անգամ:

Մեկ-մեկ ինձ թվում է,
թե արդեն հասել եմ
վարպետության այն աստիճանին,
երբ չեմ կարող իմ ընթերցողին
երգերիս հեղինակակիցը չդարձնել։-

Եվ դա այսքան ուշ և անհույս այսքան՝
եզրին անդունդի՝
միասին փրկվելու,
կամ էլ՝
գահավիժելու միասին:

Ապրում եմ այսպես –
վերլիբր բանաստեղծության հանգույն՝
տաղաչափության կանոնների
(որոնք այդպես էլ չկարողացա սովորել)
թակարդից դուրս, որը, վերջիվերջո,
նաև պաշտպանություն կլիներ
թակարդից շան պես վախեցողների
ամենօրյա ոտնձգություններից:

Իսկ դա, ուզում եմ ձեզ ասել,
արդեն վախեցնում է ինձ՝
իր անորոշությամբ,
իր պատահականություններով
ոչ պատահական՝
թակարդն ընկնելու անհնարինության
բացակայությամբ նաև...

Բայց ինչ էլ որ լինի՝ ապրում եմ այսպես –
տողերս հուսալիորեն շաայլած

ծառերի մամուռներին բացառապես...
Եվ բառ առ բառ,
 նաև տառ առ տառ,
 նույնիսկ հնչյուն առ հնչյուն –
ահա այսպե՛ս
գալիս եմ դեպի քե՛զ:

Եթե ծա՛ռ ես դու,
արմատներդ պիրկ
պիտի խորանան,
ճկվեն, ոլորվեն
ընդերքում հողի
սուր մտքի՛ հանգույն:

Եթե ծա՛ռ ես դու,
պիտի բարձրանա՛ս,
շատրվանե՛ս առ
կապուտկեկ երկինք
սի՛րտ թեթևացնող
աղոթքի՛ նման:

Եվ կուրծքդ պիտի
դեմ տաս հողմերին,
եթե ծա՛ռ ես դու:

...Եվ ծա՛ռ ես եթե,
անպայման պետք չէ
քո մայր անտառի
մնացած բոլոր
ծառերը հատել,
որ դու երևա՛ս...

Երևաս լոկ ... դո՛ւ...

Թռչում եմ, թռչում տերևներն անհույս
Ո՛ր շաղկապում եմ պարզ ու անմեկին
Յարագատության ոգին համալույս –
Յամաշխարհային որբության ոգին:

Կանգնե՛լ եմ մոլոր: Տազնապն իմ խորին
Էլ ոչինչ-ոչինչ չի կարող պահել...
Տերևներն են լոկ հավում իմ սրտին –
Թեթև՝ են հավում ու հավում ահե՛ր...

ՃԻՇՏ ՀԱՍԿԱՆԱԼՈՒ ՏՐԱՄԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ, ՈՐՆ ԱՍԵՆԵՎԻՆ ԷԼ ՏՐԱՄԱԲԱՆՈՒԹՅՈ՛ՒՆ ՉԷ

Ա.

Ես քարին երբեք
չեմ նախատել
քա՛ր լինելու համար,
ոչ էլ սրտին՝ սիրտ...

Ի՞մ մեղքն է արդյոք,
որ ինձնից առաջ
աշխարհ չի՛ եղել...
Եվ չի լինելու
ինձանից հետո:

Բ.

Կուզե՞ք – բարդացնեմ պարզեցնելու պես:
Բարդացնելու պես պարզեցնեմ – կուզե՞ք:–
Ես անցյալ չունեմ:
Ես չունեմ ներկա...
Եվ ասեմ նաև.

ինձ հասկանալը դժվար է մի քիչ,
բայց՝ հնարավոր,
ինկ ավելի ճիշտ՝ պարտադիր է հույժ...

Եվ դրա համար՝ իմ ապագան – ձե՛զ:

Գ.

Այստեղ վերջանում է այն,
ինչը դեռ պիտի լինի...

Այստեղ սկսվում է այն,
ինչն արդեն եղե՛լ է:

**ՀԱՎԱՏԱՑԵՔ ԻՆՁ, –
ՊԵՏՔ ՉԷ ՀԱՎԱՏԱԼ**

Ա.

Դա հետագայում պարզվեց,
որ շա՛տ տխուր օր պիտի լիներ,
երբ հրաժարվեցի
անձնական կյանքի
բախտավորությունից՝
ընտրելով հասարակական կյանքի
... ախտավորությունը:

Եվ հիմա ամեն ինչ փոշի է՝
թերևս –

արդեն մասուկք դարձած:

Բ.

Չհավատա՛ք,
ինչ էլ ասեն՝ միայն թե չհավատա՛ք,
քանզի սարսափելի է ու ստորացուցիչ

Այդ ներկայությունը,
 Այդ գոյությունն անգամ:

Ի՞նչ էլ ասեն – չհավատա՛ք:
 – Հիմա ամենակարևորը ...
 հավատացե՛ք ինձ, –
 չհավատալն է:–

Միակ փրկությունը մեր:

Գ.

Ես ընդամենը ... տեղի պարագա եմ,
 ուր դեռ չի մահացել ... հավա՛տը:

ԼԱՏՅՈՒՄՈՐՑ

Ժայռի փլված եզրից
 ծառի՝ անդունդն ի վար կախված
 արմատները
 կտրված երակների նման արնահոսե՛լ են
 սուլող դատարկության մեջ...
 Արմատներն օդում քա՛ր են փնտրել՝
 նրանցից կառչելու համար:

...Բայց ահա մի օր
 մի արծիվ է թևատարած նստում
 արմատամայրի վրա
 ու ... ծառն առում թևերին:

Եվ արմատները փաթաթվում են արծվին
 ու մխրճվում նրա մարմնի մեջ:–

... Ծառն արծվի թևերին՝
 սավառնելու է երկինք:

**ԵՍ ԿԱՆՑՆԵԻ ԳԻՇԵՐԱՅԻՆ ՍՈՒՆՈՒՄԻ
ԾՈՎԱՓՆՅԱ ՓՈՂՈՑՆԵՐՈՎ,**

բայց այնտեղ կարող են ինձ հենց այնպես
կամ էլ պատահաբար սպանել
դպրոց չհաճախող լակոտ-լուկուտները
(իսկ ի՞նչ են մտածում,
ավելի ճիշտ՝ չե՛ն մտածում նրանց ծնողները,
երբ այդ լակոտ-լուկուտները
օրերով տուն չեն գալիս
և գրպաններում միշտ էլ թմրանյութ կա:
Չետո նրանք գերազանց բնութագրով
ու նման գնահատականներով
ատեստատ կստանան,
կընդունվեն տեղի պետհամալսարանը
կամ Բաց ինստիտուտը,
որն իրականում ... փա՛կ է շատերի համար):

Ես ուզում եմ, որ ինձ ճիշտ հասկանան
ընթերցասեր այն քչերը.
սպանվելը լավագույն ելքն է
գլուխս ազատելու
բոլոր պարտադրված
փորձություններից,
բայց այդ լավագույնի արդյունքում
պարտադրված պարտքերիս մարումը
կծանրանա որդուս ուսերին
և իսկապես անավարտ կմնա
«Անավարտ ինքնանկար» գիրքս,
որի անվճար՝
պետպատվերով տպագրության
եզակի հնարավորություն է ստեղծվել...

Չա, մեկ էլ, հավանաբար, կփակվի
«Չամշեն» թերթը,
որը տարօրինակորեն ոչ ոքի պետք չէ,

Թեև անհրաժեշտ է օդուչրի նման:–
Եվ իմ հենց այնպես
կամ էլ պատահաբար սպանվելը
դավաճանության պես մի բան կլինի,
և այդ պատճառով՝
ես չեմ անցնի
գիշերային Սուխումի ծովափնյա փողոցներով...
Բայց ես լսում եմ
ծովի կարոտահեծ հառաչը՝
խեցու մեջ սեղմվելով ադամանդվող,
կամ ուշակորույս թավալվող՝
փողոցի կեղտոտ սալերին,
կամ ծովափին կտրատվող՝
ջարդված օդու շշերի վրա ...

Բայց ես լսում եմ
ծովի կարոտահեծ հառաչը՝
կտրատված փորսող տալիս
լքված առանձնավայրերում...

Բայց հաստատ կգա ժամանակը,
երբ պարտադրված պարտքերս մարված կլինեն
և ավարտված՝
«Անավարտ ինքնանկար» գիրքս՝
պետպատվերով անվճար տպագրված...

Հա, մեկ էլ, հավանաբար, չի փակվի
«Համշեն» թերթը,
որը տարօրինակորեն ոչ ոքի պետք է,
թեև անհրաժեշտ է օդուչրի նման –
ու ես կանցնեմ գիշերային Սուխումի
ծովափնյա փողոցներով...

Եվ ծովի կարոտահեծ հառաչը
Ջեկոյի պես կփաթաթվի ոտքերիս ու քա՛րշ կգա
լքված առանձնավայրերում՝

անտեր հոգու հանգույն
կամ էլ անխնա ծեծված
ֆուտբոլային գնդակի նման,
որի համար
մի քիչ շունչ քաշելու միակ հնարավորությունը
դարպասներից մեկում
(կարևոր չէ, թե ո՞ր),
կամ էլ եզրային գծից անդին
հայտնվելն է...

ԿԱՐՈՏԻ ԿԵՍՕՐ

Ղուկաս Սիրունյանի հիշատակին

Երազանքի հողը պապակ
ճաքճքել է արդեն ցավով:–
Ո՞վ է գալու՝ այն հագեցնի
երջանկության բյուրեղ լացով:

Ո՞վ է գալու, որ վերջանա՝
սպառվելով կաթիլ-կաթիլ,
Ներծծվելով հրճվանք-հրճվանք
իր Էությանը՝ հավատին:

Ո՞վ է գալու, որ տարածվի
ցավի՛ նման, տառապանքի՛,
Եվ իր լացի ցուլանքներով
լույսի հեղեղ բերի կյանքին...

...ճաքճքել է արդեն ցավով
երազանքի հողը պապակ...
Եվ ... ես ահա կորչում եմ լուռ
հուշաշերտի ճեղքերի տակ:

1985

ՄԻ ԲԱՐԵԿԱՄԻ

Հավատում ես դարձյալ դու
Քո իսկ ծնած սարսափին
Եվ աշխատում ես անդուլ
Հանգրվանել այն ափին,

Որտեղ թեկուզև անգույն,
Բայց օրերդ բանտարկված
Կանցնեն իբրև թե մաքուր,
Անաղարտ ու ... քողարկված:

Եվ պատրաստ ես ամեն ինչ
Չոհեվ հանուն այն վաղվա,
Որը ... չի՛ տա քեզ ոչինչ,
Բացի հույսից անթեղված:

Ա՛խ, փրկվե՛լ ես աշխատում
Սարսափից – քեզ նմանակ –
Եվ գլուխդ հեզ պահում
Քո իսկ նետած քարի տակ:

Փա՛ռք Աստծո, արդեն
Չունեմ ես ընկեր,
Քո դատի առջև
Մենա՛կ եմ, իմ Հո՛ղ,

Եվ չի՛ լինի ինձ
Սատարող մի ձեռք...
Սակայն չի՛ լինի
Նաև ձեռք
... խաբո՛ղ...

Չի՛ ընդունել նրան ոչ ոք,
Ոչ ոք նրան չի՛ սպասել,
Բայց եղե՛լ է նա – անողորճ –
Խորտակելով հավատ ու սեր:

Խորտակելով ամեն կարոտ՝
Տարածվել է չորս կո՛ղմ, չորս կո՛ղմ...
Ո՛ր շրջել է հայացքն արևոտ՝
Չորացել են աղբյուր ու հող:

Թե որտեղի՛ց է հայտնվել...
Թե ինչպե՛ս է հասել նա մեզ...
Ի՛նչ անուն է նրան տրվել,
Որ փայլել է դաշույնի պես...

Դաշույնի պես քանի՛ տարի
Փայլատակել է մեր դիմաց
Եվ արմա՛տը կտրել դարի՝
Հար հագնելով նոր-նոր դիմակ:

Ո՛ր դիմակն էլ դարձել է դեմք՝
Երկըվորյակ ու հարազատ,
Ոչ վար եղել, ոչ եղել վեր՝
Նժարների պես՝ հավասար:

Դուրս չգալով ապարանքից՝
Սողոսկել է ամեն անկյուն,
Մատնելով խոր տառապանքի
Ամեն մի սի՛րտ, ամեն մի տո՛ն:

Հարմարվելով ամեն ձևի,
Առաջացած ամեն մի ճեղք
Լցրել է իր եռթյամբ մեղկ –
Դատարկությամբ երևելի:

ՉԳՐՎՈՂ ԵՐԳ ԱՇՆԱՆ ՄԱՍԻՆ

Թռչում-թռե՛լ են
Կռունկներն իմ ո՞ւր...
Ո՞վ է հորինում անձրևն այս տխո՞ւր...
Ո՞վ է հորինում անձրևն այս շվա՞ր:–

Իսկ ինձ շա՞տ է պետք –
Ո՞վ, ինչի՞ համար...

Ո՞վ էլ հորինող լինի –
Պարզապես
Շատ անտեղին է հորինում այնպե՛ս,
Ո՛ր շատ էլ իզո՞ւր, շատ էլ անհաջո՞ղ,
Որ աշնան մասին ...
Երգե՛լ չե՛մ կարող...

Ես քո երկնային ցասումն եմ ներում,
Իսկ դու՝ հողեղեն թուլությունը իմ...
Չրդե՛հ է նորից իմ անտառներում,
Մոխրացնող մորմոք –
տառապանքածի՛ն:

«Չանգրո՛ւ հրդեհն իմ,–
ճչում եմ,– գիտե՞ս,
Ես հևա՛ր չունեմ,–
տնքում եմ,– հևա՛ր...

...Եվ հրդեհն է քո հառնում իմի դեմ,
Որ խեղդեն իրար...
Որ խեղդե՛ն իրար...

1986

– Դու շապկով ես ծնվել,
երջանկությամբ շապկով,
նախանձով եք ասում,
կամ թե մտերմաբար,
անկեղծ ասած՝ նո՛ւյնն է:

Բայց չե՛ք տեսնում բնավ,
որ շապկով այդ կարճիկ,
որ շապկով այդ մաշված –
կարկատանված սաստիկ,
կոշիկնե՛ր եք սրբում
նախաշեմին իմ տան
*(իսկ թե ինչպես է նա
ոտքերի տակ ընկել,
ասելը միտք ունի՞,
կամ ո՞վ կհասկանա)*
և այնպես, որ նույնիսկ
չի նշմարվում նրա
այն նախնական, մաքո՛ւր,
դաղձո՛վ բուրոդ ... գո՛ւյնը...

Կանգ առ, ակնթա՛րթ... Գեղեցի՛կ ես դու,
Վե՛հ ես ու վսե՛մ, սակայն ... շարժման մեջ:–
Ափսոսանք լինես, թե պոռթկո՛ւմ հոգու,
Միայն չկանգնե՛ս... Միայն չկանգնե՛ս...

Ես չե՛մ ընդունում համրացած թռիչք,
Քարացածը չեմ ընդունում քարի...
...Գուցե չլինի՛ նորը գեղեցիկ,
Միայն թե լինի մաքո՛ւր ու բարի՛:

2000

«ՉԱԿՈՔԻ ՄՈՏ» ՄՐՃԱՐԱՆԻՑ ԴՈՒՐՍ

Այստեղ ամեն ինչ
պիտի պարզ լիներ ու հասկանալի,
ինչպես բոլոր հիմնահարցերը
(քաղաքական, մարզական և այլն)
ծովափնյա «Չակոքի մոտ» սրճարանում,
որը հասարակական ու քաղաքական
լայն շրջաններում,
ինչպես տեղում,
այնպես էլ
Նրա կիսով չափ հսկվող
սահմաններից դուրս,
ավելի շատ հայտնի է որպես
«Փչարան»:

Օգտվելով հարմար առիթից՝
ասեք նաև այն,
որ «Փչարանում»
կենդանի օրգանիզմի պես
ծնվող, զարգացող
ու կիսվելով բազմացող
Նորություններն ավելի են հավաստի,
քան Ազգային ժողով կոչվող
Խորհրդարանում
ընդունվող Օրենքները
և դրանց կցվող
բազմաթիվ ուղղումներն ու լրացումները:–
Որովհետև այստեղ բոլորն անսխալ գիտեն
հավերժական Ե՞րբ-որտե՞ղ-ինչո՞ւ
հարցերի սպառիչ պատասխանները,
և, որ ամենակարևորն է, թե ի՞նչ է լինելու:
Այդ իսկ պատճառով
պատգամավորներն ու Նախարարները
հաճախ ծխելու պատրվակով դուրս են գալիս
Նիստերի դահլիճից

և վազելով հասնում «Յակոբի մոտ»՝
մշտական հաճախորդների հետ խորհրդակցելու
քննարկվող հարցերի վերաբերյալ՝
ճիշտ որոշում ընդունելու համար:–
Բարեբախտաբար
Նախագահական Նստավայրը,
խորհրդարանը
ու կառավարությունը
սրճարանից երկու քայլի վրա են գտնվում –
հավատալու պես ենթադրում եմ –
հատուկ դրա՛ համար:

Բայց այստեղ ամեն ինչ
պարզ ու հասկանալի չէր,
այստեղ ամեն ինչ այլ էր թերևս:–
Բանաստեղծությունը
բանաստեղծո՞ւթյո՞ւն չէր,
որովհետև բանաստեղծն այստեղ
բանաստե՛ղծ չէր,
որովհետև բառը բա՛ռ չէր,
որովհետև ոչ էլ հնչյունը՝ հնչյո՛ւն...

Այստեղ գիծն իմաստավորվելու համար
թվեր էր փնտրում ու փակագծեր:–
Թեև իրականում
անհասկանալիորեն բո՛ւթ էր պահանջվում՝
կետ-ստորակետով...
Իսկ ավելի ճիշտ՝ ընդամենը – ոչի՛նչ...

Եվ չուզենալով եզրափակեմ, որ
այստեղ ամեն ինչ պիտի պարզ լիներ
ու հասկանալի
իմ մատներից ծլկող շարժումների նման՝
Դիասկուրիայի հազարամյա
պարիսպների ճեղքերում
սարսափից սսկված մողեսի պլշած աչքերով:

ԱՅՍՊԵՍ ԱՄԵՆ ՕՐ ՎԵՐԱԴԱՐՁԻՍ

Հիմա ամեն օր –
անփութորեն արձակված ու փուստ բառերիս
պարկուճներն են մեկ-մեկ հավաքում,
որոնք շռայլորեն թափթփված են
իմ անցած արահետներիս,
իսկ շիկացած մի քանիսը
այնպե՛ս են այրում ոտքերիս բոկոտնը:

«Օհո՛,–
ուրախացած բացականչեց Տիգրանիկը,–
պղնձի լավ էլ ջարդոն ես հավաքել
– հանձնելո՛ւ»:

ԵՐԳ

*Դու նա ես, որ պիտի գար:
Արևշատ Ավագյան*

Աշխարհում տաղտուկ երգեցողության,
Ո՛ր արտասուք է հեղվում և արյուն,
Թե հորինվել է Սեր՝ բառ մի ունայն,
Հորինվել է բառ մի՝ Համբերություն,

Պիտի հորինվեր նաև բառն այս՝ Հույս,
Նաև Փրկություն բառը շափյուղյա,
Չի ինձ վստահված Կյանք կոչվող մի լույս
Երազածիս պես եղավ համարյա...

...Աշխարհում տաղտուկ երգեցողության՝
Իր անտերությամբ հոգիներ տիրող,
Մեզ Սերն է տրվել հանուն Փրկության,
Եվ Համբերությունը հանուն Սիրո:

**ԳՈՎԱԶԴ,
ՈՐԻ ԱՆՅՐԱԺԵՇՏՈՒԹՅՈՒՆԸ,
ՃԻՇՏՆ ԱՍԱԾ, ԱՆԿԱՍԿԱԾ ՉԷ**

Երկարատև ու ծանր երկունքից հետո
վերջապես լույս տեսավ
մեր ամենահանճարեղ բազմաժանր
հեղինակ Իքսի
չգրված բանաստեղծությունների
և հատորը:

Շքեղ ձևավորված հաստափոր
կաշեկազմը
Էջերի կուսական սուրբ մաքրությամբ
ու թարմությամբ
չընթերցասեր լայնածավալ շրջանների
անթաքույց հիացմունքն է առաջացրել:

Հատորի շնորհանդեսից հետո
հեղինակի մամլո քարտուղարը
որպես գաղտնիք հայտնեց
մոծակների պես վխտող լրագրողներին
(ականջներին խոստովանության սման
թվատ շշնջալով),
որ շուտով տպարան կիջնեն
(իսկ հաշվի առնելով
տպարանի չորրորդ ու հինգերորդ հարկերը՝
կբարձրանան)
Նաև Բ, Գ, Դ, Ե... հատորների
հոգնակի գրքերը,
որոնք կամփոփեն
արդի ամենաբեղմնավոր հեղինակի
չգրված նովելների,
պատմվածքների, վեպերի,
կատակերգությունների

ու ողբերգությունների,
քննադատականների
(սաև դրանց բազմալեզու
թարգմանությունների)
և այլնի,
ինչպես նաև՝ սևագրությունների
հարուստ ընտրանին:

Մեր գովազդն անթերի լինելու համար
ուզում ենք ավելացնել,
որ առանձին հատոր են կազմելու
մեր հեղինակի ազգային-հայրենասիրական,
հասարակական-քաղաքական
ակտիվ անգործությանը նվիրված
հատուկ բացականչական նշանները...

Յետգրություն

Նորբլյան մրցանակների կոմիտեն արտակարգ ու
լիազոր նիստ է գումարել՝ հքսին գրականության և գրա-
կանագիտության գծով ապագա բոլոր մրցանակները
միանվագ հանձնելու մասին որոշում կայացնելու հա-
մար:

Ոչ ոք չի կասկածում, որ նման որոշումը միաձայն ու
դրական է լինելու:

Եվս մեկ հետգրություն

Շահագրգռված անձինք հքսի չգրված կատակեր-
գություններն ու ողբերգություններն արդեն բեմադրում
են Յանրապետական արտուրդի թատրոնում՝ տոմսե-
րըն անասելի եռանդով ու հաջողությամբ իրացնելով
հանրակրթական դպրոցների տարրական դասարան-
ներում, մանկապարտեզներում ու մսուրներում (*քաղ-
վածքներ Պետական անվտանգության ծառայության
հույժ գաղտնի ծածկագրերից*):

ԲԱՈՒԹԱՓ

Ի՛նչ սարսափելի բառաթա՛փ է սա...
Ի՛նչ աշխարհացունց դղի՛րդ է բառի...
Խենթ կայծակում են շանթերի նման
Իրար հալածող բառերը վայրի...

Եվ շանթերի մեջ դողում է հոգիս...
Եվ իմ աչքերից արյո՛ւն է պայթում:
Եվ իրարամերժ հարվածներից խիստ
Ոսկորներն են իմ ճարճատում-ճայթում:

...Ես ուշքի եկա անդունդի խորքում՝
Սուր-սուր բառերի մեջ կիսաթաղված...
Եվ հանց փրկության հույսի շող մաքուր՝
Արյունիս թելն է վերևից կախված...

1985

*Իմ դատողության – տերևների պես –
Պատամներն էին չվում ցան ու ցիր...
Ա.Ս. («Արևաքամի», 1989 թ.)*

Իմ հիշողության պատամները մուժ,
աշևանային գոս տերևների պես,
քշո՛ւմ է քամին ... պաղ դատողության:–
Եվ ինձ խշշո՛ցն է մնում ... գույնզգույն:

Եվ ... հանգստացա՛ ես մաքո՛ւր-մաքո՛ւր,
խաղաղվեց հանկարծ
աշխարհին Էլ արար,
երբ ես լո՛ւյս առ լո՛ւյս
ինձ դուրս քաշեցի
խոտերի միջից:

ՉԱՐՉԱՆԴԻ ՀԻՇԱՏԱԿԻՆ

Է՛հ, Չարգանդ, Չարգանդ,
«Գարունի» Սաշա,
այդպես էլ չստացար Նոբելյան մրցանակ,
որը տարիներ շարունակ
գահլատար ճանճի ուրվականի նման
աներեսաբար խուտուտ էր տալիս
քո վիրավոր ինքնասիրությունը:

Ամոթ է ասելն անգամ,
բայց չեմ լսել նաև,
որ Եվրոպայի բռնցքամարտի
չեմպիոն եղած լինեիր երբևէ
*(Եթե հաշվի չառնենք
քո համառ պնդումներն այդ մասին,
որոնց ինքդ էիր արդեն
անվերապահորեն հավատում),*
թեև քո վերջին հարվածն այնքան էր անսպասելի,
այնքան էր կտրուկ ու շճմեցուցիչ,
որ մինչև հիմա
ցնդածի նման չենք կարող ուշքի գալ,

և Սուխումի
օրըստօրե գեղեցկացող փողոցները
շարունակում են շաղվելով ճոճվել
ինչպես ճոճվում էին
քո անհաստատ քայլերի ներքո:

Հետզրություն

«Գարուն» ամսագրի 1972 թվականի 1-ին համարում
տպագրվել է Չարգանդ-Սաշա Մկրտչյանի (1947-2013)
հրաշալի բանաստեղծական շարքը («Պիկասո», «Վեր-
ջինները», «Անապատ» և այլ գործեր):

Յոգնե՛լ եմ հիմա՝
կիսակազմ, թերի նախադասության
բազմակետի պես
անհասկանալի ու խորհրդավոր
շարունակվելուց:

Յոգնե՛լ եմ հիմա՝
գինու դատարկված տակառի նման՝
լերդացած մրուր-նստվածքից՝
քացխած ու մժղուկածեփ...

Իսկ իմ խենթ ոգին կրակի՛ նման
թափառո՛ւմ է այլ հոգիների մեջ
ու ... շարունակվո՛ւմ:

Ու ես ընդունում եմ աշխարհն աստծո ...
հայեցողությամբ
և ... ամբողջանո՛ւմ
հավատի՛, սիրո՛, հույսի՛ բառերով:

Առավել ևս
գեղեցիկ ոչինչ չունեմ աշխարհում,-
երբ իմ խենթ ոգին բազմակետի՛ պես
անհասկանալի ու խորհրդավոր,
կրակի՛ նման
թափառո՛ւմ է այլ հոգիների մեջ
ու ... շարունակվո՛ւմ:

Ո՛ր շարունակվում՝
ամբողջանալով հավատի՛, սիրո՛, հույսի՛ բառերով...
Եվ ինչ փույթ, որ ես հոգնած եմ հիմա՝
նախադասության նման կիսակազմ,
գինու դատարկված տակառի հանգույն՝
լերդացած մրուր-նստվածքից՝
քացխած ու մժղուկածեփ...

ՈՒՇԱՑԱԾ (ՅԻԱ՞)ՍԹԱՓՈՒԹՅՈՒՆ

Արամ Խոշիկյանին

Այդպես էլ չհաջողվեց թոթափել
մտահոգության
պղնձյա մայրամուտը
ցայգալույսի ակնկալվող հրճվանքից:

Մնացի նույն առօրյայի
հաշվապահն ու հաշվեչափը
և ... հաշվեկշիռը չգտա:

Ինձանից փախչելու
տեղ չկա արդեն, –
և միակ ելքը ... իմ մեջ բազմակողմ կորչելն է:–

Թեև հաստատ է նաև այն,
որ այնտեղից ոչ ոք
ինձ ետ չի կանչի:
... Իսկ գուցե՞:

ՅԵԹԱՆՈՍԱԿԱՆ

Եթե հրդեհեն առավոտն այս՝
շնչառությունս խեղդելով,
գունե պահպանիր շփոթմունքս՝
երկչոտ հայացքի առջև համրացած...

Եվ, եթե կարող ես,
իմ կյանքում տեղ տուր
Այն խենթություններին...

Ո՛ր եթե հանկարծ կարողացար,
տո՛ւր ինձ ուժ՝
նաև ուշքի՛ չգալու...

Բառերի իլացուցիչ հոսքում
ուզում եմ ըմբռնել
ցավի քնքշանք աղերսող շուրթերիդ,
թայրտացող ճիչը,
քո լռության մեջ
տեսնել այն ակնթարթը,
երբ բառերը –
կորցնելով իրենց
բովանդակությունը –
անցնում են անկշռելիության միջով:

ՈՒՇ ԱՇՈՒՆ

*Չենց այնպես ճշում՝ երբ լռել է պետք,
երբ ճշալ է պետք – հենց այնպես լռում...
Մաղվալա Գոնաշվիլի
(Թարգմ.՝ Գագիկ Դավթյան)
2016*

Իմ դատողության – տերևների պես –
Պատառներն էին չվում ցան ու ցիր:
(Գիտեցածը քո, սի՛րտ իմ, դու չասե՛ս,
հ՛նչ ասում ես դու, սի՛րտ իմ, գիտեցի՛ր):

Չաճախ շփոթվել եմ բախտաճամփիս
Ո՛րն է՝ մայրամուտ ու ո՛րն՝ արշալույս:
(Երբ ճչա՛լ էր պետք, լռե՛լ եմ ահից...
Երբ լռե՛լ էր պետք՝ ճչացե՛լ անհույս):

Եվ կարոտներիս երկինքը լազուր,
Ա՛խ, ինչքա՞ն պիտի միգապատ մնա:
(Վախեցե՛լ եմ, որ չե՛ս հեռանա դու
Ո՛ր սարսափե՛լ, որ ... չե՛ս վերադառնա՛):

1985

**ԱՐԴԵՆ ԲՈԼՈՐ ԲԱՌԵՐՆ ԷԼ ԱՐՆԱԿԱԹ ԵՆ
ՈՒ ԲԱԶՄԻՄԱՍՏՈՒԹՅԱՄԲ՝ ԱՆԻՄԱՍՏ՝**

տարօրինակորեն –

բացի հենց նույն՝

արյուն բառից,

որի հեղումը

այսօր փրկության ոչ միայն

միակ ու հասանելի,

այլև ամենահուսալի

հնարավորությունն է

...օտարանալու,

վերանալու պես

կորչելու ու չըզըտըվելու...

Անհետանալու չեղածի նման...

Կամ էլ՝

պարզապես թքելու նման

անփութորեն ձեռք թափ տալու

սեփական ճակատագրի վրա:–

Անցած տարիների

և մնացած րոպեների վրա...

Երբ արդեն բոլոր բառերն էլ

արնակաթ են

ու բազմիմաստությամբ՝

այնպես անիմաստ,

ինչպես նույնիսկ

հավատարմություն ու նվիրվածություն

կոչվածները,

և նույնիսկ հենց ինքը՝ իմաստ բառը –

այլևս պետք չեն

բառարաններ:

ԵՍ ՉԵՄ ՅԻՇՈՒՄ ՆԱՐԵԿԱՑՈՒ ՄԱՅԸ...

1.

Եվ իմ՝
մանավանդ վերջերս հաճախակի կրկնվող
հուսախաբության պահերին
այնպես է թվում,
թե նա ... մահանում է ամեն օր,
ամեն ժամ,
ամեն ակնթարթ,
սակայն՝ այսօր,
ա՛յս ժամին,
ա՛յս ակնթարթին:
Եվ օրեցօր ինձ ավելի է խեղդում
այն թանձր հեղձուկը,
որն ահա հազա՛ր տարի
ամեն օր,
ամեն ժամ,
ամեն ակնթարթ
սպանում է Նարեկացուն:—

Քանզի ես՝
այսօր անզորս, խեղճս, անհիշաչարս,
մի աննշան պահի աններելիորեն
այնքան միամի՛տ եմ գտնվել ու թո՛ւյլ,

որ ... թո՛ւյլ եմ տվել
այս գեղեցի՛կ,
այս անկրկնելի՛,
այս անսահման ու անեզր հողը

դարձնել ոչ միայն գունդ, այլև՝
պատերազմների՛,
խարդավանքների՛
ու սադրանքների մի գունդուկծիկ:

2.

Բարձրակետն եմ ու կենտրոնը հողի:
Ես նորացման վեհ կրակ եմ պահել
դարերի համար
և իմաստության պայթյունն ամփոփել
ամեն բառի մեջ,
դարերի թելին
ժամանակների խորհուրդը շարել
հանց հուլունքաշար:

Իմ աստվածահաճ ուղին է անցնում
պաղ դատողության և այրվող սրտի
սահմանագծով –
ծանր էր իմ հոգին, ծանր՝ իմ մարմնից –

հանուն հարության կյանքապահ խղճի՝
տրոհել եմ իմ հոգին սիրո մեջ
և ... դատարկվել է մարմինս արդեն...

Եվ դատարկվել է մարմինս արդեն,
և չի մնացել իմ մեջ հոգի, որ
երկինք համբառնա...

Ներիր ինձ, աստվա՛ծ,
եթե կաս՝ մեղա...

1986

3.

Եվ Հայոց հզոր Աստվածների պես
(Երբ դրախտն է հեռու,
հսկ դժոխքն՝ ահա՛)
Կյանքի մաքրությանն եմ հավատում ես
Եվ բարությունն եմ

ընդունում նրա:

ԴՈՒՐՍՊՐԾՈՒԿՆԵՐ ... ՆԵՐՍԱՄՏՆՈՒԿ

Ասում եմ՝
Ձեռքս մոխրացու սրտիս.
Նրանք ինձ այստե՛ղ ապրել չեն տալիս –
Գուցե թե այնտե՛ղ
Հանգիստ տան մի օր ...

Եվ ես Լյուդվիգի¹ պես «Ա՛հ»-ին գալիս՝
Հոգոց եմ հանում մի տազնապալի –
Հոգետվության նման լայն ու խոր:

Ասելուց առաջ
Իմ խղճին դիմեմ.
Այս իմաստնացած աշխարհում մանուկ
Դուրսապրծուկներն այս
Հարաներսմտնուկ
Որտե՛ղ երևալ և ինչպե՛ս՝
Գիտե՛ն –

Լավ գիտեն որսալ պահն այն բեկբեկուն,
Երբ մի ակնթարթ հետո՝ էլ արդեն
Նրանց իսկապե՛ս
Վտանգ չի սպառնում
(Հոտառության ինչ կատարելություն),
Եվ ո՛ւմ կյանքով են լինում պարտական,
Դավաճանում են
Հատկապես նրա՛ն:

Երդումի նման ուզում եմ ասել.
Անհասկանալի մեր այս ի՛նչ կյանքում

¹Խոսքը քանաստեղծ Լյուդվիգ Զյուլյանի մասին է:

Նրանք հա՛-հա՛ ԱՅՆ Ղեկին են հասել,
Ավելին՝
Արդեն Ղեկի՛ց են կառչում:
Փորձում են նրանք
Այն տալ շուռումուռ,
Բայց չգիտեն՝ ո՞նց,
Առավել իսկ՝ ո՞ւր:

Եվ սարսափահար ուզում են հայտնել.
Նրանք հենց դրա՛ վրա են թքել:

Ասում են՝
Զթիս տակ ծուռ քմծիծաղ.
Այդպիսի հրաշք
Չկա՛ աշխարհում.
Առնետի պես են
Ցեղն իրենց պահում,
Երբ որ տեսակին
Վտանգ է սպառնում –
Բազմանում են շա՛տ,
Ավելի հաճա՛խ...

Եվ մնում է մեզ
Այս դարում ահեղ
Քաշել լյուդվիգյան հոգոցն հանճարեղ
(Դուրսապրծուկներից պրծո՛ւմ չկա)՝
Ա՛ա՛խ...

«ՀԱՅՐԵՆԱՍԵՐԸ»

Նրան գրպանն է հետաքրքրում,
և մեր հոգին է նա հա՛ քրքրում,
ինչքան էլ գռփի՝
չի հանգստանա,
նա պիտի տանի՛,
պոկի՛,
ստանա՛...

Ապրանք է նրա համար մեր ... լեզո՛ւն,
ծախում է, ինչպես
կիտրո՛ն է ծախում,
ինչպես ձմերո՛ւկ
ու ինչպես ծվա՛ղ
(հատ-հատ ես ուզո՞ւմ, կուզե՞ս՝ մեծածախ),
բառ-բառ է ծախում,
ծախում է տառ-տառ,
Էժան չի ծախում –
շատ թանկ անպատճառ,
զի «լեզվից անգին մենք ոչինչ չունենք,
և հայ ենք եթե,
լեզվո՛վ ենք հայ մենք»:

Եկեք նստենք ծուռ, բայց շիտակ խոսենք –
վերևում՝ աստված, ներքևում ենք մենք.

Եթե ծախելու ոչինչ չի գտնում,
մոռացած խիղճ ու ինքնասիրություն,
կգողանա քո սիրտն ու արյունը՝
քո անձնականը, կենսագրությունը,
քանզի իրն այնքան խեղճ է, անալի,
որ ... կենսագրությունն կոչել չի լինի:

Եվ կծախի քո կյանքը ժամ առ ժամ,
ճի՛շտդ կծախի, սխա՛լդ անգամ,

ցա՛վդ կծախի՝ մորմոք առ մորմոք,
հավա՛տդ, կայրի սի՛րտդ անամոք,

և ... կքուլայվի հոգիդ առ երկինք,
որպես բողոք ու որպես նախատինք
(Բայց չկա չարիք առանց բարիքի.
մարմինը հոգևած մեր երկրագնդի
կթեթևանա տագնապ առ տագնապ
մի ... յոթանասուն կիլոգրամի չափ),
գի փորձել ես դու ապրել լի ու ճիշտ,
մաքուր ես փորձել ապրել, բայց ... Ոչի՛նչ...

Տե՛ս, ինչ գեղեցիկ ճառել նա գիտի.
ցավով է ապրում իր ժողովրդի,
նրա հույզերով, հույսերով նրա՝
ինքը խո՛ց դարձած մեր մարմնի վրա
(պարզ է՝ փորձության ահավոր ժամին
մեռնե՛ս՝ չես գտնի «հայրենասերին»):
Անշուշտ, այսպիսին հիմա՛ր չի լինում,
նա շատ լավ գիտի, թե ի՛նչ է անում
և ... շագանակն է – հանկարծ չտուժի –
կրակից հանում ձեռքով ուրիշի՛:–
Նա միայն շիլա կտա անվճար
մեր ականջներին քաշելու համար:–

Համոզված է նա, թե մենք չենք տեսնում,
համոզված է նա, թե մենք չենք լսում...

Բայց մենք լավ գիտենք՝ նա ո՞վ է, ոչ՝ ի՛նչ,
ժպտում ենք սակայն՝ դե՛, մերն է, ոչի՛նչ,
դե՛, ոչի՛նչ, կուղղվի՛ – չենք էլ կասկածում:–
Իսկ «մերն» էլ, դե, մեր հե՛րն է անիծում...

Եվ ինչքա՛ն պիտի մեր հոգին հանի
այդ աներե՛ սը ...
երկերեսանի՛:

ՄԵՐ «ԱԶԳԱՅԻՆ ԳՈՐԾԻՉՆԵՐԻՆ»

1. «ՀԱՅՐԵՆԱՍԵՐԻ» ԵՌԱԳՈՒՅՆԸ

Մեր Եռագույնն է խալաթի հանգույն
Նաև բաղնիքի սրբիչի նման
Թեթև շարժումով ու այնպես անփո՛ւյթ
Քաշում քրտնախաշ ուսերի վրա,

Կամ էլ հաստ վզին՝ շարֆի պես պրկած,
Փաթաթում փքվա՛ծ, ինքնագո՛հ, անհո՛գ,
Ո՛ր չի՛ մտածում, որ մի օր հանկարծ
Կարող է դառնալ ... կախաղանի թոկ:

2. «ՀԱՅՐԵՆԱՍԵՐԻ» ՄԱՅՐԵՆԻՆ

Հանուն մեր լեզվի խոսում է հուզվա՛ծ
Հայրենասերի կոչերով կրքոտ,
Հետո բալիկի թաթիկից բռնած՝
Զթացից տանում ... ռուսակա՛ն դպրոց:

Մեր ոսկեղենիկ լեզվով է երգվում
Ո՛ր լա՛յն կոկորդում ... անխնա խեղդում...

Այո՛, երգվում է մեր լեզվով քանքար...
Բայց Սուրբ Սրբոցը, ճիշտն ասած, հիմա
Պետք էլ չէ նրան: Ո՛չ, պետք է այնքա՛ն,
Որ ... չգիտությա՛մբ պարծենա նրա...

3. ԴԱՌՆԱՄ ՈՒ ՔԵՉ ՓԱՌԱԲԱՆԵՄ, ՔԵ՛Չ, ԱԶԳԱՅԻՆ ՀԵՐՁԱԴԱՆԱԿ

Մեր ազգային հայ գործիչներ,
Ավելին՝ «հա՛յ-հա՛յ գործիչներ»,
Մեր ազգային «վա՛յ-փորձիչներ»,
Հոգնե՛լ ենք մենք ձեր «գործի՛ց» էլ,

Հոգևե՛լ ենք մենք ձեր «փորձի՛ց» էլ...
Միշտ անհաջող ձեր փորձերը
Անիծե՛լ են ազգի հերը...

Էլ հիմա մեզ պետք չեն գործ-մո՛րծ.
Թե ինչ անենք, կամ ինչ չանենք,
Դեռ չկտրած՝ եկեք չափենք
Ո՛ր մեզ փորձենք պահել անփորձ՝
Չընկնե՛նք պղտոր ձեր ջրերը,
Թե չե՛ լա՛վ չի լինի մերը...

Մեր գործիչներ «արգասաբեր»,
Հիմա պիտի ցավով փաստենք,
Ամաչելով պիտի ասենք,
Որ չգիտեք դուք մեր հոգին
Ամենևին.

Ինչպե՞ս ցավը մեր ամոքի
Ձեր խոսքն՝ այնքա՛ն ո՛չ մայրենի,
Ո՛չ բարեհունչ-ոսկեղենիկ...

Չարմանո՛ւմ եմ՝
Ինչպե՞ս եք դուք
Հայոց խոսքի հոգին հանել,
Դարձրել այնպե՛ս տաղտուկ ու պաղ,
Այնպե՛ս ծանծաղ, միապաղաղ,
Ձեր շուրթերին՝
Այնպես անե՛լ...

Ինչպե՞ս եք դուք կարողացել
Թումանյանի լեզուն եղծել:—

Եթե ճիշտն ենք լսել ուզում,
Ստեղծել եք մի սոր լեզու.
Երբ երդվում եք դուք.

«Մենք պիտի...»,

Դա ասել է, որ «չպիտի...»,
Երբ գեկուցում եք՝
«Պատրաստ ենք»,
Դա ասել է, որ պատրաստ չեք,
Չի ձեր «պատրաստը չափռաստ» է,
Ո՛ր այրական ձեր «հաստատը»
Չաստատ գիտեմ՝ անհաստատ է,
Չի ... «չռաստ» է...

Գիտենք՝ դուք մեզ չեք հասկանում
(Չե՛ք էլ ուզում մեզ հասկանալ),
Որ մեր ցավն է հա՛ սաստկանում
Ո՛ր դեռ պիտի հա՛ սաստկանա,
Քանզի մեզ կաք դուք անտատան
Մի ... ավելորդ բանի նման...
(Այդ ավելորդ բանի համար
Գուցե դուք բա՞ռ գտնեք հարմար)...

Բանի համար այդ ավելորդ
Ես չե՛մ գտել բառ մի՛ հաջող
Վերծանելու ձեր խոր հոգին,
Ձեր էությունն ամբողջովին...
Բառ չեմ գտել ձեզ հարազատ,
Կներեք, ... «կույր աղիքից» գատ:–

Ախր լավ չենք զգում վաղուց –
Սրտխառնոց է, փսխում ու լուծ,
Մեր մարմինն է ցնցվում հոգևած
Չերմախտից ու խիստ բորբոքված...

Չիմա նստած չոր ծառի տակ,
Չանց մեր մեծերն՝ ընկուզենու,
Միտք եմ անում մեն ու մենակ՝
Ողբալով մեզ ու մեր լեզուն.
Մեկը պիտի լինի՞ արդյոք,
Որ ձեռքն առնի մեր դեկն հայոց,

Մեկը պիտի լինի՞ տեսնես,
 Որ վերջապես
 Չեզնից փրկի խեղճերիս՝ մե՛զ,–
 Վերջապես ձեզ
 Ըստ արժանվույն «գնահատի»՝
 «Կույր աղիքի» նման հատի,–
 Ո՞րքում եմ, որ հասկանայինք՝
 Կարիքն ունենք վիրահատի...
 Այն էլ շեշտենք՝ զուտ ազգայի՛ն...

Արդ, քարայծի կոտոշի պես
 Ոլորված ու ծռված այսպես,
 Վերջին շնչով վերջաբանեմ.

Դառնամ ու քեզ փառաբանեմ,
 Քե՛զ, ազգային հերձադանա՛կ,
 Որ պիտի մեր հոգի՛ն մաքրես
 Կեղտ ու խիճից ամեն տեսակ...

4. «ՅՈ՛Պ-ՅՈ՞ՊԻԿԱՆԵՐ՝»

Եթե պետք լինի
 (Ձեր շահի համար),
 Դուք թևին կտաք
 Եվ հո՛ւպ-հո՛ւպ կանեք ու կթռչեք ձախ,
 Եվ թևին կտաք ու հո՛ւպ-հո՛ւպ կանեք
 Եվ կթռչեք աջ,
 Ձեր փոմփուլիկը կբացեք հովհար
 Արևաճաճանչ ձեր կուռքի առաջ
 Եվ այնպես քնքո՛ւյշ,
 Եվ այնպես զգո՛ւյշ
 Յո՛ւ կանեք հեղձուկ օրերին ամռան,
 Որ չտառապի՛ր կուռքի մեծ Յոգի՛ն,
 Էությո՛րնն հանկարծ...
 Եվ ձեր կախքթով երկար ու նեղլիկ

Կխոնարիվեք ձախ-կխոնարիվեք աջ,
Եվ խոնարհումի այդ ուղիղ գծից
Երբեք չեք շեղվի,
Եվ խոնարիվելով կարբեք փոշուց
Կոշիկները ձեր Աստղծո – կուռքի,
Որ չկորցնե՛ք
Ձեր տեղը Նրա ... լույս շուքի ներքո,
Միայն հասցնե՛ք, միայն չուշանա՛ք,
Քանզի մի ուրիշ «երկվորյակ» հանկարծ
Կգրավի «ձեր» տեղն այն երագած
Նույն խանդոտ կրքով:
Նաև փաստենք, որ դուք չեք կռանում
Ընկածին ոտքի
Բարձրացնելու-հանելու համար...
Ծիշտ հակառա՛կը. վերջնականապե՛ս
Դուք տապալելո՛ւ համար ամեն ինչ
Կանեք անպատճառ ու արհեստավարժ:

Կոշիկի մասին երկու բառ միայն,
Թեև այդ մասին
Կարելի է վեպ կամ պոեմ գրել,
Թե կուզեք նովել՝
Գնահատելով ըստ արժանավունյն
Նրա տեղը մեր կյանքում ու ... դիրքում.

Կուռքի կոշիկը,
Ինչպես հասկացաք,
Պատասպարվելու տեղ է հուսալի՝
Անձրևից, ձյունից, կարկուտից, շոգից,
Այլ խոսքով՝ «տանիք» ...
Ասենք նաև, որ հարմար տեղ է շատ
Ձեր արդեն նախկին դարձած Աստղծո՝
Կուռքի ոտքի տակ
Չերթական ճարպիկ
Յո՛ւր-հո՛ւրից առաջ ...

մի լա՛վ ծրտելու՝

Ուտքի տակ օճառ քսելու նման,

Օդ փչացնելու...

(Մի կուռքի մոտից մյուս կուռքի մոտ

Յո՛ւպ-հո՛ւպ անելու «պատճառներ» կան շատ,
Կարևորն այստեղ *խոստումներն* են լոկ,

Վերջին տեղում *չէ պաշտոնը* հաստատ,
Որը «տաք տեղ» է կոչվում երկիմաստ:

Կարելի է այդ «տաք տեղի» համար

Ամեն ինչ ոչ թե ծախսե՛լ, այլ ... տա՛լ ... տա՛լ...
Այսքանից հետո ինչպե՞ս լսել ձեզ,

Լսելուց հետո՝ ինչպե՞ս հասկանալ,

Ինչպե՞ս հավատա՛լ,
Երբ եթե նույնիսկ երեսին թքես,

Յաստատ՝ «Անձրև՝ է գալիս» կասեն քեզ...
Է՛հ, այն էլ ասենք,

Որ մեզ լոկ մի բան է մխիթարում.
Այն, որ «տաք տեղը» շատ շուտ է այրվում)...

Դե, դուք... Ես չեի ասի շա՛տ եք դուք,

Սակայն ամենուր ձվադրել եք, կա՛ք

Մեր համայնք կոչվող տան ամեն ճեղքում

(Թիչ չեն ճեղքերն այդ, «բարեբախտաբար»)

Ո՛ր տանիքի տակ,

Միայն թե լինի հարմար պա՛տ, փչա՛կ,

Ո՛ր մեր նոսրացած անտառներում՝ ծառ:

Երբեք ավելորդ չի լինի, եթե

Յիշեցրնենք, որ

Առավել ակտիվ եք ու գործունյա

Նախընտրական բարդ ժամանակներում,

Երբ մտնում եք դուք ձեր տարերքի մեջ

Եվ զգում եք ձեզ հանց ձուկը՝ ջրում,

Կամ (ավելի ճիշտ)՝

Ինչպես ոչի՛րը խիտ-խուճուճներում...
Չէ՛, մենք չենք կարծում,

Թե դուք գիտեք լոկ հո՛ւպ-հո՛ւպ-հո՛ւպ անել,
Եվ թևին տալ ու թռչկոտել աջ-ձախ
Եվ ձեր երկար ու նեղլիկ կախքթով
Խոնարհվել նորեն...

Ա՛յ, խոնարհվելիս խիստ վարպետորեն
Մեկ-մեկ թրթուր ու միջատ եք որսում
Եվ ... համայնքային շահերից խոսում,
Ձեր «հերոսական գործունեության»...

Դուք ինձ կներեք, փորձ ունեմ այնքան,
Որ կարող եմ արդ՝ արդար ու արի
Իմ խոսքը հղել համայն աշխարհին.
– Թեև վախկոտ չեք ու ոչ էլ երկչոտ,
Բայց շատ զգույշ վարք եք ցուցաբերում,
Եվ այդ պատճառով դուք վերջիվերջո
Չե՛ք անմահացել ... ժողովըրդական
Խոսք-զրույցներում:

Բայց այս ի՛նչ ծանրը հոտ է թանձրանում,
Մեր չորս կողմից վեր՝ երկինք բարձրանում
Եվ շնչահե՛ղձ է անում աշխարհը:–

Եվ ես չեմ կորցնում պահի հարմարը
Եվ ծեփծփելու նման քիթն եմ իմ
Մատներով այնպե՛ս սեղմում ամրապինդ,
Որ իմ աչքերից ելանում է մուխ,
Եվ ես բառերով հոգեսրտաբուխ
Ձանում եմ փութով խոսքն իմ ավարտել՝
Գաղտնիքը խորունկ բացելով արդեն.
Ես ուզում եմ, որ հոտերից այս սուր
Համարյա արդեն
Գլուխը կորցրած ընթերցողն այստեղ
Խիստ հիասթափվի
Եվ չկասկածի՛ ... հոպոպի՛ն իզուր
(Հոպոպը ինքը հոտած է, սակայն

Համոզված է խոր, թե բույնն է հոտած),
Նա այս թռչնի հետ չունի ոչ մի կապ –
Այս թռչունն այնքան հիմն է ու դարյա՞ն
Եվ դար ու դարեր՝ անանուն... Սակայն
Եկեք, ընթերցող, նրան այս պահին
 Կընքենք սեղմ ու կուռ
 Յո՛ւպ-հո՛ւպիկ անվամբ
Եվ հավատանք, որ նա իր արժանի
 Տեղը կգտնի

Մեր դպրոցական դասագրքերում,
Եվ ուսումնատենչ բալիկները մեր
 Հա՛ կըքըռքըռեն ներքինը նրա,
Հանց ուրիշների կյանքն են քըռքըռում
 Յետաքրքրասեր կանայք սուրճի շուրջ...
Եվ հիշենք, որ միշտ նա եղե՛լ է: Լուրջ
 Համոզվենք նաև, որ միշտ էլ պիտի
Մեր կողքին լինի,
Եթե փետրահա՛ն չանենք աներբկա՛
 Բմբուլները խիտ չտա՛նք մե՛ր քամուն:

5. ՀԱՄՐՈՒԹՅՈՒՆ

Հիմա մի խնդիր ունենք կարևոր
(Թեև եղել է խնդիրն այդ միշտ էլ,
Դա մեր սխալն է եղել ու ճիշտն էլ) –
Համրությունը մեր արդարացնելու...

Իսկ դրա համար ձի՛րք է հարկավոր,
Ոսկրագո՛ւրկ, ճարտա՛ր,
Համոզի՛չ լեզու...

Շա՛տ աղմուկ է պետք լռելու համար,
«Լեզու կուլ տալու» համար
 ... բազկաթոռ...
Բայց եկեք լինենք մեր առջև արդար.

Նման «բազկաթոռն» ո՞ւմ է հարկավոր,
Երբ կոչվում է այն
«Բերանի խցան»,
«Կողպե՛ք» է կոչվում այն ավելի շուտ,
Կարող ենք ասել և
«Լեզվի՛ փականք»...

Չարո՛ւստ է մեր սուրբ մայրենի լեզուն,
Եվ հետևաբար,
Կարող ենք գտնել
Նաև ուրիշ բան՝
Ավելի՛ հարմար,
Ավելի՛ հյուսթեղ...

Շատ խոսել է պետք ... չասելո՛ւ համար,
«Լեզո՛ւ չափաաստել»,
Լինել «աներեր»,
«Յուրայի՛ն» լինել ամենաօտա՛ր...
...Օգնի՛ր՝
այս անգամ պատվով ... չմեռնել...

Նման դեպքերում անհրաժեշտ հետզորություն
...Եթե ընթերցողը հարցնի, թե ո՞ւմ
նկատի ունեմ,
կպատասխանեմ.
Նրա՛ն, ով այստեղ ճանաչեց իրեն:

Ո՛ր նաև

Չաճախ եմ լսում, որ մեր հայ ազգային գործիչները
շա՛տ են անսկզբունք...

Ճիշտն ասած, մինչև վերջերս նույն կարծիքին էի
նաև ե՛ս...

Չիմա հասկանում եմ, որ սխալվո՞ւմ էի չարաչար –
Քանզի վերջապես բացվեց ինձ, որ սկզբունք չու-
նենա՛լն է մեր ազգային գործիչների
... անսասան սկզբո՛ւնքը...

ԲԱՅՑ, ԱՉՆՎՈՐԵՆ, ՉԵՔ ԿԱՍԿԱԾՈՒՄ ԴՈՒՔ

Ձեր՝ «խիզախության»
խաչը կրելու ժամանակն է արդ,
բայց, ազնվորեն,
չեք կասկածում դուք,
որ խաչն այդ սև է,
ու չար սևությամբ՝
դաժան է, մռայլ
և սարսափազդու:–

Դուք, ազնվորեն,
չեք էլ կասկածում,
դո՛ւք՝ հաղթաբազո՛ւկ,
ձեր դրոշը պարզած:

Խաղալու ցանկությունից բացի
մենք հիմա ոչինչ չունենք –

և չի վերջանում
մեր դաժան խաղը մեզ հետ:–

Որովհետև հիմա
ուրիշ ոչինչ չունենք
խաղալու ցանկությունից
ու մեզանից բացի:–

Եվ եթե հանկարծ
մեզանից հանենք
խաղալու մեր անհագ ցանկությունը,
կստանանք դատարկության բանաձևը,
որը դեռ ... իմաստավորել է պետք,
ու այն էլ՝ ... անհետթթաչա՛փ:

«ՍԵՎԾՈՎՅԱՆ ԱՅԳԱԲԱՑ» ԳՐԱԿԱՆ ՄԻԱԿՈՐՄԱՆ ՄԱՍՆԱԿԻՑՆԵՐԻՆ

Հողմածեծ, ջարդված
ու բզկտված,
ուժասպառ
ու մի հրաշքով
ծառի ճյուղից դեռ կառչած աշնան
վերջին տերևի
անավարտ խոհերն արտահայտող
լավագույն նկարի
մրցանակաբաշխություն եմ
հայտարարում:

Ես, որ աշնան
ամենավերջին տերևն եմ –
հողմածեծ, ջարդված
ու բզկտված,
ուժասպա՛ռ,
բայց մի հրաշքով
դեռ կառչած ծառի ճյուղից:

ԾՐԱԳՐՎԱԾ ՄՂՁԱՎԱՆՁ

Մոռացել ենք, որ կանք
մեր եսասիրությունից
ու նաև հաճույքներից
դուրս ու անդին:–

Մի գոյածն ու վիճակ,
որը հարցականի տակ է դրել
ի վերուստ մեզ տրված
առաքելությունը:

Մենք հիմա այնքան ենք բարձրացել,

որ դարձել ենք արդեն
մեր իսկ ստեղծած ծրագրի
(որից արդեն գլուխ չենք հանում)
մի մասը,

և ընդ որում՝
այնքան աննշան, այնքան մանրիկ
ու այնքան ... ընդամենը,

որ մեզ կարող է թքելու պես բացառել
ցանկացած համակարգի
երկրորդական-երրորդական դետալ:

ԵՐԿՐԱԶԱՓՈՒԹՅՈՒՆ

Իմ կյանքը շարունակելու համար
ես հորինեցի
զուգահեռագծեր:—

Բայց հետո,
երբ իմ թափառող
հոգու ծավալն էի փնտրում,
անսպասելիորեն պարզեցի,
որ այդ զուգահեռագծերը,
չգիտես ինչու, չեն հատվում,

ինչն էլ ապացուցելու համար
որոշեցի հորինել նաև
բացառության օրենք,
իսկ ավելի ճիշտ՝
պայմաններ ստեղծեցի
այդ օրենքի գոյության համար:

Ի վերջո, գլուխս այդ և նման
իմաստակված հիմարություններից
մի կերպ ազատելու համար
ես հորինեցի
արդեն հարթությունների
թեքություններ,
իսկ մի քիչ էլ մտածելուց հետո,
(համենայնդեպս
հանկարծ չսխալվելու համար)՝
նաև թեքությունների
հարթություններ

և հանգիստ խղճով՝
մի թեթև՝ հարվածով
ինձ գլորեցի
մինչև օրս էլ
չեմ կարողանում հասկանալ,
թե ո՛ւր:

Երակներիս ցանցում
թպրտում է սիրտս,
որը կորցրել եմ չգիտեմ որտե՛ղ,
թեև լավ գիտեմ, թե ինչո՛ւ,
և այդ պատճառով
փնտրելու ոչ մի ցանկություն էլ
չունեմ,
առավել ևս՝
անսպասելիորեն գտնելու:

Թեև առանց բռպե իսկ կորցնելու՝
դիմել եմ ոստիկանության

մոտակա հենակետ
կորած սիրտն իմ
անվավեր համարելու
հայտարարություն-խնդրանքով:-
Քանի դեռ շա՛տ պարտաճանաչի մեկը
չի գտել այն
ու համապատասխան գումարի դիմաց
վերադարձնելու պատրաստակամություն
չի հայտնել:

Իսկ շարունակվելո՛ւ համար
համենայնդեպս
... շարունակում եմ
անխղճորեն ինձ քարշ տալ՝
 իմ իսկ քթից բռնած:

Վերադառնալը
Պարտություն ու հաղթանակ չէ -
Վերադառնալը
Պարտություն է ու հաղթանակ...
Վերադառնալը սխալ ու ճիշտ չէ -
Վերադառնալը սխալ է ու ճիշտ:

Վերադառնալն ամեն ինչ է
Եվ ամենևին էլ
ամեն ինչ չէ վերադառնալը...

...Դե, ի՞նչ էլ որ լինի
Վերադառնալը,
Լոկ չդառնա ...
 փախո՛ւստ...

ԱՄԱՌԱՅԻՆ ԾՈՎԱԾ

1.

Ծովափնյա բորբ ավազների վրա շեկ
կարելի է ... բուրումնավետ սուրճ եփել,
և ծովն արդեն ալիքվելու ուժ չունի
և – շշկված – ուժասպառվում է ահա:

Եվ ճայերն են կտուցներով՝
տազնապած
հա՛ քըքըստում թմրած մարմինը ծովի
և թևերի հովհարներով օդահագ
փորձում նրա շժմածությունը ցրել...

Այս ի՞նչ շոգ է,
այս ի՞նչ շոգ է,
տե՛ր աստված:

Բայց ...
ո՞ւմ սիրո ճակատագիր կդառնա
ծովափնյա բորբ ավազների վրա շեկ
անձեռակերտ բախտապայտի նման՝
պիրկ
կիսակըծկված
մուգ մարմինը աղջկա:

2.

Ամռան հովը քշել ու տարել է անհետ
կրքոտ շշուկների ջերմությունը վերջին –
և ծովն ու ես ահա՛
երկու լքված պոետ,
սարսռո՛ւմ ենք ...
կարծես ձմռան սառը շնչից:

3.

Սև ծովը կառնի ճայերից թևեր
և փետուրներն իր
կլցնի օդով
և երազանքով կլցնի կապույտ,
բարձունքով հպարտ
ու արյան կանչով
և թևին կտա,
և թևին կտա
և կբարձրանա,
կդառնա թռչո՛ւն
Սև ծովը մի օր:

4.

Գալիս ես անտես՝
արևաքամու ծփանքի նման,
ալիքներ ունես՝
կաթ է ու փրփուր,
շաղվում ես, շաղվում
լեռների վրա
ելևէջներով
հար նոր ու հար հին:

Այն ե՞րբ է եղել –
ծնունդը ճի՛հ՝
զնգուն համրությամբ
ու սքանչելի,
և՛ գողտրիկ-գողտրիկ՝
չգրված երգի
գաղտնիքի հանգույն,
ամեղծվածներով
երկունքացավի...
Ուրիշ էլ ոչինչ երբեք չի՛ եղել,
ուրիշ էլ ոչինչ երբեք չի լինի –

...ես բառեր չունեմ...
Գալի՛ս ես անտես,
ծավալվում,
ինչպես երկնային մշուշ...
Գալի՛ս ես,
որ էլ երբեք չգնաս...

5.

Չիմա չունեմ ոչինչ:–
Իրիկունս միակ
ադամանդի նման
ես կորցրել եմ արդեն
արմավենու՝ ծովի
ալիքների ներքո
ձկնիկի պես խայտող
շշուկների խորքում:

Աստղերն իմ ո՞ւր տարար,
ո՞ւր շաղեցիր շռայլ:–
Ախ, ո՞ւմ ոտքերի տակ
լուսաթափ ես անում:

Չիմա չունեմ ոչինչ...
Չիմա չունե՛մ ոչինչ...
Եվ ես կարոտաբաղձ
մի ձկնորսի նման
իմ մեծ ծովն եմ փնտրում,
իմ մեծ ծովն եմ փնտրում,
որ իմ կորած միակ
իրիկունը որսամ:

6.

Ծովի էջերը
Թերթում է քամին,

Աստղերն են փայլում
Բառերի նման:

Ալիքը կանգնել
Մատների ծայրին՝
Սահմանն է փնտրում
Անսահմանության:

7.

Ծովի կապույտ կրծքին
Մի աղջիկ է լողում,
Ծովն է հուզվում սաստիկ
Ո՛ր ... սարսըռա՛ծ դողո՛ւմ:

Հառաչո՛ւմ է մեկ էլ
Ինչպես խենթ սիրահար,
Փարվո՛ւմ մարմնին ջահել
Տաքանալո՛ւ համար:

8.

Գյուղ եմ հեռանում՝ տոթ Սուխումից վե՛ր՝
Թևանցուկ արած հովի հետ անտես:
Եվ ձկներն են հանց սուզվում գետի մեջ,
Բնությանն մեջ եմ ես սուզվում այդպես:

1977

9.

Պարտականությունն իմ ամենամեծ
ամեն երեկո տազնապով վերին
իջնելն է ծովափ՝
սիրահարների բարեկամ լուսնին
ծովում խեղդվելուց փրկելու համար...

127

ՃԵՊԱՆԿԱՐ

Անտառն՝ օվկիան: Անցնում եմ ահա
Ջրասույզի պես հատակով նրա:
Եվ ծառից ընկնող տերևն անանուն
«Տիտանիկ» նավն է
ինձ հանկարծ թվում:

ՄԱՅՐԱՄՈՒՏ

Մի օձի նման՝ խելահեղ զարկվող
Կըծկըված ոգնու նիզակ-փշերին,
Ժայռաքարերի վրա կող առ կող
Մարմինն է ջարդում արևաքամին,

Եվ օձի նման գալարվում մոլի,
Փերթ առ փերթ իրեն
պատռում անխնա՝
Հևք-հևք թողնելով
արևամած հոգին
Ժայռերի ցի'ց-ցի'ց քարերի վրա:

ԳԱՐՆԱՆ ԼՈՒՍԱԲԱՑ

Ծառից ծառ քաշվել են թռչունների
Պարանի հանգույն դայլայլները թաց,
Որոնց վրայով քայլում է արի
Լարախաղացի պես օրն արթնացած:

Իր շառափների ճաճանջի վրա
Արփին է ահա մեկ-մեկ հավաքում
Աքլորականջի լույսն օղակ-օղակ
Եվ լուսաբացի վզին փաթաթում:

1985

ԳԼԽԱՊՏՈՒՅՑ

Բենիկ Սեյրանյանի հիշատակին

Իսկ թռչունները թռում են մայիս՝
Բարձունքի սաթե գիկով վերացած.
Առանց ձեզ

դեռ իմ հրճվանքն՝ անորոշ,
Ձեզ հետ վիշտն է իմ
արդեն գիտակցված:

Իսկ թռչունները թռում են մայիս՝
Լցված պատրանքով
գարնանամուտի.

Պարզ է անմեկին թախիծն իմ չեղած,
Եղած խինդս՝ ճիչ –
կտցին կապույտի:

Իսկ թռչունները թռում են մայիս՝
Կարոտիս բեռը թևերից կախած.
Հնարավոր չէ թաքցնել ցավն իմ մեծ,
Եվ աննպատակ՝ բացել քո առաջ...

... Թռչուններն են ե՞տ՝
դեպ մայիս թռում,
Թե՞ ժամանակն է
ի՞ր մեջ ամփոփվում:

1985

Ափիս մեջ աստղն է փշրվում
սուտակ
Եվ շաղիկ-շաղիկ սնդիկվում հողին:
Հապալասենին հողաբույր է տաք
Ծաթում կոկոռչի
լուսնագույն մարմնին:

Հովիկն է դաղել իր լեզուն կաթե
Բարձմենյակի
չոր դառնության վրա
Եվ գոլ առվակի ջրով արծաթե
Վառվող բերանն է ողողում ահա:

Սոս Սիմավորյանի հիշատակին

Արևին ձգտող թռչունի նման
Կուզեմ լազուրում ճախրել երկնքի,
Թեկուզ խենթացած
բարձունքով վառման՝
Իմ սրտից երգի հետ
... արյո՛ւն ժայթքի:–

Ինձ բորբ արյունիս թելը նրբահյուս
Պորտալարի պես կկապի հողիս...
Թող սիրտն իմ պայթի՛
կարոտից անհույս –
Սակայն կպայթի նա
սավառնելի՛ս:

ԵՍ ԿԱ՛Մ...

Ես ձեր մշտական թիրախն եմ հաստատ,
նշանակե՛տը ձեր գնդակների:

Եվ պիտի ասեմ
ձեր արժանին ձեզ մատուցելու պես –
սո՛ւր է աչքը ձեր ու ձեռքն՝ աներե՛ր:

Դուք՝ դիպուկահա՛ր,
դուք՝ արիեստավա՛րժ-
այնպես որ, երբեք դու չկասկածե՛ք՝
դեռ չի վըրիպել և ո՛չ մի գնդակ,
ու ո՛չ մի գնդակ չի՛ սուրացել փուստ –
հասել է միշտ էլ այն տասանոցին,
որ կոչվում է սիրտ...
Եվ համոզվելու համար հարկ չկա
գալ-ստուգելու,
հաշվել-չափելու...

Եվ ծակծըկվա՛ծ է սիրտն իմ բյուր տեղից՝
խիստ պատառոտվա՛ծ ու արնաշաղա՛խ,
խոցվա՛ծ-խոցոտվա՛ծ, ծեծվա՛ծ-ծեծկըվա՛ծ...
Քըրքըրվա՛ծ, սակայն
գրոհի՛ տանող այն դըրոշի պես...

Բայց եթե մի օր
սուրա ձեր գնդակն ու «չըբըռնի» ինձ,
չխոցի սիրտն իմ,
և չկասեցվի թիրոջ մահաբեր,
այնժամ գիտեցե՛ք,
որ դուք ... «մեղք» չունեք, –
պարզապես արդե՛ն...

Ես ապրում եմ, կա՛մ,
քանի դեռ սրտիս միջով են անցնում
գնդակներն այն, որ դո՛ւք եք արձակել:

ՄԵՈ ԴԱՇՏԻ ԱՌԱՍՊԵԼ

Մշո սարերը մշուշ է...

Ո՛վ Վարդամատն¹,
Մերկությունդ խենթ մտավ Գուռզուռա²...
Եվ ... ջուրը թշշա՛ց,
Եվ ջուրը թշշա՛ց մարմնիդ կրակից
Եվ մշո՛ւշ-մշո՛ւշ փրփուրվեց բեկվող ցուլքերի վրա,
Որ ... չկուրանա՛նք Դաղոնա³ սարին
Ջեռ առասպելի մեղսոտ խայտանքից...

Տե՛ս, կանայք խանդի
Քարեր Անեծքի ժայռից թափեցին...
Տե՛ս, ջուրը թշշա՛ց
Եվ ... խիտ խտացավ տարփանքդ վայրի...
Մենք հիմա գիտենք՝ անմեղ մեղք էր դա:–
Խանդի քարերը –
Մենք հիմա գիտենք՝ անմեղ մեղք էր դա –
Դարձան աղավնի:

Տե՛ս, կտուց-կտուց չտարա՛ն մշուշն աղավնիները...
Տե՛ս, չկուրացա՛նք մենք դժբախտաբար
Եվ չկուրացա՛նք...

Ա՛խ, մենք մնացինք
Աղավնու նման մի մեղավոր լո՛ւյս...
Ա՛խ, մենք մնացինք
Քարերի նման մի անմեղ հանցա՛նք...

¹Վարդամատն – աստվածուհի Աստղիկ:

²Աստղիկը լողանում էր Գուռզուռա գետում:

³Լողանալիս Աստղիկը մշուշով էր պատում գետը, որպեսզի Դաղոնա սարի կտրիճները չտեսնեն իր մերկությունը:

Ախ, ո՞ր գնանք, իմ քնար,
Ասա՛ ինձ, ո՞ր, իմ շա՛տ լավ,
Ձախում անդունդ է մլար,
Աշում՝ մոտիկ հոգու դավ:

Տե՛ս, կանչում է մանկության
Արահետն իմ լուսաշող,
Ո՛ր չես կորցնի ոչ մի բան,
Բայց և գտնե՛լ ... չես կարող...

Տե՛ս, փչում է իմ հոգուն
Յովն հանց մայրիկս՝ վերքիս...
Շաղախվում են մորմոքուն
Առկայծումներն իմ երգի:

Տե՛ս, մայրիկն է իմ կանգնած
Ճամփիս աղոթքի հանգույն՝
Կրծքին ձեռքերը կապած
Որպես բախտի լույս հանգույց:

*Երբ ճչալ էր պետք, լռել եմ ահից...
Երբ լռել էր պետք՝ ճչացել անհույս:
(«Արևաքամի» ժողովածու, 1989)*

Թեթև շաղվում է օդակը ահա...
Սակայն փրկությա՞ն, թե՞ կախաղանի...
Ե՞րբ է ստանալու ձևն իր վերջնական
Որպես հոգու թո՛ւյն, կամ սպեղանի...

Վերք-ցավն իմ բաց է աշխարհի առաջ –
Ի՞նչ փորձանքներ են հողմերը գուժում:–
Ա՛յ է բերում իմ ընկերը ահա –
Ո՛ր հոգուս վերքին ցանելով՝ բուժում...

...Երկու տագնապ են հա՛ իրար բախվում՝
Մշուշվելով իմ հույսերի վրա,
Եվ ... հայացքիս դեմ շաղվո՛ւմ է, շաղվո՛ւմ
Չգիտեմ ինչի՛ օղակը ահա...

ՇԵՐԱՄԻ ՈՐԴ

Ես երկրագնդի կողմերով բոլոր
Հավասարաչափ ուժով տարածվում,
Ճամփա եմ քաշում անձրևից մոլոր
Եվ ոլորելով ջրաքամ անում,

Ապա կարկատում մաշվածքներն ազնիվ,
Որ հողմը հոգին չդադի նրա...
Եվ հոգնությունն եմ թափ տալիս սաստիկ
Ո՛ր քիփ փաթաթում մարմննիս վրա...

Եվ հանց տատիկիս թելերը մանած՝
Հորիզոնն եմ իմ վրա կծիկում...
Եվ արդեն-արդեն հոգիս ներփակված
Իմ հյուսած կոկոնն է ներսից ծակում:

1985

ԲԱՆԱՍԵՂԾՈՒԹՅՈՒՆ,

որն ամենևին էլ արդյունք չէ,
այլ՝ գործընթաց,
պարզապես լացե՛լ ստիպելու
հնար ու միջոց:

Լաց լինելու առիթը
հանկարծ բաց չթողնելու համար՝
այսքանն ընդամենը՝

բանաստեղծություն:

ՄԵՐ ՀԵՔԻԱԹԸ

Հաստա՛տ՝

Նրա ասպիրանտական հայերենը
գեղեցիկ էր ու ընտիր,
հաստա՛տ՝

Նա բոլոր հարցերի
պատասխաններն ուներ
(թեև իմ՝ տվյալ պահին
ոչինչ չնշանակող կարծիքով,
ամենևին էլ նույնը չէ
հարցի պատասխան ունենալը
և հարցի պատասխանը գիտենալը,

դեռ ավելին՝ դրանք կարող են
առհասարակ տարբեր լինել,
նույնիսկ հակասել իրար:
Բայց նորից եմ ուզում կրկնել.
տվյալ պահին իմ կարծիքը
ոչ մի որոշիչ նշանակություն չուներ):

Եվ այսպիսով,

նա իր գեղեցիկ ու ընտիր հայերենով ասաց.

-Իսկ ինչո՞վ եք *դուք* հետաքրքրելու
արտասահմանյան ընթերցողին

(այստեղ, չգիտես ինչու, նա խոր շունչ քաշեց,
և ես օգտվելով հարմար առիթից՝

մե՛ր ընթերցողի ուշադրությունն եմ հրավիրում
Նրա ոչ թե *մենք* -ի, այլ *դուք* -ի վրա):

Ուրեմն, ակնոցի տակից կարճատես նայելով՝
կկոցած հայացքը հառեց վրաս
ու հենց այսպես էլ ասաց.

-Իսկ ինչո՞վ եք *դուք* հետաքրքրելու նրան,
ու՞մ համար, օրինակ, Բաֆֆու «Սամվելը»
պարզապես հեքիաթ է,
ինչպես նաև՝

Մուրացանի «Գևորգ Մարգպետունին»,

գումարած Խորենացու «Յայոց պատմությունը»:
Ի դեպ, ես մինչև հիմա էլ չեմ հասկացել,
թե որտեղից գիտեր
ծերուկն այդ՝ գուցեև հանճարեղ,
թե իրենից հազարամյակներ առաջ
ինչե՛ր են տեղի ունեցել աշխարհում:
Ես, որ թեկնածուական
ատենախոսություն եմ պաշտպանելու,
հարցնում եմ Ձեզ՝ որտեղի՞ց գիտեր:–
Իսկ *դուք* միամտաբար հավատո՞ւմ եք
ու հավատո՞ւմ:
Յեքիա՛թ է, հեքիա՛թ,
այլ՝ ոչի՛նչ, ու չեք նկատում:

Յետաքրքիր է, իսկ ի՞նչ կասեք,
դիցուք՝ Զրիստոնեության մասին,
այդ մեծ, այդ վիթխարի՝
մինչև ամենամանրիկ նրբահյուլեն մտածված
ու հղկված՝
հազարամյակների համար հյուսված
այդ հանճարեղ ... ծուղակի՛ մասին,
որի մեջ առաջինը *դուք* ընկաք միամտաբար՝
դառնալով ծեծի անվնաս ու հարմար
նշանակետ-թիրախ,
և երբեք ոչ միայն չեք փորձել
այնտեղից մի կերպ դուրս գալ
(իսկ հիմա՝ ծեծված ու ջարդված,
փորձելու ուժ էլ երևի չունեք),
այլև (զարմանալիորեն) հպարտանում եք,
որ դա հավիտյանս հավիտենից
միայն և միայն *ծերն* է,
միայն և միայն *ծեր* միակն է,
միայն և միայն *ծեր* առավելությունն է,
որն իրականում ոչ այլ ինչ է,
եթե ոչ ընդամենը խղճուկ ... սփոփանք:–
Յեքիա՛թ ու Նորից՝ հեքիա՛թ, որ չեք նկատում:

Ի դեպ, թույլ տվեք հետաքրքրվել.
Իսկ որտե՞ղ են *հարազատ* Աստվածներն Յայոց՝
լքվա՛ծ ու մոռացվա՛ծ,
թեև՝ արդար ու հզոր...

Օ, ո՛չ, ո՛չ, խնդրում եմ, ինձ ճիշտ հասկացեք.
Ես ընդունո՞ւմ եմ Քրիստոնեությունը,
բայց որպես ... բարեգործակա՞ն ընկերություն,-
միայն և միայն այդքանը,
և երբեք՝ ո՛չ ավելին...
Չարմանալի՛ ժողովուրդ եք դուք՝
հեքիաթներով ապրող, հեքիաթներում ապրող,
ու զարմանալիորեն չեք նկատում
ամենատեսանելին...

Նա խոսում էր գեղեցիկ ու ընտիր հայերենով,
և ես չէի կասկածում, որ փայլուն կպաշտպանի
թեկնածուական ատենախոսությունը՝
արժանանալով
ընդդիմախոս պրոֆեսորների հիացական
բացականչություններին...
Ես ամենևին չէի կասկածում,
ես զարմանում էի միայն,
որ իսկապես զարմանալի ժողովուրդ ենք մենք,
քանզի ապրելով
հեքիաթային *մեր* աշխարհում,
հեքիաթային *մեր* աշխարհով՝
մենք չենք նկատում
մեր հեքիաթը,
որը միայն և միայն *մերն* է,
միայն և միայն *մեր միակն* է,
միայն և միայն *մեր առավելությունն* է,
և երբե՛ք սփոփանք չի եղել:

ՏԵՍԱՆԿՅՈՒՆ

Այսքան անփութորեն ապրելուց հետո
սկսում ես հասկանալ հանկարծ,
որ Տիեզերքում ոչինչ չկա
... տեսանկյունից բացի...

Տեսանկյուն է փողոցը՝
ծերացած մարմինը
այնքան դուրախի մերսված
քո մանկական ոտքերի բոկոտնով,
որի կարոտից ահա
տնքում է հա՛ տնքում
ասֆալտե վերարկուի
մաշված աստառի տակ կծկված
նրա հոգին ...

Տեսանկյուն են սահմանագոտու
փշալարերը
և նրանց երկու կողմերում
խնամքով հարթեցված-կոկված ավազը,
որի վրա
սահմանախախտի թողած հետքերը
հանցանքի հիմնական ապացույցն են
լինելու...

Տեսանկյուն է հայացքը,
տեսանկյուն է կարծիքը,
տեսանկյուն են լացը, ծիծաղը,
բանաստեղծությունն իր բոլոր
տարատեսակներով,

արձակը՝ վեպից ձգվելով մինչև նորավեպ,
տեսանկյուն են գոյն ու անգոն...
Այսքանից հետո մնում է ավելացնել,
որ տեսանկյուն է ... տեսանկյունն անգամ -
ըստ երկրագունդ կոչվող տեսանկյան:

ՀԱՅԻ ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Ես զգում եմ, թե ինչպես է
Հայաստվածության գաղափարը
հետզհետե դառնում
իմ արյունը,
մարմինն ու ոգին:

Եվ զուգահեռաբար տեսնում եմ,
որ արդեն սկսում են ինձ
հավատա՛լ...
Եվ ես
վերջնականապես համոզվում եմ,
որ ինձ արդեն ոչ միայն
սկսում են հավատալ,
այլև ... հասկանա՛լ են սկսում ինձ ...

Եվ ամենակարևորն այն է,
որ ինձ հասկանում են ու հավատում
բացառապես նրանք,
ովքեր ունեն
հայի կենսագրություն...

Կամ էլ՝
տանջալիորեն ուզում են
ունենալ...

ՄԻԱՅՆ ԳԱՐՆԱՆԸ, ՄԻԱՅՆ...

Ես տեսնում էի Սա՛րը,
Բայց իրականում
Նա ինձ համար դեռ չկար...

Եվ դու եկար ու ասացիր,
Որ լինելուս համար
Անպայման պիտի Սարն այն զգա՛մ,
Եթե նույնիսկ չտեսնեմ էլ նրան ...
Եվ երբ ես լսեցի
քլթքլթոցը Ներսի,
Եվ երբ ես տեսա
Հրաշքը ժայթքումի,
Որը կարող է լինել
Կլոր տարվա ցանկացած պահին,
Բայց՝ միայն գարնա՛նը, միա՛յն,
Դու եկար ու ասացիր,
Որ ես հավաքեմ
Բոլոր ուրախ ու տխուր մարդկանց,
Բոլոր հուսահատ ու հուսավառ մարդկանց,
Կամ էլ բաժանվեմ
Բոլոր ուրախ ու տխուր
Մարդկանց մեջ,
Բոլոր հուսահատ ու հուսավառ մարդկանց մեջ:

Դու եկար, սակայն չասացիր,
Թե այդ երկուսից վերջապես ո՞րն է
Միակ ճիշտը՝
Հավաքվե՞լը,
Թե՞ բաժանվելը...
Եվ ես հիմա
Հավաքվում եմ
Ո՛ր բաժանվում...
Հավաքվում եմ
Ո՛ր բաժանվում...

Ես գիտեմ, նա՝ կարճ ու կտրուկ,
նաև խորաթափանց հայացքի նման
պիտի անպայման գտնի ինձ
և պայթուցիկ գնդակի հանգույն
մխրճվի սրտիս մեջ:
Նա չի կարող ինձ չգտնել,
դեռ ավելին՝ Ե՛ս եմ ուզում,
որ գտնի անպայման:-
Նա՛՛ իմ այնքան փխրունն ու դառը՝
մատնություններից
սևացածն ու միևնույն պահին՝
մաքո՛ւր-մաքո՛ւրը...

Ի՞նչ էլ որ լինի՝ միայն դիմանալ
և ... չպատասխանել:

Միայն դիմանա՛լ
այս անթաքույց ամբարտավանությանն ու
հոխորտանքներին ամպագորգոռ
և ... չպատասխանե՛լ:
Եվ չպատասխանել
այս սրտախառնիչ մեռելահոտի՞ն,
սպառնալիքների՞ն արևատենչ, արևահոտ
ու միևնույն պահին՝ անարյուն,
և ... դիմանա՛լ... դիմանա՛լ ...

Միայն դիմանա՛լ,
քանզի ժամանա՛կն է քիչ
ու մենք էլ ուշացած ճամփորդ՝
աղոթքի պես խոսքեր արարելու
և շշնջալու՝ ապրեցնո՛ղ, ապրեցնո՛ղ...

Հրճվանքն անսահման է,
իսկ հիասթափությունն՝ առավել,
երբ հասկանում ես հանկարծ,
որ այն, ինչ արել ես,
այն, ինչին ձգտել ես՝
լույսի նման մաշվելով
և չսպառվելով լույսի նման,-
այսօր միայն քմծիծաղ է առաջացնում
ու լաև ծաղրանք:
Եվ վերջին ուժերդ հավաքելով՝
ուղարկում ես բոլորին հեռո՛ւ քեզանից,
չմոռանալով, սակայն,
ճանապարհներին լույսի նման
Նորից ու Նորից մաշվել,
Նորից ու Նորից բոցկլտալ
և չսպառվել լույսի նման,
որպեսզի չմոլորվե՛ն ... հեռանալիս
և ... չկորցնեն հանկարծ
հետդարձի արահետը...

Ես ո՛ր ուղղությամբ էլ գնամ,
իմ ճանապարհը կլինի
մաքուր ու անաղարտ,
քանզի իմ հավատամքն է
Նրան լուսավորում:-

Ես այն վիճակում եմ հիմա,
երբ ինձ լքելու իրավունք չունես.-
քանզի ինձնմաններին
կամ չեն հասցնում այստե՛ղ,
կամ էլ (եթե հասցրել են)՝
արդեն տանում են առա՛ջ:

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾ

– Բառե՛րդ տուր ինձ,–
ասաց թռչունը,–
բառե՛րդ...

Տո՛ւր, որ տանեմ
ու սերմերի պես շա՛ղ տամ
ծովի ալիքներին,
որպեսզի աճեն
... թևե՛րը նրա...

Եվ կոցահարեց թռչունը
սիրտս:
Կոցահարե՛ց
ու բա՛ռ-բա՛ռ տարավ
և ազնիվ սերմերի պես
շա՛ղ տվեց
ծովի ալիքներին:

Եվ աճեցին ծովի հսկա թևերը:

Եվ թափահարեց ծովը
թևերն իր հսկա
ու ասաց.
– Տո՛ւր ինձ
սրտիդ վերքը,
տո՛ւր,
որ հոգիս դադող
արտասուքների աղը
փետուրներով
այնպե՛ս քնքույշ քսեմ
վերքիդ
ու ... թեթևանա՛մ...

Ե՛ս թեթևանա՛մ...

Հոգեցունց համրության մեջ են
անսահմանորեն ամփոփվելով
կենտրոնացել
աշխարհի
գեղեցկությունը,
աշխարհի
ցավն ու հրճվանքը,
աշխարհի
չարն ու բարին...

Եվ երբ առաջին ճիչով հնչում է
հոգեցունց համրության
Մեծ Պայթյունը,
բառեր են թափվում
աշխարհասփյուռ,—
տա՛ք, ծո՛ւխ արձակող բառեր՝

շրմփոցով կտրատող
ծա՛նր բեկորներ:

Օդը մեղմ էր ու փափուկ,
լայնածավալ էր ու հանդարտածուփ,
ամբողջովին ներծծված
ծաղկունքի բույրով
ըղրե և հազարաճաճանչ:

Ծաղկունքի
նախաստեղծ ու անարատ բույրը
այնպե՛ս էր ներթափանցել
օդի բջջիչների մեջ,
որ դարձել էր նրա հոգին ու եությունը:

Եվ երջանիկ էր օղն իր մաքրությամբ,
իր սրբությամբ ու վեհությամբ:

Եվ փռվե՛լ էր օդը փափուկ-փափուկ՝
ցամաքի ու ջրի վրա՝
իր գեղեցկությամբ զարդարելով
ու իմաստավորելով
աշխարհն համայն:

Եվ ահա մի օր
ծաղկունքի նախաստեղծ բույրով
խելահեղորեն արբեցին
ժրաջան ու անդադրում մեղուները,
թափահարեցին թևիկները
և աշխատեցին օրնիբուն՝
տանելով
օդի բջիջների մեջ ներթափանցված
նախաստեղծ բույրը ծաղկունքի,
և քիչ-քիչ դատարկվեցին
օդի հոգին ու եությունը...

Եվ ցավից ու անզորությունից
այնպե՛ս ցնցվեց օդը,
որ ամեհի գալարվե՛ց
ցամաքի վրա ու ջրերի
և ոռնա՛ց կատաղի
ու անզոր ոռնա՛ց
և ջարդեց իրեն անխնա:

Ահա այսպես
մի օր մեղմ ու փափուկ,
լայնածավալ ու հանդարտածուփ օդը
փոթորի՛կ դարձավ
ու անսանձ տարե՛րք
աշխարհասասան:

Քարն ամեն տեղ էլ կար:
Հատկապես շա՛տ էր մե՛ր արտում –
Գոնե ի՛նձ այդպես էր թվում:

Եվ մենք՝
Հայրս, մայրս ու ես,
(Ի՛նչ տարիներ) –
Տասնամյակնե՛ր շարունակ
Ջանասիրաբար ու քրտնաթոր
Մեր հողը ծնկաչոք մաքրեցինք
Մանր ու խոշոր քարերից՝
Ինչպես ավելորդ բառերից
Խո՛սքն են մաքրում...

Եվ զարմանալի՛ բան.
Ինչքան շա՛տ,
Բուռ առ բուռ
Մաքրեցինք հողը,
Այնքան տկարացա՛վ,
Այնքան խեղճացա՛վ
Ո՛ր վերջիվերջո դարձավ ...
Չբե՛ր:

Եվ ես տառապանքո՛վ
Հասկացա,
Որ քարը
Արեգակի ջերմությունն է կուտակում
Հողում՝
Արմատներին շռայլելու,

Եվ մեկ-մեկ էլ չդիմանալով՝
Պայթո՛ւմ է
Նրա զգայուն սիրտը...

1991

Դու ինձ գտա՛ր...

Յանց փոթորիկն իր խելահեղ գալարումին
Ծա՛ռ է գտնում ու կողոպտում անգթորեն,
Ո՛ր ոլորո՛ւմ ու ոլորո՛ւմ,
Ո՛ր կտորատո՛ւմ ու կտորատո՛ւմ գժի՛ նման
Ո՛ր՝ անհագո՛ւրդ, հոգի՛ն հանում
Ճողակոտոր ու հյուլթաթա՛փ...

Յետո քաշում-պատահոտում,
Տերևների նման քշում
Ո՛ր շա՛ղ տալիս արյունլվա ու քարածե՛ծ
Այստեղ-այնտեղ – ո՛ւր պատահի՛
Ցեխերի՛ մեջ, ճահիճների՛,
Յանդերում ու տանիքների...

...Դու ինձ գտա՛ր...

Ինչպես ասեմ, թե որպես ի՛նչ,–
Ասենք. ինչպես թեթև՛, անմի՛տ,
Ավելո՛րդ բան՝
Այնպես հեշտ ու այնպես հանգիստ
կորցնելու՛...

1991

Պատերազմն սկսվեց
իմ երազանքները խորտակելու համար:
Պատերազմն ավարտվեց
խորտակված երազանքներս ողբալու համար:
Ես արդեն երեք օր եմ ապրել.
Նախապատերազմ,
պատերազմ,
հետպատերազմ:–

147

Ընդամենը՝ երե՛ք օր...
(Վերջինը դեռ շարունակվում է)
Եվ դա
իմ կյանքի ամենամեծ սխալն է,
որն էլ, ի վերջո,
եղավ իմ կյանքի
մեծագույն ճշմարտությունը:

1993

Բրունոյի պես
Այրվելու համար
Պարտադիր չէ, որ
Անպայման գնա՛ս –
Չասնե՛ս ... միջևդա՛ր...

ՆԵՐԴԱՇՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Բանաստեղծություն գրելու
Ամենակարևոր պայմանը
Խորին հարգանքն է բառի նկատմամբ
ՈՒ ակնածանքը,
Բանաստեղծությունն ավարտելունը՝
Անսահման տառելությունը...

Եվ եթե հանկարծ խզվի-խաթարվի
Այս նրբագույն ներդաշնակությունը,
Բանաստեղծական Բառը
Կկորցնի իր էությունը,
Որը կախարդանք է կոչվում:

ՀԱՅՈՑ ԲԱՌԵՐ

Լուիզա Մովսիսյանին

Ծնվել եք դուք, որ ձեզանով
Նարեկացին աղոթեր լուռ,
Որ Քուչակն իր սերը տաղեր
Եվ արտասվեր մաքուր-մաքուր:

Ծնվել եք, որ Նալբանդյանը՝
Շռնդալից որպես հրակ,
Խոսքերով իր անզարդ ու պարզ
Հրդեհեր նոր ցասման կրակ:

Ծնվել եք, որ Մեծ Լոռեցին
Երգեր հայի և՛ խիհղ, և՛ վերք,
Որ ավաչեր Տերյանը՝ որք
Հայրենիքում իր արևաներկ:

Ծնվել եք, որ Չարենցն հուժկու
Ամբոխները խելագարված
Դեպի Արև տաներ ու Կյանք՝
Արշալույսի հրով վառված:

Ծնվել եք, որ Բակունցն երգեր
Ընկուզենին եղբայրության,
Վարպետը խոր զրույց տաներ
Սրտերի հետ ու բնության:

Ծնվել եք, որ Հայն ունենա
Եռագույն ու Նոր Հայրենիք,
Եվ լեռներին աստվածահաս՝
Թռիչքների արևերկիսք:

1977

149

ԵՐԳ ԱՐՏՈՒՅՏԻ ՄԱՍԻՆ

Ծագող Արևի շողին ընդառաջ
Թռչում է փոքրիկ Արտույտիկը քաջ:

Փետուրներն անգամ հպարտ թռչունի
Լույսով են լեցուն կապույտ անհունի:

Սավառնում է վեր թռչունը թափով
Եվ երգն իր չափում
Արփու բարձունքով:

Եվ երգ է թափվում սարերի վրա,
Եվ երգ է թափվում քարերի վրա:

Ձյուներից ծնված ջուրն է կարկաչում,
Սարերի վրա խոտը կանաչում:

Եվ ծովի խայտող ալիքների հետ
Մանուկներն են ժիր կչկչում վետ-վետ:

Բարձրանում է վեր թռչունը հպարտ,
Էությա՛ն երգ է մեծ թռիչքը այդ:

Արտույտը արդեն մոտ է Արևին,
Քիչ էլ, մի քիչ էլ՝
Կառնի թևերին:

Եվ թվում է, թե Արևը արդեն
Առանց Արտույտի՛ չի կարող ապրել:

Եվ թվում է, թե Երկինքը կապույտ
Բարձունքն Արտույտի՛ երգով է չափում:

ԼԵԳԵՆԴ ԱԳՈՎՎԻ ՄԱՍԻՆ

Մի տերևաթափ ծառի հավաքվել՝
Թռչուններն են մեծ ժողով գումարել:

– Ձմեռ է գալիս, ծի՛վ,
Ցեղակիցներ,
Եկեք որոշենք անելիքը մեր:

– Որոշելու ի՞նչ կա, ծի՛վ, ընկերներ,
Չվենք-հեռանանք
Տաք-տաք երկրներ:

– Զվեարկում ենք, ծի՛վ,
Ռ՞վ է համաձայն:
– Անշուշտ, դեմ չկա...
– Անցա՛վ...
– Միաձայն...

– Ե՛ս դեմ եմ...
– Ագռա՞վ...
– Ի՞նչ ես դուրս տալիս...
– Դրախտը վերջացա՛վ...
– Ձմեռ է գալիս...

– Թող գա,
Մի՞ թե դա առիթ է տալիս...
– Կատակո՞ւմ ես դու,
Ձմեռ է գալիս,–
Սարյակը առաջ բարկացած եկավ
Եվ Ագռավին խիստ ասաց,–
Անիրա՛վ,
Թառե՞նք չորացած ճյուղերի վրա
Եվ սովից սատկե՞նք
Ձյունների վրա:
– Ի՞նչ ես դուրս տալիս,

Տո՛, Ագռա՛վ, անպե՛տք,
Ծննդավայրին մենք մեռա՞ծ ենք պետք,–
Չոր ճյուղի վրա Սոխակը ցատկեց
Եվ հանդիսավոր խիստ շարունակեց,–
Երբ անցնեն ձմռան
Հողմերը սաստիկ,
Կվերադառնանք
Նորից Հայրենիք
Եվ մեր դայլայլով
Աստվածաընծա
Կգովերգենք մեծ գարունը նրա,
Վերածնունդը
Մեր Հայրենիքի
Կփառաբանենք
Չորությամբ երգի:

– Դուք, ցեղակիցներ՛,
Չգիտեմ՝ ինչպե՛ս,
Բայց Հայրենիքից
Չե՛մ հեռանա ես:
Բույրաշունչ գարնան
Օրերին ծաղկուն
Մայր հողն է տվել
Մեզ կենդանություն,
Հողմաշունչ ձմռան
Մահաբեր օրին
Ե՛ս կենդանություն
Կտամ մայր հողին:
– Ո՛րքի եկ, Ագռա՛վ,
Ո՞վ քեզ կգթա,
Փորձանքի ժամին
Ո՞վ քեզ հաց կտա:
– Ո՞վ կտա, ոչ ո՛ք,–
Կռունկն ասաց ծեր,–
Ստիպված պիտի
Դառնա ... լեշակե՛ր:

– Թեկուզ լեշակեր,
Բայց Հայրենիքից
Ոչ մի հզոր ուժ
Չի՛ բաժանի ինձ:
Թեկուզ մահվան դուռ
Սովը հասցնի ինձ,
Չէ, չեմ հեռանա
Իմ Հայրենիքից:

– Ճիշտ է, ճիշտ, Ագռա՛վ,-
Ճնճողուկը ասաց:
– Ծովը չե՛մ թողնի,-
Ճայը շշնջաց:

– Լեզուդ պապանձվի,
Դավաճան Ագռավ,-
Սոխակն անիծեց
Ո՛ր չվեց հարավ:

Ծիծեռնակն օդը
Պոչով մկրատեց,
Մաքրեց կոկորդն ու ժողովն ամփոփեց.
– Մեծամասնությամբ ձայների անցավ
Մեր առաջարկը –
Չվո՛ւմ ենք հարավ...

Ո՛ր ոմանք խմբով,
Ո՛ր ոմանք մենակ
Հարավ չվեցին՝
Երկիրները տաք:

...Սակայն անեծքն է
Ի կատար ածվում,
Եվ լեշակեր է
Ագռավը դառնում,
Ձայնն է խըռպոտվում –

Կըռա, կըռռ, կըռա՛ա՛ –
Եվ խուլ տարածվում
Ձյունների վրա:

Սակայն փորձանքի
ժամին Ագռավը
Երբեք չի՛ լքում ծննդավայրը:

ՄԱՆԿՈՒԹՅԱՆ ԱՅԳՈՄՄ

Թռնուհուս՝ Սոֆիային

Հրա՛շք մանկություն,
Որտե՞ղ ես, արդյոք,
Ո՞ր կանաչափող ծառի հետևից
Ծիկրակում ես ժիր գոհությամբ անհոգ
Եվ – չարաճճի՛ – լեզո՛ւ ցույց տալիս:

Հրա՛շք մանկություն,
Որտե՞ղ ես, արդյոք,
Ո՞ր թթենու խիտ տերևների մեջ
Թաքնվել ես ու մատնաչափ թթով
Սևացրել նորից ձեռքեր ու երես:

Հրա՛շք մանկություն,
Որտե՞ղ ես, ասա՛,
Ինչո՞ւ ես անվերջ թաքնվում ինձևից,
Չէ՞ որ – տեսնո՛ւմ եմ – գետակի վրա
Նավակ ես թղթե բաց թողել նորից:

Հրա՛շք մանկություն,
Որտե՞ղ ես, արի՛...
Եկե՛լ ես արդեն ու խի՛նդ ես բերել...
...Թեկուզ մեծացել եմ առանց շապիկ,
Շապկո՛վ եմ, սակայն, ես աշխարհ եկել:

ՄԱՆԿՈՒԹՅՈՒՆ

Թռռանս՝ Ադրիանին

Ես որտե՞ղ գտնեմ
Յոգի ջերմացնող մի պաղ արշալույս,
Մի հախճապակյա դողանջ երկնքում,
Որը հինում է կարոտի թախիծ:

Ես որտե՞ղ գտնեմ
Բողբոջած, լցված լռության մի փունջ –
Շռայլ՝ արփո՛ւ հետ,
Մաքուր՝ ձյունների՛,
Դյուրթիջ՝ երկնքի կապույտ խորությա՛մբ:

Ես որտե՞ղ գտնեմ՝
Տների վրա ծխերի ճերմակ սյուներն՝
ապստամբա՛ծ...

ԾՆՆԴԱՏՈՒՆ

Աղջկաս՝ Սուսանին

Եվ արշալույսը դեռ չի երկինքվել,
Սակայն, աստվա՛ծ իմ,
Ինչպե՛ս են զարկում
Չանգերը նրա –
Յուսալցվում է ճիչը մայրացման
Եվ նորածնի լացը արևոտ:
Եվ ամեն շշուկ,
Եվ ամեն հառաչ
Ապրում է հույսով՝
Շաղախվելով Մեծ Խմբերգում Ցավի:

...Այս էլ որերորդ անգամ աշխարհում
Նորից Առաջին օրն է Արարման:

ԶՐՈՒՅՑ ՏՍՏԻՍ ՀԵՏ

*Սաթենիկ և Էլմաս
տատիկներին հիշատակին*

Երբ մեր դիմացի սարի կատարին
Ամպն էր որոտում
Եվ ուժգին ցնցում ծառեր ու տներ,
Դուռ ու պատուհան,
Ես՝ մոռանալով
Ամեն մի տեսակ
Չարածճի խաղ,
Վազում էի իմ
Մեծ մայրիկի մոտ,
Որ երեք անգամ
Քաշեր ինձ բերան:

– Մոտ արի, բալա:
Արի՛, քո հոգուց
Վախն հանեմ-այրեմ երկնքի խորքում,
Որ կյանքի բոլոր ցավերի առաջ
Եվ փորձանքների առջև անհամար
Լինես միշտ անվա՛խ,
Աննկո՛ւն լինես, համարձա՛կ ու քա՛ջ,–
Եվ ցուցամատով, մեղմ, թեթևակի,
Նա՛ երեք անգամ
Ծնոտս վերև քաշելուց հետո
Ժպտում էր,– բալի՛կ, վախը քո հոգուց,
Չգո՞ւմ ես, հանեցի-նետեցի երկինք,–
Եվ երբ մի քիչ անց կայծակն էր փայլում,
Ասում էր,– Նայի՛ր, վախն է քո այրվում...

...Վաղուց, շա՛տ վաղուց մեծ մայրս չկա:

Սակայն այսօր էլ,
Երբ որ իմ առջև

Կյանքի խոչընդոտ, փորձանք է հառնում
Եվ այնքան-այնքան դժվար է լինում,
Յուսահղում եմ ինձ.
– Դե, դե, տատի՛ թոռ,
Գլուխդ պահիր
Բարձր ու հպարտ
Եվ առաջ շարժվիր՝
Դեպի նպատակ,
Յամարձակ, զվա՛րթ:

Եվ ավելացնում եմ լուրջ կատակով.
– Չէ՞ որ տատիկը վախը քո հոգուց
Յանել-այրե՛լ է:

Եվ – հավատացե՛ք –
Այդպես ավելի՛ հեշտ է

Ապրե՛լը:

ՉԱՐԹՈՆՔ

Աղջկաս՝ Սուսանին

Եվ որպես կյանքի
Գարնանաբեր ճիչ,
Սերմն է արթնանում
Յողի մեջ քիչ-քիչ,

Որպեսզի փակի
Բախտահյուս շղթան
Մեծ ակնթարթի
Ո՛ր հավերժության:

Եվ քո՛ր է գալիս
Յողի շերտը պինդ,
Ինչպես նոր ատամ
Յանող մանկան լինդ:

ԳԼՈՒԲՈՒՍ

Սուսանը պապին
Գլոբուս է բերում՝
Քնքշանքով սեղմած
Թայրտուն կրծքին,
Եվ ... նրա սրտի՝
Տրոփյունն է սուրբ
Կյանքի շունչ տալիս
Մեր ... երկրագնդին:

ՉՐՈՒՅՑ

– Ուշադի՛ր նայիր
Նկարին, Սուսա՛ն,
Տեսնո՞ւմ ես՝
Այրվող գրքեր, նստարան...
– Ավերակներ՛ էն,–
Սուսիկը ասաց:
– Շե՛նք է դպրոցի՝
Ռումբից փուլ եկած:
Տեսնո՞ւմ ես
Պատի տակ աշակերտին...
– Այո՛, գնդա՛կ է
Նա սեղմել կրծքին...
Պապը հառաչեց.
– Գլոբուս է, Սուսա՛ն,
Ծովեր ու լեռներ,
Քաղաքներ՛ վրան,
Մանկապարտեզ կա
Ո՛ր դպրոց սիրուն,
Ո՛ր մանուկներն են
Կարդում ու գրում...
– Իսկ ինչո՞ւ է, պապ,
Գլոբուսը գրկել,
Նա երկրագո՞ւնդը
Ո՛ւզում է փրկել...

1985

«ԱՐԻ ՏՈՒՆ»

Ա. ՀՐԱՆՈՒԾ ՏԱՏԻԿԸ

*Հայաստանի Սփյուռքի Նախարար Հրանուշ
Հակոբյանին՝ «Արի տուն» ծրագրի առիթով*

– Արի՛ տուն,–
Կանչում են լեռներն Յայոց,
Չանգերն են հնչում,–
Տիգրա՛ն, տուն արի՛:
Եվ այդ Կանչի մեջ
Կարոտ կա այրող,
Այդ Կանչի մեջ կա
Սորմոք մի բարի:–
Այդ՝ կանչում է քեզ Հրանուշ տատին –
Հայորդիների՛
Տատիկն իմաստուն:
...Այդպես կանչում էր նենես Սաթենիկ,
Երբ խաղով տարված՝
Չէի գալիս տուն...

Ի՛նչ կա առավել առիևքընողի
Հայրենականչից վսեմ՝ «Արի՛ տուն»:–
Դա ... վերադա՛րձն է
Այն մի բուռ հողի,
Որ մեր պապերն են
Տարել ծոցերում...
Հուր կա կանչի մեջ
Ո՛ր հրաշք բարի,
Այնքան *անո՛ւշ* է
Կանչն այդ ու մաքուր:
Հայ մանուկներին
Համայն աշխարհի
Հրանուշ տատն է
Շուրջն իր հավաքում:

Բ. ՏԻԳՐԱՆԻ ԽՈՍՏՈՒՄԸ

Տատին Տիգրանն է ասում.
– Ես քեզ շատ եմ սիրում, շատ,
Ոչ ոք չունի աշխարհում
Քեզ պես բարի, անուշ տատ:

Տատն է ժպտում Գեղանուշ,
Իր անվան պես հեզ, անուշ.
– Ասա՛ տեսնեմ, իմ Տիգրան,
Ի՞նչ ես ուզում այս անգամ:

– Խոստանում եմ, իմ տատիկ,
Քեզ կլսեմ օրնիբուն,
Միայն թե դու այս տարի
Ինձ ուղարկիր «Արի՛ տուն»:

Գ. ՀԱՅՐԵՆԻ ԱՆՏԱՌ

Մերթ ճոճվում ես դու
 Ամռան մեղմ քամուց,
Մերթ՝ շրշում երգեր
 Հայրենաբարբառ,
Հովանի անում
 Աչքերիդ տամուկ,
Ո՛ր նայում հեռուն,
 Հայրենի՛ անտառ:
Ո՛ր պատմում ես դու
 Իղձերդ նրբին
Կարոտդ հիևող
 Առվակին կայտառ,
Ինչ-որ երգ հուշում
 Հոգնած անցորդին,
«Արի՛ տուն» կանչում,
 Հայրենի՛ անտառ:

ԼՈՒՅՍ

Հայկոյիս

Առավոտյան, երբ մութ է դեռ,
Գեղանուշ տատն է ելնում վեր,
Եվ աչքերից նրա քնքույշ
Դուրս է գալիս մի մանուկ՝ Լույս:

Լույսն էլ ահա տոտիկ-տոտիկ,
Փափուկ-փափուկ ու խորոտիկ
Բարձրանում է մահճակալիս
Ո՛ր վերմակս ետ է տալիս.
«Վեր կաց, Հայկո՛, հերիք քնես,
Պիտի գևաս մանկապարտեզ»:

Հետո Լույսը, կոհա՛կ-կոհա՛կ,
Պատշգամբից իջնում է բակ,
Հորթուկի հետ տրտիճ տալիս
Ո՛ր բակից էլ դուրս է գալիս:

Թիթեռնիկի պես ժրաջան
Ամբողջ օրը չունի դադար,
Մեկ վերս է թռչում, մեկ՝ վար,
Որպես հրաշք ու անրջանք:

...Երբ հոգնում է երեկոյան,
Արահետն է բռնում մեր տան,
Հավաքվում է նորից պերճ-պերճ
Իմ տատիկի աչքերի մեջ:

ՏՈՒՆ

Թոռանս՝ Ադրիանին

Ասում եր հաճախ
Պապս իմաստուն.
– Ո՛ր էլ որ գևաս՝
Կառուցիր նոր տուն:

Տուն կառուցիր այն
Հավատով, բալա՛ս,
Որ ուր էլ լինես՝
Անկյուն ունենաս:

Չարմանում էի,
Անչափ զարմանում –
Ամեն տեղ ինչպե՞ս
Կառուցեմ նոր տուն,

Որտեղի՞ց այդքան
Շինանյութ ու փող.
– Ի՞նչ ես ասում, պա՛պ,
Տուն այդպես շուտո՞վ...

...Հասկանում եմ արդ
Պապիս խոսքը պերճ.
Տուն պիտի շինել
Մարդկանց սրտի մեջ:

ԱՇՈՒՆ

Գեղանուշ տատն ամեն օր
Աշնան պես է տուն մտնում,
Տանձ է բերում ու խնձոր,
Չիր ու չամիչ անհատնում:

Եվ աշունն էլ տատի պես
Քաղցր է, շռայլ ու բարի,
Ո՞ր այնպես է թվում մեզ,
Թե նա խիստն է աշխարհի:

Սխալված չենք լինի մենք,
Թե սխալվենք շատ անուշ –
Տատին Աշուն մենք կոչենք,
Իսկ աշնանը՝ Գեղանուշ:

ՏԱՏԻՆ ԻՆՉ ԱՆԻ

Գեղանուշ տատին
Շատ-շատ է նեղվում,
Գեղանուշ տատին
Իրեն ո՞ր կորցնի –
Աջից ու ձախից
«Ռումբեր» են տեղում
Նրա խեղճ գլխին –
Թեժ հարցուփորձի:–

Տիկոն է նորից
«Յարձակման» անցել,
Տիկոն հարցերի
Պարկն է լայն բացել.
Էլ «ինչո՞ւ», «որտե՞ղ»,
Էլ «ե՞րբ» և «քանի՞»...
Յեշտ չե՞՞ գլո՛ւխն իր
Առնի ու տանի...
Տատին համարյա
Լալիս է.
– Ափսո՛ս,
Որ ես չեմ ծնվել
Ակադեմիկոս...
Եթե լինեի ես
Յամբարձումյան...

Թեև դա՛ էլ չէր փրկելու նրան...
Եվ նորից՝ հարցեր,
Նորից՝ «ի՞նչ», «ինչքա՞ն»...
Նորից տատին է
«Սրտնեղած տխրում».
– Աշխարհում չկա՛
Այնքան պատասխան,
Ինչքան հարցեր կան
Տիկոյի գլխում...

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐՅԱՆ

– Լույսն ինչո՞ւ է աստղից
Կաթում
Եվ հովիտ ու դաշտ
Արծաթում:
– Որ մութի նուրբ քողը
Մաշվի,
Վախվիսելով
Ձորակ քաշվի:
– Ապրե՛ս, Սեյրա՛ն,
Ճիշտ ես ասում,
Էլ ինչո՞ւ է
Լույսը բացվում:
– Կարելի՞ է՝ ասե՛մ,– Արշուն
Արգելակում է նոր ավտոն,–
Որ գլորվի սարից առուն,
Մենք էլ
Լողա՛նք նրա գրկում:
– Հանկարծ ծիտը՝
Քնով անցած,
Ծառի ճյուղից – թը՛մփ –
Չընկնի ցած,–
Անհանգիստ է
Սուսոն սաստիկ,
Ինքն էլ հրաշք
Մի թիթեռնիկ:
– Չէ՛, տատի հետ
Գնանք խանութ,
Առնենք «Մնիքերս»,
«Մարս» ու «Յոգուրթ»,–
Դա Սամվելն է մեր անրջում,
Նա վեճի մեջ
Չունի գիջում,–
Ես ուզում եմ
Ե՛վ «Սթիմորոլ»,

Ե՛վ «Բաունթի»,
Քաղցր «Դիրով»...

...Ամենաճիշտ
Պատասխանը
Սակայն գիտի
Լոկ Տիգրանը.
– Լույսն է մտնում
Տուն ու փողոց,
Որ Սուսանն ու
Յայկն արթնանան,
Ձեռք ու երես
Շուտ լվանան,
Գնան դպրո՛ց,
Գնան դպրո՛ց:

ԱՔԼՈՐԱԿԱՆՉ

– Ծուղուրուղո՛ւ...
Ծուղուրուղո՛ւ...
Աքլորն է թափ թևին տալիս:–
Դա ասել է,
Թե առավոտն
Ի՛ր կանչով է
Աշխարհ գալիս:
Յայկն է մտնում վերմակի տակ,
Թե՛ գլո՛ւխո՞ք քարեմ, տուտո՛ւց,
Մինչև հիմա չե՞ս հասկացել,
Որ տանն ունենք
Մենք ... ժամացո՛ւյց:
– Ծուղուրուղո՛ւ...
Ծուղուրուղո՛ւ...

Չի՞ հասկանում,
Թե՞ զարմանում է

Տուտուցը.
– Չմոռանա՛ք,
Թե չկանչեմ,
Ո՞նց ... կուղղեք
Ձեր ժամացո՛ւյցը:

ՉՈՐՍ ԵՐԳ ՏԻԳՐԱՆԻԿԻՍ

Ա.

Դու եկել ես ահա դպրոց,
Որ սովորես լեզուն հայոց
Ո՞ր գեղեցիկ կարդաս, գրես,
Մեր երգերը քաղցրիկ երգես,
Որ մեր Հայոց ծառի վրա
Մի թռչնա՛կ էլ ավելանա:

Բ.

Մենք Սևանա ունենք լիճ,
Ո՞նենք սիրուն Մասիս սար,
Որ քո սիրտը լինի ջինջ,
Սևանի պես լուսավառ,
Լինի սեգ ու լինի վես
Մեր սուրբ Մասիս սարի պես:

Գ. ՄԱՐԵԱՈՒԼԻ ԱՐԵՎԻԿՆԵՐԻՆ

*«Արևիկ» համույթի գեղարվեստական
ղեկավար Սուսաննա Սուրմենեյանին*

Ահա հրաշք տառերն հայոց,
Որ սրտիդ մեջ պիտի պահես
Որպես անմար կրակ ու բոց,
Թալիսման ու երդում ահեղ,

Խոլ փոթորիկ ու մեղմ քամի,
Խենթ ավիշ ու հոգու անդորր...

Եվ հայրորդի ամեն պիտի
Չմոռանա իր կյանքում, որ
Ծիածա՞ն է հոգեհմա
Այբուբենը Մեսրոպածին
Եվ երջանիկ կլինի նա,
Ով որ նրա տակով անցնի:

7.

Դու պիտի հիշես
Քո ամբողջ կյանքում
Իմ այս խոսքը վես
Պատգամի հանգույն.

Ով չգիտի իր
Լեզուն աննման,
Ճամփա չի գտնի
Աշխարհում համայն:

ՀՈՒՆՁ

Պապիկիս հետ հունձ եմ անում՝
Մեծավարի մի թաշկինակ
Հանգուցելով անկյուն-անկյուն՝
Քաշել գլխիս որպես գլխարկ:

Եվ այնպես է մի պահ թվում,
Թե հրդե՛հ է արտատարած,
Եվ կրա՛կն ենք մենք գերանդում,
Որ երկինքը չայրվի՛ հանկարծ:

ԷՔՍՊՐՈՍ

*Սիրով նվիրում եմ Մարգարիտա Ավետիսյանի
թոռնուհուն՝ Սվետլանային*

Դու ծնվեցիր արեգակի շողերի պես պայծառ
Ո՛ր խայտացիր մեր սրտերում
այնպես մաքու՛ր-մաքու՛ր,
Դու՛ սրտաչա՛փ, սակայն եղար
երջանկության մի ծառ,
Ո՛ր կարոտի կախարդական հրաշք ալիք՝
մի բո՛ւռ:

Ուզում եմք, որ սիրո՛ւն լինես –
այնպես, ինչպես որ կա՛ս,
Ո՛ր մանկական քո ծիծաղով լցնես սրտերը մեր:
Արբե՛լ ենք մենք քո խելքահան
անող բույրով – երա՛գ,
Եվ մեր կյանքն է շարունակվում
որպես բերկրանք ու սեր:

Արև՛, կայծա՛կ ու որո՛տ...
Ծիածա՛ն ու ... կույր անձրև՛...
Բնությունն այս առավոտ
Թա՛րս ոտքից է բարձրացել...

2001

ԴՈՆԵՐՆ ԻՄ ԲԱ՛Ց ԵՆ

Կարոտի առջև իմ սիրտն եմ բացել,
Սպասում եմ մեծ Հրճվանքի գալուն,
Եվ պատրաստ եմ ես անգամ տապալվե՛լ,
Եթե մեկին մահն իմ բերի գարուն:

Երջանկությունն է բախում դուռն ահա,
Բացում եմ դուռս՝ ժպտով անեղծ,
Նա եկել է ինձ հանց Բախտի մուրհակ,
Եկել է որպես մեծ Սիրո կանթեղ:

Բայց նրանց երկար չեմ պահի ինձ մոտ,
Մի քիչ կպահեմ, ձեռքսեղմումի՛ չափ:
Մի գավաթ գինի կտամ արփիոտ՝
Մաղթելով բարի ու անվերջ ճամփա:

Գնացե՛ք, կասեմ, ձեր ուղին՝ դժվար,
Զար ու խո՛ւթ ունի, անդո՛ւնդ ու կիրճե՛ր,
ՈՒգում եմ՝ հազար դուռ բախեք գժվա՛ծ,
ՈՒ կամուրջ դառնաք սրտերի միջև:

...Բայց ամենի՛ց շատ ու շատ անհամբեր,
Աչքն իմ ջուր արած՝ սպասում եմ ձե՛զ՝
Իմ ուղեկիցներ, ծանոթներ անվրեպ –

Բանսարկություններ,
Սադրանքներ,
Ցավե՛ր –
Որ ամուր-ամուր սեղմեմ իմ կըրծքին,
Որ բաց չթողնեմ իմ կըրծքից հրկեզ,
Որ մնաք այստե՛ղ՝
Ինձ հե՛տ, ի՛մ կողքին:

Զեզ համար սեղան կբացեմ ընտիր,
Կբորբեմ օջախն հոգուս լույսով վառ,
Սիրտն իմ հոգեցունց բառեր կգտնի,
Որ չդավես ինձ, Դա՛վ, պատահաբար:

Այնքան կիսմենք, որ իրար գրկած
Եվ ուշակորույս գետնին տապալվենք,
Միայն ... չգնա՛ք իմ տնից հանկարծ,
Միայն ա՛յլ սրտեր հանկարծ չայցելեք:

...Յյուրերիս առջև դռներն իմ բա՛ց են,
Նրանց գալուստն է Յավատի հեղեղ,
Բարձրացրել եմ հար այդ սուրբ կենացը,
Որ Ներշնչանքիս հրա՛ջքն է եղել:

Դեռ սիրտն իմ ունի Յույզեր ու Մուրազ,
Դեռ Ձերմություն կա կանչում ավերիս,
Ես չեմ սպասում լոկ Քեզ, Դո՛ւ չգաս,
Միայն Դու չգա՛ս, Անխուսափելի՛ս:

ՍԽԱԼ ՊԱՏԱՍԽԱՆ ՈՒՆԵՑՈՂ ՅԱՐՅԵՐ

Եվ եթե բարին պիտի անկասկած
Բռո՛նցք ունենա, բայց ... ինչո՞ւ անվարժ:

Մեղքաքավություն կոչվածն էլ կյանքում
Պարզ չէ՝ չարի՞ն է ծառայում, բարո՞ւն:—
Ո՞ր մե՞ղքն է, արդյոք, նրան արարել,
Թե՞ նա է աշխարհ մեղքերը բերել:

Ինչո՞ւ է առողջ սիրտը միշտ ... տկա՛ր,—
Տառապում է ու տնքում միալար
Ո՞ր իր մեջ կրում ցավերը բոլոր...
Նա, հավանաբար, կպայթի՛ մի օր:
Եվ ինչո՞ւ պիտի խի՛ղճը մանավանդ
Գերիզոր լինի, բայց ... անզորությամբ:
Ինչո՞ւ հավատը լինի ... անհավա՛տ,
Յույսն ամենազոր լինի ... հուսահա՛տ:
Ինչո՞ւ հենց նա՛ է քեզ դավաճանում,
Ով կյանքով է քեզ պարտական կյանքում:
Եթե ամեն դար պիտի անպայման
Ա՛ղն իր ունենա, բայց ինչո՞ւ ... արյա՛ն:

Եվ ... ինչքա՞ն ճոճվեմ անվերջից անծայր՝
Յարցական-կարթից կախված ... գլխիվա՛յր...

ՏԱՏԻԿԻՍ ՍՈՒՐԾԻ ԲԱԺԱԿԸ **(համարյա պատմվածք)**

Սուրճի բաժակն այն,
ինչքան հիշում եմ, մեր տանը միշտ էլ կար –
երևի իմ ծնունդից առաջ էլ էր եղել –
մի ժամանակ՝ մաքուր ու պլպլա՛ն,
իսկ հիմա արդեն անշուք ու քերծված,
մի քանի տեղից ճաքճաք ու եզրածեծ
բայց ... յուրայի՛ն ու նույնիսկ այնքա՛ն,
որ ուր էլ դրվեր, միշտ էլ նրա տեղը կլիներ...
Ինչպես նաև մեր պղնձե սրճաղացը,
որը տատիկիս խնդրանքով
մեր հեռավոր բարեկամներն էին բերել Երևանից:
Տեղին համարելով ասենք,
որ նա մինչև օրս բարեխղճորեն ծառայում է մեզ,
և նրա արտադրանքը համընդհանուր հիացմունք
ու գարմանք է առաջացնում:
Սրճաղացը մեր ընտանեկան մասունքն է այլևս,
և ես այն ժառանգաբար կփոխանցեմ
Սոֆիա թոռնուհուս:
Սուրճի բաժակն իր ուրո՛ւյն տեղն ուներ.
հին ու ձեռակերտ,
գեղեցիկ ու սիմետրիկ նախշազարդերով,
պատի ամբողջ երկայնքով ձգվող՝
սուրճի բաժակի պես մաշված պահարանի
դարակներից մեկում,
ուր ոչ մի այլ սպասք չէր դրվում:
Պահարանն էլ (այն էլ ասեմ)
շատ ու շատ տարիներ առաջ պապս էր շինել
մաշմուրքի պնդագույն տախտակներից՝
խնամքով տաշելով ու հղկելով դրանք,
ու կրկնելով հիշեցնեմ,
որ շա՛տ էր հին, անգամ հնագույն,
և բոլոր հարևանները՝
խոսքերը մեկ արած՝ պնդում էին,

որ եթե այն նորոգվի ու լաքապատվի
 (իսկ լաքը հեռավոր Արմավիր քաղաքից
 կահույքի գործարանում աշխատող
 իմ մորաքույր Նվարդն անվճար կբերեր),
 կարելի է անասելի թանկ գնով
 (իհարկե, մեր չափանիշներով)
 ծախել և ստացված գումարով
 ոչ վատ վիճակի ստալինյան «Մոսկվիչ» գնել,–
 նման ձեռակերտ գործերի սիրահարներ,
 նրանց ասելով,
 միշտ էլ եղել են ու կան և միշտ էլ կլինեն.
 – Չէ՞ որ սա *նարիտե՛տ* է,–
 որպես ծանրակշիռ փաստարկ՝
 ասում էին հարևանները...
 Բայց տատիկս այդ մասին,
 հասկանալի է ու ինձ համար՝ ցավո՛ք սրտի՛,
 լսե՛լ անգամ չէր ուզում...
 – *Ռարիտետ-մարիտետ* չգիտեմ
 ու գիտենալ էլ չեմ ուզում,– համառում էր նա:–
 Ա՛յ, երբ ես այլևս չլինե՛մ, դե ա՛յն ժամանակ...–
 սկսում էր տատիկս ու բազմանշանակ լռում,
 թեև, հասկանալի է, որ այդ բազմանշանակը
 միանշանա՛կ «ոչ» էր նշանակում:
 Ես չգիտեի, թե ինչ է նշանակում
«նարիտետ» անսովոր բառը,
 բայց այն համարյա թե հարազատ էր դարձել
 և այնպե՛ս դուրալի շոյում էր իմ լսողությունը:

Սուրճի բաժակը տատիսն էր:–
 Միայն նա՛ ի՛նքն էր խմում այդ բաժակից
 և ոչ թե նրա համար,
 որ ոչ ոքի չէր թույլատրում օգտագործել –
 պարզապես (տնեցիներիս կարծիքով)
 բաժակն այնքան էր
 «հալումաշ եղել»,
 որ ուրիշներին ցույց տալն անգամ ամոթ էր

և նրա տեղը աղբանոցն էր»,
որի «պարտականությունները»,
ինչպես արդեն հասկացաք,
կատարում էր պահարանի դարակը:

Բաժակն օրական օգտագործվում էր
միայն մեկ անգամ՝ առավոտյան,
երբ հարևանուհիները հավաքվում էին
մեր տանը՝ «ասելու-խոսելու – դալֆե խմելու»,
նորություններ հաղորդելու,
այսինքն՝ «քիչ-միչ բամբասելու»:

Սուրճը խմելուց հետո,
հատուկ արարողությամբ
անպայման ձախ ձեռքով
բաժակները երեք անգամ շրջանաձև
թափահարելուց հետո
շուռ էին տալիս «իրենից դուրս»
և կիսաթեք թողնում չորանալու ափսեների վրա:
Եվ մի քիչ անց,
երբ բաժակներն արդեն «հասած էին»,
այսինքն՝ սուրճի նստվածքը
չորացել-համրացել էր բաժակի հատակին
ու պատերին,
մորաքույր Մարիկան անցնում էր սրճախմության
ամենահետաքրքիր ու բովանդակալից՝
գուլշակությունների՝ մասին,
որը կատարվում էր բաժակի հատակին
համրացած թունդ նստվածքի վրա:

Օ՛, այդ գուլշակությունը՝ սուրճի՝
գիշերվա պես սև մնացորդի վրա...
Չատուկ արվեստ է դա՝
կատարելության աստիճանի հղկված
արարողակարգ.
այստեղ ամեն մանրուք

իր կարևորագույն խորհուրդն ունի՝
սուրճի երեսին լողացող պղպջակներից
մինչև բաժակի պատերին դաջված
Նախշազարդերը
(նշանակություն չունի՝
Ներսի՞ց են դրանք, թե՞ դրսից),
և ամեն ինչը՝ պատկերների
դասավորությունն ու հերթականությունը,
գունային հագեցվածությունը,
իր խոր իմաստն ունի...

Տատիկս անսահմանորեն հավատում էր
այդ գուշակություններին:
Երևի բոլոր հարևանուհիներն էլ էին հավատում,
բայց տատիկս՝
առանձնապե՛ս :-
Նա լարված լսում էր մորաքույր Մարիկային՝
մի քիչ առաջ թեքված,
և անհանգիստ տրորում էր
աշխատանքից ճաքճքած ու կոշտացած,
բայց այնքա՛ն քնքույշ մատները՝
կոտրատելով դրանք
(կարծում եմ ցավեցնելու չափ,
բայց նա չէր զգում ցավը, որովհետև
– ես հիմա հաստա՛տ գիտեմ –
նրա սիրտն ավելի ուժեղ էր ցավում)...

Տատիկս սպասում էր...

Ես շատ լավ գիտեմ, թե նա
երկա՛ր տարիներ ինչ էր սպասում,
իսկ ավելի ճիշտ՝ ո՛ւմ:
Սպասում էր մի խորին հավատով ու հույսով,
ամեն տարի, ամեն ամիս, ամեն օր ու ակնթարթ...
Նա սպասում էր Մեծ Չայրենականում անհայտ
կորած իր զավակներին՝

իմ հորեղբայրներ Գրիգորին ու Վահանին,
որոնց մեծադիր լուսանկարները
դրված էին մեր պահարանին
(ի դեպ, տատիկս մինչև իր վերջին օրը
ինձ Վահանիկ էր անվանում՝
չհամակերպվելով Արտավազդի հետ՝
երևի իմ մեջ իր որդուն տեսնելով.
իմ հայրենի գյուղում
ես մինչև հիմա էլ Վահանիկ եմ,
և շատերն իմ իսկական անունը չգիտեն:
Շատ տարիներ անց,
տատիկիս մահվանից հետո արդեն,
մեր համագյուղացիներից շատերը
զարմացած հարցնում էին, թե ո՞վ է այդ Սարեցյանը՝
խմբագիր – մերոնցից չէ՞ արդյոք:
Եվ երբ իմ հորեղբորորդի Ալբերտը
հիշեց անվանս հետ կապված
զվարճալի պատմությունը,
ուրախացած բացականչեցին՝ իհարկե մե՛րն է,
մեր Հայկի Վահանի՛կն է, բա էլ ո՞ւմը պիտի լինի):
Ամեն Աստծո առավոտ
տատիկս կոշտացած ձեռքերով
սրբում էր լուսանկարները
և թարմ ծաղիկներ դնում առջևում:
Այն էլ ասեմ, որ նա նստում էր պահարանի դիմաց,
իր թախտին, դա նրա տեղն էր, –
այնտեղից լավ էին երևում
հորեղբայրներիս լուսանկարները:

Տատիկս ավելի՛ էր առաջ թեքվում,
ավելի՛ ուժգին էր տրորում մատներն ու կոտրատում,
նրա դեմքն ավելի՛ էր լարվում,
աչքերն ավելի՛ էին պայծառանում հույսի շողերով,
նա ավելի՛ անհանգիստ ու անհամբեր էր դառնում,
և երևի սիրտն է՛լ ավելի արագ էր խփում,
երբ մորաքույր Մարիկան

սուրճի բաժակի պատերին
հեռուներից եկող ոլորապտույտ
ճանապարհ էր տեսնում,
ինչն էլ նշանակում էր,
որ մոտակա երեք օրվա ընթացքում
մեր տուն հյուր է անպայման գալու.
Իսկ գո՞ւցե... Իսկ հանկա՞րծ...

Օ՛ այդ սուրճի բաժակը՝ հնամա՛շ, ճաքճաք՛ած,
կնճռապատ ու խորշումած,
տատիկիս դեմքի ու ձեռքերի նման...
Ինչքա՛ն հավատ էր ամփոփվել նրա մեջ,
ինչքա՛ն երազանք, ինչքա՛ն սպասում,
ինչքա՛ն տառապանք ու նաև ...
հույսերի ու երազանքների խորտակում...

... Մի օր երեկոյան,
երբ մենք մեծ քրոջս հետ Լենին պապիկի
«Սովորե՛լ, սովորե՛լ, սովորե՛լ»
պատգամն էինք պարտաճանաչորեն կատարում,
իսկ տատիկս իր սովորական տեղում նստած՝
քույրիկիս համար մաշիկներ էր գործում,
հանկարծ թեթև ճայթյուն լսվեց պահարանից:–
Սուրճի բաժակն էր անսպասելիորեն պայթել՝
փշո՛ւր-փշո՛ւր թափվելով դարակում՝
տատիկիս հույսերի նման:

Ես կարծում էի տատիկս անպայման կասի,
որ խափանվեց չարը, որ մենք Տիրոջ օգնությամբ
ազատվեցինք հերթական փորձանքից,
ինչպես ասում էր ամեն անգամ,
երբ անզուլաբար բաժակ կամ ափսե էր ջարդվում:
Բայց այս անգամ նա ոչինչ չասաց,
մի քանի րոպե համրացած ու վշտացած նայեց
փշրանքներին...
Հետո լուրթ աչքերի անտակ թախիծը հառեց մեզ

ու հազիվ լսելի շշնջաց.
– Չդիմացա՛վ...

Եվ մենք հանկարծ գարմացանք,
թե ինչո՞ւ մինչև հիմա չէինք հասկացել,
որ նրա սուրճի բաժանկն այլևս
բաժա՛կ չէր պարզապես -
նա վաղո՞ւց արդեն սի՛րտ էր դարձել...

...Որպես հետգրություն ուզում եմ ավելացնել, որ տատիկս բազմաթիվ իմաստուն ժողովրդական գրույցներ գիտեր, և նշանավոր արխագ արծակագիր Միխայիլ Լակերբայը հաճախ էր հյուրընկալվում մեր պապական տանը՝ Գուլրիփշի շրջանի Մաճարա գյուղում: Նա գրի էր առնում տատիկիս գրույցները, որոնք գեղեցիկ նովելներ են դարձել...

Ինձ արդեն քիչ մնալուց առաջ
ես ներում եմ իմ հոգոցները,
որոնք խոր պատռվածքների նման
իրար են բերել ավերն իմ մաշված:

Արդեն ոչինչ չկորցնելու պես
ու իրար խառնելու հանգույն
ներում եմ իմ ճիշտն ու սուտը,
որոնք նույն նպատակին են ծառայել,
թեև արդյունքը
միշտ էլ հակառակն է եղել:

Ձեռք թափ տալու անփութությամբ
ներում եմ անգամ
քո գոյությունն իմ կյանքում,
որը բացակա՛ չասելու համար
ասենք թե հեռակա է եղել:

Պապս ասում էր.

– Յոթ անգամ չափիր մեկ անգամ կտրելու համար...

Չայրս ասում էր.

– Յոթ անգամ չափիր, գուցե կտրելու կարիք չլինի...

Ես ասում եմ.

– Չափելու դեռ ոչինչ չունեմ:

*Քո մի աչքը կո՛ւյր պիտի լինի,
մի ականջը՝ խուլ:
Ժողովրդական*

Այսօր ես հաստատ

Որոշեցի կո՛ւյր աչքով աշխարհին այսուհետ նայել՝

Չընըկատելով անընդունելի շա՛տ բան ինձ համար,

Որ խեղաթյուրում են մեր աշխարհի

Ներդաշնակությունն իրենց գոյությամբ...

Նույն նպատակով

Որոշեցի խո՛ւլ ականջով աշխարհն ընկալել...

Եվ ի՞նչ

Ես տեսա և ի՞նչ լսեցի հանկարծ.

Ես սոված մանկան

Դեպ ինձ կարկառած ձեռքը չտեսա

(Թեև ձեռքն այդ կար – ե՛ս չէի տեսնում)

Եվ մի պատառ հաց աղերսող նրա

Պաղատանքն անլուր ես չլսեցի

(Թեև կա՛ր աղերս-պաղատանքն անլուր -

Ե՛ս չէի լսում)...

Եվ ... չըմըղկըտա՛ց իմ սիրտ ու հոգին,

Եվ այնպե՛ս հանգիստ ես խոր քուն մտա

Եվ ի՞նչ գունավոր երազներ տեսա:–

Իմ երազներում ես տեսա հանկարծ,

Որ ... բարո՛ւ կարիքն էլ չի՛ զգացվում,

ՈՒ ինչպես նաև սրտացավության ու կարեկցանքի՝
Քանզի անելիք չունեին նրանք
Կատարյալ՝ մաքուր-անչա՛ր աշխարհում...
Օ՛, ինչպիսի՛ բախտ,
Անսպասելի՛ մանանա ինչպես՝
Այնքան հե՛շտ եղավ ապրելն ու թեթև,
Քնելը՝ ոյուրի՛ն, զարթնելն՝ առավել՛,
Երբ հանկարծ պարզվեց,
Որ աշխարհում լա՛վն է տիրում միայն
Եվ առհասարակ վա՛տ չկա կյանքում...
Եվ ի՞նչ... Եվ բարին պակասե՛ց կյանքում,
Եվ այն աստիճան պակասեց բարին,
Որ քիչ էր մնում
Բառարաններից արտաքսվե՛ր անգամ...
Եվ քանի որ սուրբ տեղը չի մնում

դատարկ ու թափուր,

Նրա տեղը չա՛րն սկսեց լցվել՝
ՈՒ մեծանալով-հզորանալով՝
Յեղվե՛ց-գրավե՛ց աշխարհը համայն...
Բայց ի՞նչ լավ եղավ, որ ժամանակին
Յանկարծ սարսափած արթնացա քնից
ՈՒ որոշեցի հաստա՛տ, անտատա՛ն՝
Աշխարհին նայել առողջ աչքով ու
Աշխարհն ընկալել առողջ ականջով՝
Չարը տեսնելու-լսելու համար՝
Եվ ամեն գնով Բարի՛ն պահելո՛ւ:

ԵԹԵ ՆԱԽՕՐՈՔ ԳԻՏԵՆԱՅԻ,

որ ապաշխարությունը խարույկ է բարձրացվելու,
որ Տիեզերքը հրաժարվելո՛ւ է նոր երկունքից
և գլխատվելո՛ւ է մեղքաքավությունը...
Ինչի՞ մասին է մեր գրույցը...
Տե՛ս, եկեղեցու որբ պատերի տակ
պահը դողդոջուն ձեռքն է պարզել

մուրացկանի նման:
Եթե ես նախօրօք գիտենայի,
ձեռքս պարզեի պահին մուրացկանի նման
Սուրբ Ամենափրկիչ եկեղեցու պատերի տակ...

ԳԻՇԵՐԱՅԻՆ ՓՈԹՈՐԻԿ

Նույն առաստաղն է ճնշում՝ ծանրանալով հոգուս,
իսկ կողքից ու վերևից լացախառն ծիծաղ է որսում
իմ մաշվող լսողությունը...

Հիմա առանց ինձ լքելու
ինձանից հեռացե՛լ են բոլորը՝ իմ հիշատակը
ցմահ թարմ պահելու երդումը թվատող շուրթերին:
Բայցևայնպես լավ կլինի, իհարկե,
եթե այլևս ոչ ոք ինձ չայցելի...

...Սակայն այնտեղ՝ դրսում,
ո՞ւմ եք դուք դրսում որոնում հիմա:
Եթե պատահաբար ինձ եք որոնում,
ապա իմ անհրաժեշտությունը
ես կորցրել եմ արդեն՝ հաստատ այստե՛ղ:

ՈՐՊԵՍ ՎԵՐՋԻՆ ԽՈՍՔ

Ես առաջին անգամ պիտի
Վերջին խոսքով այս ջերմ
Ասեմ՝ ձեռքս դրած սրտիս՝
Դեռ բաբախող տաքուկ.

Մաքուր եմ ես ծնողներիս
Հիշատակի՛ առջև,
Բալիկներիս ապագայի՛
Առջև՝ մաքուր-մաքուր...

26.05.2012

**ԱՐՁԱԿ
ՀՈԴՎԱԾՆԵՐ**

ԱՔԵԱԿԱԾ ԺՈՂՈՎՐԴԻ ՄԵՃ ԼՈՒՍԱՎՈՐԻՉԸ

Դըրմիտ Իոսիֆի Գուլիա...

Նվիրական այս անունը հավատի լույսի հանգույն անմար է յուրաքանչյուր արխագական օջախում, յուրաքանչյուր արխագի սրտում: Ափսի՛հ՝ Զոգու երկիր կոչվող աշխարհում յուրաքանչյուր ոք գիտակցում է Դըրմիտ Գուլիայի անձի անփոխարինելի նշանակությունը հարազատ ժողովրդի պատմական ճակատագրի քառուղիներում:

Բանաստեղծ, արձակագիր, դրամատուրգ, գիտնական, արխագական գրականության հիմնադիր, առաջին արխագական թերթի խմբագիր, առաջին արխագական թատերական խմբի հիմնադիր ու ղեկավար:

Մեծ է, բազմազան ու անգնահատելի լուսավորչի ներդրումն իր ժողովրդի մշակույթի մեջ: Զիրավի, չկա ազգային մշակույթի մի բնագավառ – լինի դա լեզվագիտություն թե պատմություն, ազգագրություն թե բանահյուսություն, գրականագիտություն թե գեղարվեստական գրականություն, թատրոն թե գեղարվեստական թարգմանություն – ուր չէրևար նրա՝ ռենեսանսային գործչի բեղմնավոր գրիչը, չկա մի բնագավառ, որը նա դուրս բերած չլիներ ընդարմությունից՝ հուզելով թմրամած արյունը հանուն կյանքի ու զարգացման:

Իմ ամբողջ կյանքում աշխատանքի մեջ,

Հանց լեռնային գետ,–

գրել է Դըրմիտ Գուլիան իր բանաստեղծություններից մեկում: Զիրավի, իր ամբողջ կյանքում նա լեռնային ջրի նման հորդահոս է եղել՝ անխնա աշխատելով զօր ու գիշեր:

Մեզ՝ հայերիս համար անսահմանորեն գնահատելի է նաև այն փաստը, որ Գուլիայի անմիջական մասնակցությամբ 1954 թվականին ստեղծվել է Արխագիայի հայ գրողների «Սևծովյան այգաբաց» գրական միավորումը,

ինչը հնարավոր եղավ նաև նրա և Արշավիր Զիդարյանի մտերմության շնորհիվ:

19-րդ դարի 90-ական թվականներին նա ուսուցչություն է արել Օջամզիրայի Կուսուլ գյուղի, ի դեպ, իր ջանքերով բացված արխագական դպրոցում:

Գուլիան մեծ հեղինակություն ու ժողովրդականություն էր վայելում, անսահմանորեն հարգված էր ու սիրված:

Իսկական իրադարձություն էր արխագների կյանքում, երբ 1907 թվականին Թիֆլիսում արխագերեն ու ռուսերեն լույս տեսավ նրա կազմած «Արխագական առածներ, հանելուկներ և շուտասելուկներ» ժողովածուն: Աներևակայելի էր. արխագը նման գիրք է հրատարակել՝ անդրադառնալով ժողովրդական իմաստությանը: Այնքան մեծ էր այդ գրքի նշանակությունը, որ Զգհարդա գյուղի ավագանին համաժողովրդական տոնախմբություն կազմակերպեց:

Անշուշտ, Դըրմիտ Գուլիայի անձի նշանակությունը գիտակցում էին բոլորը: Այսպես, 1920 թվականին արխագ նշանավոր հրապարակախոս Միխայիլ Չալմազը «Ափսնի» թերթում գրել է. «Մեզ՝ արխագներիս համար, Դըրմիտ Գուլիան հավասար է Լոմոնոսովին, Շոթա Ռուսթավելուն, Սոկրատեսին: Բայց մենք ե՞րբ կհասկանանք նրան և կսկսենք օգնել ու սատարել»:

Դըրմիտ Գուլիան անսահմանորեն շատ է արել արխագ երիտասարդ տաղանդավոր ստեղծագործողների համար: Այսպես, նրա ղեկավարությամբ 1919-1925 թվականներին Սուխումի ուսուցչական ճեմարանում գործում էր գրական խմբակ: Այստեղ սկսնակ գրողները Գուլիայի ներկայությամբ կարդում էին իրենց ըստեղծագործությունները, իսկ հետո քննարկում էին դրանք: Խմբակն ուներ իր ձեռագիր գրական ամսագիրը, որը կոչվում էր «Շարփը-եցվա» («Վաղորդյան աստղ»): Այստեղ լույս են տեսել Իուա Կողոնիայի,

Ձան Դարսալիայի, Իվան Պապասկիրի առաջին թոթովանքները:

Ի դեպ մանկական «Ամցաբզ» ամսագիրն էլ է հիմնադրվել Դ.Գուլիայի ջանքերով 1957 թվականին: Որպես ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի պատգամավոր, նա նամակով դիմել է այդ խորհրդային բարձրագույն օրենսդրական մարմնի այն ժամանակվա նախագահ Կլիմենտ Վորոշիլովին, ի թիվս այլ, հրատապ լուծում պահանջող հիմնական խնդիրների նշելով նաև մանկական ամսագրի հրատարակության անհրաժեշտությունն Աբխազիայում:

Աբխազ մտավորականներն ակնածանքով էին վերաբերվում նրան: Նշանավոր գիտնական, պատմաբան Գեորգի Ջիճարիան չէր հոգևում կրկնել, որ 40-ական թվականների վերջին և 50-ականների սկզբին, երբ աբխազների ճակատագիրը մազից էր կախված և արդեն քայլեր էին ձեռնարկվում նրանց տեղահանելու ուղղությամբ, Դըրմիտ Գուլիայի անունը մեծ նշանակություն է ունեցել ժողովրդի պահպանման գործում: Ամեն անգամ, երբ Ստալինը այցելում էր Աբխազիա, անպայման հետաքրքրվում էր. «Ինչպե՞ս է ապրում ծերուկ Դըրմիտ Գուլիան»:

Դեռ 1913 թվականին ակադեմիկոս Նիկողայոս Մառը գրել է. «Անկասկած է, որ մինչև այսօր ոչ ոք այն սահմաններում, ինչպես Գուլիան, միաժամանակ չի հետաքրքրվել Աբխազիայի անցյալ ճակատագրով ու ապագա կենցաղով, ոչ մի գիտնական ոչ Եվրոպայում, ոչ էլ Կովկասում... չի բարեհաճել և դեռ երկար ժամանակ չի բարեհաճելու աշխատանքներ ձեռնարկել անկեղծ հետաքրքրության խորությամբ, ինչպիսիք արդեն իսկ պատրաստ ունի Գուլիան»:

Գուլիային բազմաթիվ բանաստեղծություններ են նվիրել աբխազ հեղինակները, բայց ամենախորն ու նշանակալիցը Միխայիլ Լակերբայինն է, որը լույս է

տեսել 1919 թվականին «Ափսնի» թերթում: Բանաստեղծության մեջ Դ.Գուլիան ներկայացված է իր ամբողջ վեհությանը՝ որպես հայրենասեր, անխոնջ մարտիկ ու ժողովրդի լուսավորիչ:

Դ.Գուլիան՝ առաջին արժանազ քանաստեղծը, իր առաջին իսկ ստեղծագործություններով ծանոթանում է այն կործանիչ երևույթների դեմ, որոնք խեղաթյուրում ու քայքայում են մարդուն, նրա ազգային նկարագիրը: Նրա ստեղծած երգիծական բնույթի կերպարներն այսօր էլ արդիական են ու չեն կորցրել իրենց դաստիարակչական նշանակությունն ու ազդեցությունը:

Անշուշտ, հաշտ ու խաղաղ չի եղել Դըրմիտ Գուլիայի կյանքի ուղին: Խորհրդային իշխանության հաստատումն Աբխազիայում նա միանշանակ չի ընդունել: Երիտասարդ սկսնակ գրողներ Իռա Կողոնիան, Միխայիլ Լակերբայը, Լեուարսա Կուծնիան և ուրիշներ նկատելիորեն հեշտ են ընդունել նոր ժամանակները:

Եվ տասնամյակներ շարունակ լռել է մեծն Գուլիայի քնարը, այսինքն՝ նա չի ստեղծել խորհրդային իշխանությունը փառաբանող գեղարվեստական ստեղծագործություններ, թեև իր հրապարակախոսական հոդվածներում խորհրդային իշխանության որոշ դրական կողմերն է նշել, իսկ ավելի վաղ՝ 1917 թվականին մի բանաստեղծությամբ ողջունել է փետրվարյան հեղափոխական իրադարձությունները Պետրոգրադում:

Բայց չարդարացան Գուլիայի ակնկալած մեծ բարեփոխումները:

Ինչպես հայտնի է, Դըրմիտ Գուլիան Աստվածաշնչի արժանազական թարգմանության չորս հեղինակներից մեկն է եղել, ինչի համար էլ ենթարկվել է սուր քննադատության: Անասելի ծանր փորձություն էր հավատացյալ Դըրմիտ Գուլիայի համար, երբ 1927 թվականին Նոր Աֆոնի վանքի բակում անխղճորեն այրեցին Աստվածաշնչի ամբողջ տպաքանակը:

Այստեղ էլ ավելացնենք, որ նրա թարգմանությամբ արժանատի են հնչեցին Ա.Պուշկինի, Մ.Լերմոնտովի, Տ.Շևչենկոյի, Ն.Բարաթաշվիլու, Ա.Ճերեթելու մի շարք բանաստեղծություններ, ինչպես նաև Շ.Ռուսթավելու «Ընծեկավորը» պոեմը:

1928 թվականին հիմնադրվեց Աբխազիայի գրողների ասոցիացիան, և Դրոմիտ Գուլիան ստացավ անդամության թիվ 1 գրքույկը, սակայն հետո նա չընդգրկվեց ասոցիացիան գրողների միության վերափոխելու համար ստեղծված կազմկոմիտեի կազմում, որը տեղի ունեցավ 1933 թվականին: Իսկ 1934-ին նա չընտրվեց ԽՍՀՄ գրողների առաջին համագումարի պատգամավոր: Եվ դա ցավալի պատահականություն կամ թյուրիմացություն չէր:

30-ական թվականների սկզբին Գուլիան իր «Աբխազիայի պատմություն» գրքի համար ենթարկվեց դաժան քննադատության: Գիրքը հայտարարվեց հակամարքսիստական, հակաժողովրդական և հեղինակին հրաշքով հաջողվեց խուսափել բռնաճնշումից:

Սակայն Գուլիան երբեք չի կորցրել ոգու արիությունը, միշտ էլ սատարել է երիտասարդ ստեղծագործողներին, և 1954 թվականին դառնալով ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի պատգամավոր, ամեն ինչ արել է հանուն իր ժողովրդի բարգավաճման: Եվ երբ լույս տեսավ Ինգորովկայի գիրքը, որն արժանացրեց «Եկվորությունն էր ապացուցում», Գուլիան գրում է իր հրռակավոր «Ահա ով եմ ես» բանաստեղծությունը: «Ո՞վ ես դու» հարցին նա հպարտորեն պատասխանում է.

*Որդին եմ հողիս: Սակայն առավել՝
Իմ ժողովրդի որդին եմ հպարտ,
Չետևորդը նրանց, ովքեր չեն այրվել
Բոլոր դարերի հրդեհներում բարկ:
Ե՛ս եմ հարազատ լեռներիս որդին –
Որդին այն հողի, ուր նախնիներն իմ
Պառկած են հիմա...*

Իհարկե, այսօրվա ընթերցողը նախատելու պես կարող է ասել, որ Դըրմիտ Գուլիան բանաստեղծություններ և անգամ մի ամբողջ պոեմ է նվիրել «ժողովուրդների հոր» 70-ամյա հոբելյանին (Գուլիային մերձավորները համարյա թե ստիպել են գրել այդ գործերը միայն և միայն կյանքը փրկելու համար):

Բայց եկեք առանց չարախնդալու ասենք. իսկ ո՞ր խորհրդային գրողն այն տարիներին Ստալինին փառաբանող բանաստեղծություն ու պոեմ չի գրել:

Անձի պաշտամունքի սարսափելի տարիներին, ինչպես գրել է Վարպետի որդի, հայտնի արձակագիր Գեորգի Գուլիան, «նրան փրկել է կենդանի կապն իր ժողովրդի հետ, նա ոչ մի ընդհատում չի լքել իր պաշտոնը, միշտ էլ գտնվել է ժողովրդի մեջ, որի հետ խոսել է մայրենի լեզվով, բարի խոսք է բերել նրան և իրեն երբեք չի գիտակցել առանց իր ժողովրդի: Եվ այս օրգանական միասնության մեջ անձնականը միշտ էլ զիջել է ժողովրդի հանդեպ ունեցած պարտքի զգացումին: Ժողովուրդը միշտ էլ նրա հենարանն է եղել, և դա Գուլիային ճանաչում է բերել, հաջողությունն ու համընդհանուր սեր»:

Այդ սիրո ու հարգանքի արտահայտությունն է Դըրմիտ Գուլիայի ստեղծագործության թարգմանությունը աշխարհի բազմաթիվ լեզուներով:

Սրտառուչ տողեր են նվիրել նրան Կ.Սիմոնովը, Ռ.Յամգաթովը, Կ.Կուլիևը, Գ.Տաբիձեն, Շ.Դադիանին:

Նրա առանձին ստեղծագործություններ թարգմանվել են նաև հայերեն, որոնք, ցավոք սրտի, սփռված են տարբեր պարբերականների ու ժողովածուների՝ ինչպես նաև իմ «Ափացիս», «Էլեգիաներ երևույթների մեջ», «Առանց բացականչական նշանների...» գրքերի, «Գրական Յամշեն» և «Կամուրջ» ավանախիսների էջերում, և ժամանակն է դրանք ի մի բերելու՝ առանձին գրքով հրատարակելու համար:

նեին մեզ համար այսօր, սակայն մենք, ավա՛ղ ու ա՛խ, կրկին

*Ժամանակ չունենք մի պահ կանգնելու,
Լսելու իրար ու հասկանալու...*

...Ես Շալուա Ծըլջբայի հետ ծանոթացա 1978 թվականին, երբ սովորում էի Աբխազական պետական համալսարանի պատմաիրավաբանական ֆակուլտետի առաջին կուրսում: Ծանոթացրեց Աբխազիայում «Վրաստան» թերթի հատուկ թղթակից Վլադիմիր Վարդանյանը (Սիրավան Սևունի): Մի անգամ նա ինձ իմիջիայլոց ասաց, որ Շալուա Ծըլջբան շատ է ուզում ունենալ Բենիկ Սեյրանյանի՝ «Մերանի» հրատարակչությունում վերջերս լույս տեսած «Ծովահավքի կանչը» գիրքը, որտեղ նրան նվիրված պատմվածք կա՝ «Թալիսմանը» վերնագրով: Գիրքն արդեն սպառվել էր, իսկ ձեռք բերած երջանիկներն այն տալու մասին լսել անգամ չէին ուզում: Ես երկու օրինակ ունեի, և մեկը նվիրեցիք Ծըլջբային: Դա մեր առաջին հանդիպումն էր: Դետո եղան բազմաթիվ՝ ինձ համար ուսանելի հանդիպումներ ու զրույցներ:

Ես հաճախ էի այցելում անվանի բանաստեղծին մանկական «Ամցաբզ» («Բոց») ամսագրի խմբագրությունում, որտեղ նա աշխատում էր որպես պատասխանատու քարտուղար (խմբագրությունը գտնվում էր Աբխազական հումանիտար հետազոտությունների ինստիտուտի ներկայիս շենքի առաջին հարկում, իսկ երկրորդ հարկը գրողների միության վարչությունն էր զբաղեցնում): Լսում էի նրա իմաստուն խորհրդրդածությունները գրականության, մասնավորապես պոեզիայի դերի, ժողովրդի ճակատագրում բանաստեղծի ունեցած տեղի մասին:

Շուտով մեր անձնական ծանոթությունը վերածեց ստեղծագործական բարեկամության: Այսպես, Շալուա Ծըլջբան թարգմանեց իմ մանկական «Նունեի նամակը» բանաստեղծությունը, որը տպագրվեց «Ամցաբզի» 1978 թվականի 3-րդ համարում: Բանաստեղծության

հերոսուհի Նունեն, որը նոր է սովորել գրել-կարդալ, նամակ է գրում տատիկին ու՝

*Շատ եմ խնդրում, տատիկ ջան,
երբ որ գրես պատասխան,
«Փոքրիկ Նունեն» չգրես,
Մեծացել եմ արդեն ես:*

Իմ հերթին, որպես երախտագիտության նշան, ես էլ թարգմանեցի նրա բանաստեղծություններից մի քանիսը («Գլուխս սպիտակեց», «Դաժան ես անչափ», «Ծաղիկը» և այլն), որոնք տպագրվեցին Վրաստանի գրողների միության հայկական մասնաճյուղի «Կամուրջ» ավանախում և «Վրաստան» թերթում: Տողատակի թարգմանությունները մի առանձին խնամքով կատարում էր ինքը՝ Շալուա Ծըլջբան:

Իհարկե, մեր գրույցները վերաբերում էին ինչպես հայ գրականությանը, այնպես էլ հայ ժողովրդի պատմական ճակատագրին:

Եվ ես չկարողացա դիմակայել նրա՝ հայ ժողովրդի պատմական ճակատագրին նվիրված հրաշալի «Դարերի ընծան», «Երգերի հատորակը», «Թգենի» բանաստեղծությունները թարգմանելու գայթակղությանը, մանավանդ երբ այդ հարցում ինձ խրախուսեց «Գարուն» ամսագրի պոեզիայի բաժնի վարիչ, բանաստեղծ Ղուկաս Սիրունյանը:

Թարգմանությունները տպագրվեցին «Գարունի» 1986 թվականի 12-րդ համարում «Յամաստեղություն» խորագրի ներքո: Այս բանաստեղծությունների թարգմանությունները բազմիցս վերահրատարակվեցին՝ արժանանալով ընթերցողների հավանությանը:

Ցավոք սրտի, երբ լույս տեսավ «Գարուն» ամսագրի վերոհիշյալ համարը, Շալուա Ծըլջբան արդեն մահացու հիվանդ էր: Բայցևայնպես, գոհ եմ իմ ճակատագրից, որ գոնե այսպես, գոնե վերջին պահին, կարողացա մահամերձ բանաստեղծ Շալուա Ծըլջբային՝ հայ ժողովրդի մեծագույն ու անշահախնդիր բարեկամին, ուրախության մի քանի րոպե պարգևել:

Ես գրել եմ Եղիշե Չարենցի և Շալուա Ծըլջբայի սուխումյան երկու հանդիպման մասին: Եվ «Երգերի հատորյակը» ոչ միայն հեղինակի կյանքի տարեգրությունն է աքսորավայր Կոլիմայում, այլև նրա խոր հարգանքի ու երախտիքի տուրքը ողբերգական Չարենցին, ում չգիտես ինչ հրաշքով ճամբար ընկած գիրքը «հավատի զանգի նման դողանջում էր ժողովրդի թշնամիների սրտում»:

*Եվ եկավ իմ օրն երագած,
Դեպի քեզ եմ թռչում ահա,
Որ շնչամ՝ ճամփից եմ ես,
Ես կենդանի՝ քեզ մոտ եկա...*

Սակայն, ավա՛ղ, նրանց վիճակված չէր հանդիպել, և, բնականաբար,

*...երերաց հողն ոտքիս տակ,
Յոգիս մթնեց – աստված վկա –
Երբ ասացին, որ աշխարհում
Իմ Եղիշեն վաղուց չկա՝*

դառնալով 30-ական թվականների քաղաքական ահաբեկության գոհը, բայց «անգամ գեթ մի ակնթարթ նրա վառած կրակը չհանդարտվեց» մարդկանց սրտերում՝ դողանջելով հավատի զանգի նման:

Եվ ամեն անգամ, երբ սրտի տրոփով ու հուզմունքով սեղմում էի Շալուա Ծըլջբայի առնացի ձեռքը, զգում էի Չարենցի՝ թալիսմանի նման ձեռքից ձեռք անցնող այն գրքի կրակը, որը նորից ու նորից հառնում էր ձյունների տակ, նորից ու նորից ծառսվում էր փոթորիկների դեմ: Այն կրակը, որն ամբողջ կյանքում իր ազնվագույն հոգում կրել է Շալուա Ծըլջբան, և որը երբեք չի մարել նրա ստեղծագործություններում:

Իհարկե, իմ թարգմանչական գործունեությունը շարունակվեց նաև Շալուա Ծըլջբայի մահվանից հետո:

(1987-ի մայիսին երկարատև հիվանդությունից հետո կյանքից հեռացավ մեծ արվեստագետը: Եվ այսօր արխագ նշանավոր բանաստեղծներից շատերը Շալուա Ծըլջբայի աշակերտն են հպարտորեն համարում իրենց)

Ես ոգևորված թարգմանեցի նրա ստեղծագործություններից մի ամբողջ շարք՝ այն, ինչ ինքն էր պատրաստել հայ ընթերցողին ներկայացնելու համար. «Ամեն ինչ ծաղկում է», «Լուսին», «Սև քարեր», «Ճայը», «Մայր», «Ռեռենին», «Թզենի», «Խոսակցություն», «Անփոփոխ ընկեր», «Եվ նորից Բեթհովենի մասին», համարյա ամբողջությամբ «Թալիսման» պոեմը: Չուգահեռաբար աշխատում էի նաև «Ափացխա» թարգմանական ժողովածուի վրա, որից առանձին կտորներ արդեն ներկայացրել էի հայ ընթերցողին:

Բայց, ավա՛ղ, շուտով սկսվեց վրաց-աբխազական պատերազմը և մի սև խաչ դրեց իմ ստեղծագործական պլանների վրա. անհետ կորավ իմ թարգմանությունների մեծ մասը, ինչպես նաև մանկական «Յատուկ աթոռը» ժողովածուն, որոնք պահել էի Սուխումի շրջանի Լեչկոպ գյուղի դպրոցում՝ ուրիշ հուսալի տեղ չգտնելով և միամտաբար կարծելով, թե սրբության սրբոց դպրոցին դիպչող չի լինի: Ավա՛ղ, ինչպես արդեն գրել եմ իմ «Գնդակահարված հատորներ» հոդվածում, դպրոցը ենթարկվեց անխնա կողոպտման:—

Դառն ու անվերականգնելի կորուստ, եթե չասենք ավելին:

Անշուշտ, ես հետագայում հիշողությամբ կարողացա վերականգնել ստեղծագործություններիս մի մասը, որոնք 2002 թվականին առանձին գրքով («Ափացխա») լույս ընծայեց Աբխազիայի գրողների միությունը, որն այն տարիներին ղեկավարում էր հայ ժողովրդի նվիրյալ Բորիս Գուրգուլիան: Բայց դա իմ 15-ամյա աշխատանքի մի մասն էր միայն:

Երկար տարիներ են անցել, տասնամյակներ, բայց այսօր էլ իմ ձեռքի տակ են Շալուա Ծըլջբայի՝ Մոսկվայի «Սովետսկի պիսատել» և «Խուդոժեստվեննայա լիտերատուրա» հրատարակչություններում լույս տեսած «Դեղձի կորիզ», «Թալիսման», «Բանաստեղծություններ և պոեմներ» ժողովածուները, որոնցից առաջին երկուսը լույս են տեսել հեղինակի կենդանության օրոք:

**ԱՐԴԱՐԱՑՆԵԼՈՎ ԻՐ ԿԱՐԵՎՈՐԱԳՈՒՅՆ
ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ**

Մեծ է ու անփոխարինելի հայատառ հրատարակությունների դերն ու նշանակությունը Սփյուռքի կյանքում, և սխալված չենք լինի, եթե ասենք, որ նրանք հայապահպանության և հայ գրականության զարգացման հիմնական, ամենակարևոր պայմաններն են:

Եվ այդ հրատարակությունների մեջ հրաշալիորեն առանձնանում է, իր ուրույն տեղն ունի «Կամուրջ» տարեգիրքը, որի գլխավոր խմբագիրն է մեր սիրելի Անահիտ Բոստանջյանը:

«Կամուրջի» էջերում պարբերաբար իրենց լավագույն արձակ ու չափածո ստեղծագործություններն են լույս ընծայել արխագահայ գրողներ Արշավիր Զիդարյանը, Հակոբ Գուրունյանը, Անդրանիկ Բահարյանը, Իշխան և Հայկ Ռահանյանները, Նիկոլայ Դեմուրջյանը, Արշավիր Կրբաշյանը, Վազգեն Կանսուզյանը, Լյուդվիգ Զյուլյանը, Սիրավան Սևունին...

Ես շատ լավ գիտեմ, թե ինչ է նշանակում հայատառ պարբերականների, առավել ևս ծավալուն տարեգրքերի տպագրությունը Մայր Հայրենիքի սահմաններից դուրս:

Այդ աշխատանքը ֆիզիկական և մտավոր ուժերի ահռելի լարում ու զոհողություն է պահանջում՝ չխոսելով արդեն կյութական և տեխնիկական այլևայլ դժվարությունների մասին:

Միայն նվիրյալը կարող է լծվել այդ, առանց չափազանցության, տաժանակիր, բայց այնքա՛ն պատվաբեր՝ օղուջրի պես անհրաժեշտ աշխատանքին:

Եվ այսօր այդ եզակի նվիրյալներից մեկը մեր սիրելի քույրիկն է՝ վաստակաշատ գրող, թարգմանիչ և հրատարակիչ Անահիտ Բոստանջյանը:

Անսահմանորեն երջանիկ եմ, որ երկար տարիներ ճանաչում եմ նրան, և իմ գրական կյանքի լուսավոր

պահերն անխզելիորեն կապված են նվիրական Անահիտ Բոստանջյան անվան հետ:

Եվ զարմանում եմ, թե ինչպես է այդ փխրուն ու ըզգայուն հոգին արժանապատվորեն ու համբերատար, տասնամյակներ շարունակ քաշում խմբագրի, հրատարակչի, հովանավորի ծանր լուծը՝ դեռ ժամանակ գըտնելով նաև բարձրարվեստ ու ինքնատիպ գրական գործերի ու թարգմանությունների համար, էլ չխոսելով լրագրողի ոչ դյուրին աշխատանքի մասին:

Եվ այդ ծանր առաքելությունը, ես հաստատ գիտեմ, կատարվում է նաև նրա գեղեցիկ ընտանիքի հաշվին, մի ընտանիք, որը գիտակցում է Անահիտի տեղն ու դերը մեր գրական աշխարհում:

Տարիներ շարունակ Անահիտը մի շատ կարևոր ու շնորհակալ պարտականություն է ստանձնել – նա հետևողականորեն ճանապարհ է հարթում երիտասարդ տաղանդավոր ստեղծագործողների համար՝ իր բարի սրտի ջահով լուսավորելով նրանց ուղին: Նա հրաշալիորեն շարունակում է դասական բարձունքների հասած գրող, մեր գրական ուսուցչի՝ Բենիկ Սեյրանյանի ազգանվեր գործը:

Ռեալիստ է ու խրախուսելի, որ Անահիտ Բոստանջյանի խմբագրած մեծածավալ «Կամուրջը», որը լույս է ընծայում Երևանի «Չանգակ» հրատարակչությունը, նկատելիորեն ընդլայնել է սահմաններն ու իր էջերում հյուրընկալում է աշխարհասփյուռ հայ գրողներին՝ ներանց ստեղծագործությունները դարձնելով հայ ընթերցողի սեփականությունը:

Տարեգիրքը պատվով է արդարացնում իր նվիրական անունը՝ Կամուրջ:

Ես անսպառ ուժ ու եռանդ եմ մաղթում իմ շատ սիրելի Անահիտին: Թող Հայոց աստվածները հովանավորեն սատարեն նրան:

2013

*Անահիտ Բոստանջյանը հանկարծամահ եղավ
2017 թվականի հունվարի 8-ին:
Խոնարհվում եմ նրա լույս հիշատակի առջև:*

ՀՈԳՈՒ ՏՈՒՆ

*Սիրով նվիրում եմ
մեր աննման Նինա Գասպարյանին*

*Այի մը մոխի՛ր ածյունիս հետ, Հայրենի տուն...
Սիամանթո*

*Նորից ու կրկին հուշերս անքուն
Արևաքամու ցոլանքով հրկեզ
թափառում են իմ ծննդավայրում:
Ծննդավայրո՛ւմ, ուր չեմ ծնվել ես:
Ա.Ս. («Որ մաքուր մնամ» ժողովածու, 2001 թ.)*

Հայրենի տուն... Հայրենի օջախ...

Ես հաճախ եմ անդրադարձել հայ հեղինակների
համար նվիրական ու սուրբ այս թեմային:

Ահա «Տուն» բանաստեղծությունս պապիս՝ Տուն
կառուցելու պատգամը խորախորհուրդ.

*Ասում էր հաճախ պապս իմաստուն.
-Ո՛ր էլ որ գնաս՝ կառուցիր նոր տուն,
Տուն կառուցիր այն հավատով, բալաս,
Որ ուր էլ լինես՝ անկյուն ունենաս...*

*Չարմանում էի, անչափ զարմանում –
Ամեն տեղ ինչպե՞ս կառուցեմ նոր տուն:
Որտեղի՞ց այդքան շինանյութ ու փող...*

– Եվ առաջին հերթին մարդկանց սրտերո՛ւմ պիտի
կառուցես քո Տունը,– հայի հոգու իմաստությունն էր
մեզ փոխանցում աշխարհի չարն ու բարին հասկացած
պապս:

Ահա «Մինչև ե՞րբ պիտի քանդվի մեր տունը» հող-
վածս, որը մտորում-խորհրդածություն է Համշենական

տան մասին վրաց-աբխազական պատերազմի առաջին իսկ օրերին: Դառն ու դաժան խորհրդածություն-իմաստավորում – այն Տան մասին, որը ո՛չ միայն պարզապես շինություն-բնակվելու տեղ է ու համար՝ այլ՝ Յոգու տուն...

Իմ գումիստացի մորքուրար Գրիգորի կյանքի դաժան պահերից մեկը նկարագրել եմ «Նոր Վաշդեն, կամ ըստ Րաֆֆու» հոդվածում.

Ծխում է Լաբրան... Ծխում է Գումիստան... Ծխում է Աչադարան...

Բայց այդ ծուխը չէր նմանում այն խաղաղ կապտագույն ծուխին...

Մորքուրար Գրիգորի երկհարկանի բարեշեն Տունը վրացական «գվարդիականները» այրեցին 1992-ի դեկտեմբերի 12-ին և խլեցին հրաշքով անվնաս մնացած մուրճը, որպեսզի անխնա ծեծերից կիսակենդան 85-ամյա հայը, ինչպես քմծիծաղեց «գվարդիականներից» մեկը՝ «չկարողանա սկսել *հայկական նոր տան* շինարարությունը ազատ ու անկախ Վրաստանի տարածքում»:–

Տիպական օրինակ Յայոս ու Զարթլոս եղբայրների լեգենդի վերաիմաստավորման համար:

Յանուն *Յամշենական տան* պահպանման վրաց-աբխազական պատերազմի լեգենդար հերոս-հետախույզ Սեդրակ Չատիկյանը վայրկյան անգամ չկասկածելով՝ պահանջեց ականանետով գնդակոծել իր դեռ անավարտ տունը, որտեղ վրացական «գվարդիականներն» էին հավաքվում:

Այդ մասին ես պատմել եմ «Եթե ե՛ս չեմ այրվելու...» հոդվածում:

Յայրենի տան, հայրենի օջախի թեման նվիրական է ու սուրբ, հատկապես հայ հեղինակի համար: Եվ դա զարմանալի չէ, քանզի մեր ժողովրդին պանդուխտի ցուպն է վիճակվել ու կարոտը կորուսյալ հայրենի օջա-

խի, որի մի բուռ մոխիրը ժամանակների հողմերն են ցրել աշխարհով մեկ:

Ափ մը մոխիր... իմ սրտիս վրան ցանելու...

...Ահա այս էլ որերորդ անգամ փորձում եմ թղթին հանձնել իմ ապուլապա Զովհաննեսի ու ապուտատ Զամեստի կյանքի պատմությունը, իսկ ավելի ճիշտ՝ պատմությունը *Մեր տան՝* Տրապիզոնի Աղրիտ գյուղում:

Իմ սրտում ու հոգում այն վաղուց պատրաստ է:

Պատմությունը խորապես ապրված է ու արդեն հոգու ցավ ու ցասում է դարձել:

Ահա մեր վեհափառ Գալեյճուկ լեռը, որն այսօր էլ մեր ապուլապա Զովհաննեսի բոկոտն ոտքերի ջերմությո՞ւնն է հիշում և շողարձակում մեր ապուտատ Զամեստի աչքերի լույսո՞ւ՛վ:

Ահա մեր ջրվեժ Խուրջան-կապանը, որի ուղղահայացն է գրոհով առնում կարմրախայտը:

Իսկ մեր դարավոր ընկուզենին ու նրա արմատների տակից բխող սառնորակ աղբյուրը բարի ու իմաստուն լեգենդ են դարձել արդեն՝ *Լեգենդ Իմաստության ու Կամքի մասին*: Իսկ ավելի ճիշտ՝ եղելությո՞ւն:

Ահա և *մեր տունը* – բարեշեն, լուսավոր, փայտաբույր:

Ես նույնիսկ մորս օրորոցայինն եմ հիշում:

Բայց ես չե՛մ ծնվել *Մեր այս տանը*:

Չե՛մ ծնվել, որովհետև թուրք ենիչերիներն սպանեցին ապուլապաիս մեր դարավոր ընկուզենու տակ, իսկ մեր ապուտատը՝ մեր այնքան փխրունն ու քնքույշը, ազատվելով ենիչերիների ձեռքից, հասցրեց փակվել *Մեր տանը...*

Նա իր այրվող մարմնով հրկիզեց իր իսկ ձեռքերով կառուցված բարեշեն, լուսավոր ու փայտաբույր *Մեր տունը*, որպեսզի այն պահպանի-պահի *Յայկական...*

Այրեց, որպեսզի ... պահի՛...

Ես շատ լավ եմ հիշում:

ԿՈՒՅՐ ԱՆՁՐԵՎ
(գլուխներ անավարտ վիպակից)

*Միրով նվիրում եմ թոռնիկներին՝
Սոֆիային և Ադրիանին*

1. «ԾԱՌԵՐԸ ԾԱՂԿԵ՛Լ ԵՆ: ՁՄԵ՛Ղ Է...»

«Ծառերը ծաղկե՛լ են: Ձմե՛ռ է...»

Այս տողերը հաճախ էր երգում հայրիկս, համարյա ամեն օր, երեկոյան, աշխատանքից հետո, երբ հոգևած գալիս էր տուն ու նստում հանգստանալու մեր բակում փարթամորեն աճող խնձորենու տակ:

Յրաշալի՛ էր հայրիկիս ձայնը՝ մաքուր, հարուստ, ասես հողի ընդերքից էր զուլալ բխում՝ ինչպես մեր պապական այգում քչքչող արծաթախաղ աղբյուրը...

Եվ ա՛յ քեզ զարմանալի բան. հայրիկիս ձայնը երբե՛ք չէր հոգևում, երբե՛ք չէր խամրում... Դա իմ հայտնագործությունն էր, որը մինչև այսօր ոչ ոք չի կարողացել հերքել, ասենք, չի էլ փորձել. ծնողի ձայնը երբեք չի կորցնում իր նախնական հմայքը:

Ես չգիտեի, թե ով էր երգի հեղինակը: Ես նույնիսկ չէի էլ մտածում այդ մասին, որովհետև չգիտեի անգամ, որ երգը հեղինակ է ունենում: Ես միայն մի բան շատ լավ գիտեի. դա իր հայրիկի երգն էր, միայն նրա՛նը, թեև մեկ-մեկ էլ զարմանում էի, թե այդ ինչպե՞ս է, որ ծառերը ծաղկում են ձմռանը: Չտեսնված-չլսված բան: Բայց որ նրանք հաստատ ծաղկում են նաև ձմռանը, ես անգամ չէի կասկածում. այլապես հայրիկս այդ մասին չէր երգի: «Երևի ե՛ս չեմ տեսել: Երևի գյուղո՛ւմ են ձմռանը ծաղկում ծառերը... Ո՞վ գիտի», – մեծավարի մտորում էի ես և միայն տարիներ հետո պիտի հասկանայի, որ ծառերը ծաղկում են նաև ձմռանը, եթե գարո՛ւն է մարդու հոգում ու արև՛, արև՛:

Մենք նստում էինք մեր տնակի շեմին, կողք կողքի, իրար հպված – ինչպես սենյակում պատից կախված նրկարի սիրուն լեռան երկու սեգ գագաթները: Հայրիկս երգում էր, իսկ ես՝ լսում: Եվ հաղորդակցման այդ պահին չէր միջամտում նույնիսկ մայրիկս. եթե ինչ-որ բան էր խնդրելու, անպայման կսպասեր երգի ավարտին:

Ես ոչ թե լսում էի երգը, այլև կլանում էի այն, ամեն բանն ու ինչյունը ներծծում ազահորեն ու անմնացորդ – ինչպես ձյունն էր կլանում արևի ճառագայթներն ու հալվո՛ւմ-հալվո՛ւմ՝ կենարար ներծծվելով հողի կարոտաբաղձ ծալքերում:

Երգը ջերմության պես տարածվում էր իմ էության մեջ, թափանցում հոգուս խորախոր անկյուններն ու պրկորեն լցվելով ոգեղեն կենսահյութով՝ պայթում հարսնացած բողբոջի նման:

Եվ այդ պահին ինձ թվում էր, թե իմ հոգում մի անանուն, կախարդական հրաշք ծառ է աճում, որի նմանը չկա ո՛չ մի տեղ, աշխարհի ո՛չ մի անկյունում... Ոչ միայն չկա. նույնիսկ չէր եղել և չի լինելու երբեք:

Բայց ինչո՞ւ՝ թվո՛ւմ, եթե ծառն իսկապե՛ս աճում էր իմ հոգում, և ես զգո՛ւմ էի նրա արմատների խլրտոցը, որոնք խուտուտ տալով խորանում էին իմ երակներում, հասնում սրտիս ու այնտեղ ... հրաշալիորեն պրպտում այնպե՛ս դուրալի:

Ես զգում էի, թե ինչպե՛ս են թևերի հանգույն աճում ճյուղերն ու փարթամանում՝ մեղմորեն շաղկելով հայրիկիս երգի ելևէջների վրա՝ մեր տան վառարանից քուլավյով դառնալով ծառի նման:

Կախարդական այդ Ծառը խոր արմատավորվեց իմ հոգում, աճե՛ց, զորացա՛վ, փարթամացա՛վ ու շուտով դարձավ Երգի սիրուն ծառ, բարև էլ՝ քաղցր ու հյութալի:

Բայց այդ մասին ես, իհարկե, դեռ ոչինչ չգիտեի:

Ես դեռ չգիտեի, որ կյանքում չար ձեռք է լինում, որն անպայման քար կգցի Ծառի պտուղներին, ճյուղերը

կկոտորի անխնա, կփորձի արմատները կտրել-հատել, միայն թե ծառը չորանա՝-չլինի՛, անհետ կորչի այս լույս աշխարհից:

Ես դեռ չգիտեի, որ վատ հոգի ու մարդատյաց կա՝ բարը յուրացնելու համար Ծառեր հատող՝ անխնա, չարախնդրորեն... թեև բազմաթիվ անգամ կենսատու շվաքում ազատ շունչ է քաշել՝ փրկվելով կիզիչ շոգից:

Ես դեռ շատ բան չգիտեի:

Ես պարզապես շա՛տ էի երջանիկ, որ հայրիկս կար ու կար նրա երգը, կար մայրիկս, որը երբեք չէր միջամտում, երբ հնչում էր հայրիկիս սրտահույզ երգը:

Ես դեռ չգիտեի, որ իմ հոգում փարթամորեն աճած ծառը պիտի բողբոջեր ու շռայլորեն ծաղկեր նաև ձմռանը:

«Ծառերը ծաղկել են: Ձմե՛ռ է...»

...Ծատ տարիներ հետո ձմեռային մի օր հայրիկս այդպես էլ հեռացավ. լուսավոր, հանգի՛ստ, խաղա՛ղ:— Այնպես, ինչպես ոչ երկարատև իր կյանքն էր ապրել:

Երեսունհինգ տարվա հիվանդությունից հալումա՛շ, իսկ վրաց-աբխազական պատերազմից հետո՝ համարյա անկողնուն գամված՝ նա չգիտեր, որ քիչ առաջ Սուխումի կլինիկական հիվանդանոցում, վիրահատության ժամանակ, մահացել է իր ավագ եղբայրը՝ Վարդանը..., և ես նրա դին հայրենի գյուղ՝ Մաճարա եմ տարել:

Վիրաբույժ Հարություն Չաքոյանը՝ իմ լավ ծանոթը, այդպես էլ ասել էր.

– Հորեղբայրդ մահանում է... Վիրահատենք, գուցե փրկենք հրաշքով...

Բայց հրաշք չեղավ... Եղավ վատթարագույնն ու սպասելին:

Հայրիկս եղբոր հիվանդության մասին ոչինչ չգիտեր, այդ մասին նրան ոչ ոք ոչինչ չէր ասել... Բայց հոգով ու սրտով զգացել էր սիրելի ավագ եղբոր հեռացումն ու տնեցիներին հաղորդել.

– Ես պիտի գնամ Վարդանի մոտ, նա կանչում է ինձ, նա սպասում է ինձ... Ես արդեն պատրաստ եմ... Ես

պիտի ընկնեմ ճանապարհ... Ես շուտով կտեսնեմ իմ
ավագ եղբորը...

Հետո ևս կանչել էր թոռնիկներին՝ 7-ամյա Սուսանին
ու 5-ամյա Հայկին, և խնդրել բանաստեղծություններ
արտասանել, երգել...

Այդպես էլ ճանապարհ էր ընկել ևս՝ հայոց իմաս-
տուն խոսքի ու երգի սիրահարը, հայոց իմաստուն
խոսքի ու երգի ուղեկցությամբ...

Իսկ դրսում ձմեռ էր, և ծառերը ծաղկել էին խենթա-
շռա՛յլ...

Այսօր ոչ ոք չի կասկածում, որ նրա հոգին դրախտում
է, քանզի աստվածային են հայոց խոսքն ու երգը...

«Ծառերը ծաղկել էն: Ձմեռ է...»

Հետզրուություն

Կոմիտասի «Ես սարեն կուգայի» երգը միայն մեկ
անգամ էր երգել հայրիկս... Գոնե ես մեկ անգամ եմ
լսել: Ես հիմա չեմ հիշում, թե ինչ առիթով: Թեև նման
երգի համար մի՞ թե առիթ էր պետք:

Նման երգերը մարդու հոգում են լինում ու պոռթկում
հանկարծ, ինքնիրեն՝ ամեն ինչ տակնուվրա անող երկ-
րաշարժի հանգույն:

Այնքա՛ն տխուր էր այդ երգը, այնքա՛ն հոգեցունց,
որ անգամ լսելո՛ւ համար ուժ պիտի ունենաս, ուր մնաց
թե՛ երգե՛ս...

Միայն մեկ անգամ երգեց հայրիկս ու ասաց.

– Էլ չեմ երգելու այս երգը, կվառվեմ-կհալվեմ...

Նա չասաց, որ երգելու համար ուժ է պետք ունենալ:
Նա ասաց.

– Երգելու համար սի՛րտ պիտի ունենաս...

Ես սարեն կուգայի,

Դուն դուռը բացիր,

Ձեռդ ծոցդ տարար,

Ա՛խ, արիր լացիր:

Վա՛յ, վա՛յ, վա՛յ, վառվում եմ,

Վա՛յ, վա՛յ, վա՛յ, հալվում եմ...

2. ԿՈՒՅՐ ԱՆՁՐԵՎ ԿԱՍ ԱՐՁԻ ՊԱՐ

Ես անձրև չէի սիրում, որովհետև անձրոտ օրերին հայրիկս աշխատանքից վերադառնում էր թաց ու ծանր կոշիկներով և հոգևած նստելով վառարանի մոտ՝ հանում գուլպաներն ու չորացնելու փռում հատուկ դրա համար սենյակի անկյունում վառարանի վրա քաշված պարանից: Ես տեղավորվում էի հատակին, հայրիկիս ոտքերի մոտ:

Նա ցրտից կապտած ձեռքերն ու ոտքերն էր տաքացնում:

Վառարանից ճարճատող ուրախ շերմությունից գուլպաները քիչ-քիչ սկսում էին թեթև գուլորշի արծակել՝ չորանալ: Եվ չորացմանը համընթաց՝ պարանը ձգվելով բարձրանում էր վեր, պրկվում:

Ես անձրև չէի սիրում, ես սիրում էի համազարկի պես հանկա՛րծ «կույր անձրևը»,–

Երբ պայծառ, արևոտ օրն անսպասելիորեն՝ կուրորեն սկսում էր մարգարտահատիկ տեղալ, խոշոր ու լուսավոր, բազմերան ... և մենք այդ փոքրիկ ճառագայթող արեգակները հատիկ առ հատիկ, ծըլը՛նգ առ ծըլը՛նգ, հավաքում էինք մեր փիերում,

Երբ թեթև շաղվող գուլորշի էր ալի՛ք-ալի՛ք բարձրանում հողից (հայրիկիս չորացող գուլպաներից ձգվող գուլորշու նման), և այդպես էլ թեթև՛-թեթև՛ շաղվելով տարածվում էր նրա խոնավ բույրը,

Երբ ծիածանը գույնզգույն-գույնզգույն կորածգվելով՝ բռնում էր ամբողջ երկնակամարն ու այն կապում մայր հողի հոգու հետ:

Կույր անձրևը նաև «արջի պար» էր կոչվում, բայց ես մինչև այսօր էլ չգիտեմ, չեմ հասկացել, թե ինչո՞ւ՝ հատկապես «արջի՛ պար» ու նաև «կույր անձրև»...

Մայրիկս էլ չգիտեր այս հարցի ստույգ պատասխանը, թեև մեր ժողովուրդը սիրուն գրույց է հյուսել բնության այս գեղեցիկ երևույթի մասին՝ յուրովի իմաստավորելով նրա խորհուրդը:

...Մայրիկս ասում էր, որ եթե մեկն «արջի պարի» ժամանակ անցնի ծիածանի տակով, անպայման երջանիկ կլինի: Այն ժամանակ ես համոզված էի, որ հորեղբայր Կարենն անշո՛ւշտ ծիածանի տակով էր անցել, որովհետև նա երջանիկ մարդ էր՝ ուրախ, կատակասեր և, որ ամենակարևորն էր, «Մոսկվիչ» մեքենա ուներ: Եվ դա ամենամեծ երջանկությունն էր:

Հիշում եմ տատիկիս գրույցն այն մասին, որ շա՛տ ու շա՛տ տարիներ առաջ, երբ մեր նախնիները դեռ ապրում էին մեր աստվածատուր հողում, հայրենի Աղրիտ գյուղում ահավոր երաշտ է սկսվում – հողը ճաքճքում էր ծարավից, չորանում էր բուսականությունը, և եթե այդպես շարունակվեր, մահասփյուռ սովը դաժան թշնամու նման կխուժեր յուրաքանչյուր տուն, յուրաքանչյուր օջախ՝ չխնայելով փոքրին ու մեծին, էլ չխոսելով անասունների մասին, կչորանային խնամված այգիներն ու արտերը ... Կփրկեր միայն անձրևը, առա՛տ, բարի՛ ու շնա՛յլ անձրևը:

Եվ մարդիկ հույսով երկնքին են հառում իրենց հայացքն ու սպասո՛ւմ: Սպասո՛ւմ են՝ հուսալով, հավատալով, աղոթելով... Իսկ ուրիշ էլ ի՞նչ կարող էին անել՝ սպասելուց, հուսալուց, հավատալուց ու աղոթելուց բացի: Խե՛ղճ մարդիկ:

Եվ ահա ամառային մի անտանելի շոգ օր հանկարծ հորդառատ անձրև է տեղում...

Չարմանալի ու հիասքանչ. արև ու անձրև, և գյուղի վրա կամարակապ կորածիգ ծիածան է կապվում...

Ռանչպարներն ուրախությունից սկսում են պարել անձրևի տակ – խրոխտ ու թափով և այնպե՛ս, որ հողն է նրանց ոտքերի տակ դղրդում-դողում...

Ո՛ր այնքան ծանր է դղրդում հողը, որ պարն «արջի պար» են կոչում...

– Տևաչենե՛ր, ուրախությունից աշխարհն եք քանդելու... Հիրավի, ճիշտ են ասել մեր իմաստուն մեծերը, որ արջին խնդրել են պարել, իսկ նա էլ ելել ու տո՛ւնն է քանդել...

Ո՛ր այդ օրվանից արևոտ անձրևը կամ անձրևոտ արևը կոչվում է նաև «արջի պար», որը ժողովրդի հիշողության մեջ որպես հոմանիշ է մնում «կույր անձրևին»:

Բայց սա ընդամենը գրույց է:

Եվ ես չգիտեի՝ հավատա՞լ, թե՞ չհավատալ:

Բայց մի՞ թե զրույցներն իրական հիմք չեն ունենում:

Ինչպես, օրինակ, տատիկիս այն գեղեցիկ զրույցը, որը տարիներ հետո պիտի գրի առնեի որպես «Եղելություն իմաստության ծառի և կամքի աղբյուրի մասին»:

Եվ մենք ընկերներիս հետ վազո՞ւմ էինք ու վազո՞ւմ, որպեսզի հորեղբայր Կարենի պես հասնենք ծիածանին... Բայց դա մեզ երբեք չէր չհաջողվում, քանզի ծիածանը նույն արագությամբ էլ փախչում էր մեզանից, և չարածնի՞՜ ձեռ առնելու նման՝ ո՛չ մոտ էր թողնում, ո՛չ էլ հեռանում... Եվ երբ մենք հուսախաբ վերադառնում էինք՝ նա՛ էր շտապում մեր ետևից՝ կարծես ուզում էր մեզ հասնել ու ասել՝ բա մարդ էլ այդպես շուտ հուսահատվի՞: Եվ այդ խելահեղ վազքը շարունակվում է իր նման խելահեղ մեր ամբողջ կյանքում:

...Շատ տարիներ հետո, անսպասելիորեն «կույր անձրև» տեղաց իմ հոգում, ու այնտեղ էլ իր կամարը կապեց երջանկության ծիածանը...

...Ընթերցվող վիպակի «Յորեղբայր Կարենը» գըլխում մենք կպատմենք այն մասին, որ մայրիկս ու հորեղբայր Կարենի կինը՝ Յնչակ մորաքույրը, «իրենց կաշվի վրա զգացին վրաց-աբխազական պատերազմի ամբողջ ահավորությունը»:

Ամեն ինչից բացի, խոսքը նաև խմելու ջրի մասին է, ավելի ճիշտ՝ նրա բացակայությա՛ն, որովհետև վաղուց չէր աշխատում քաղաքի ջրամատակարարման կենտրոնական համակարգը...

Ո՛ր նաև շատ ուրիշ համակարգեր չէին աշխատում վրաց-աբխազական պատերազմի ժամանակ:

Բայց ամենակարևորն ու սարսափելին այն էր, որ խաթարվել էր «մարդկային հարաբերությունների համակարգը»:

Առաջին հայացքից թվում էր, թե մեր փողոցի բնակիչները ջրի պակաս չպիտի ունենային, որովհետև նրանց աչքի առաջ մեծացած, նրանց տանը բազմաթիվ անգամ հաց կտրած հարևան Բուխուրթին ջրատար մեքենայի վրա էր աշխատում, և ամեն օր աշխատանքից հետո նրա՝ ջրով լեփ-լեցուն ՉԻԼը հռնդալով գալիս կանգնում էր մեր փողոցում... Բայց Բուխուրթին հայերին ջուր չէր տալիս... Նրա համար հայերը, աբխազներն ու ռուսները գոյություն չունեին. նրանք պարզապես տեղ չունեին «ազատ ու անկախ Վրաստանում»: Բուխուրթի ջուրը միայն վրացիների համար էր: Ընդամենը մեկ անգամ մայրիկս և Յնչակ մորաքույրը ստիպված ջուր խնդրեցին նրանից հիվանդ հայրիկիս համար, բայց կոպիտ ու թունոտ՝ հայիոյախառն մերժում ստանալով՝ ձեռնունայն վերադարձան տուն և այլևս երբեք չդիմեցին նրան և ոչ մի խնդրանքով:

Քաղաքում մնացած սակավաթիվ հայերը մեքենա չունեին, որպեսզի ջուրն այլ վայրերից բերեին. նրանց մեքենաները պատերազմի առաջին իսկ օրերին խլել-տարել էին վրացական «գվարդիականները»...

Իրենց բազմապիսի կենցաղային կարիքները հոգալու համար հայերը հիմնականում անձրևաջուր էին օգտագործում. երբ անձրև էր գալիս, լցնում էին դուլ-լերը, բաքերը, տարբեր տարողության բալոնները...

Անձրևաջրի պաշարն սպառելուց հետո մերոնք ջուրը բերում էին մոտ մեկ կիլոմետր հեռավորության վրա գտնվող ջրհորից, որի հատակը ծածկված էր հագեցած կրով... Ջուրը չպղտորելու համար զգուշորեն բարձրացնում էին դույլը, լցնում թեյնիկներն ու առանց ժամանակ կորցնելու վերադառնում տուն, քանզի հայերի համար դրսում երկար մնալը շատ էր վտանգավոր՝ կարելի էր թմրամոլ գվարդիականների զոհը դառնալ... Իհարկե, մեր հարևաններից բացի նաև ուրիշներն էին օգտվում ջրհորի «ծառայությունից», և նրանց միահամուռ «ջանքերով» ջուրը հետզհետե պղտորվեց ու վերջիվերջո վերածվեց կիր ու ցեխի

թանճրիկ շաղախ-խառնուրդի, որն արդեն պիտանի չէր օգտագործման համար:

Իմ ընթերցողն արդեն գիտի, որ ես մանկությունից անձրև չէի սիրում... Բայց պատերազմի ժամանակ հավատացյալի պես աղոթում էի, որ անձրև գար, քանզի նա մեր միակ փրկությունն էր, մեր միակ հույսը:

Եվ նույնիսկ այն ծանր օրերին ես չէի կորցնում ոչ միայն իմ ոգու արիությունն ու հումորի զգացումը, այլև երգիծական գրառումներ էի անում ու հաճախ կարդում ծնողներին համար: Օրինակ, հետևյալ տողերը նվիրել եմ դատարկախոս Թամազ Նադարեիշվիլուն՝ ինքնավար Աբխազիայի նախարարների խորհրդի նախագահին.

*Դուք ասացվածքն եք հաստատում այն, որ
Առանց չարիքի բարիք չի լինում.*

Եվ այս ջրասուղ օրերին ցավոտ

Ձեր խո՛ր ճառերի ջուրն է մեզ փրկում...

Ես չէի մոռանում նաև մեր այն ազգային «գործիչներին», որոնք պատերազմից առաջ հանրապետության հայ հատվածի խնդիրներն իրենց կյանքի գնով լուծելու երդում էին տալիս բարձր ամբիոններից, սակայն պատերազմն սկսվելուց հետո նրանց ձենուձուկը կորա՛վ՝ չէր լսվում.

*Որտե՞ղ եք, ա՛հ՛, ո՞ւր եք դուք կորել,
Ճագարների պես որտե՞ղ անաղմուկ*

Ականջներն եք ձեր խլշկոտ սրել...

Թե՞ արդեն այստեղ դուք չկաք վաղո՛ւց:

Անշուշտ, պատերազմի ավարտից հետո հայտնվեցին արդեն առյուծ դարձած «ճագարները»:

«Առյուծաճագարներ» – երևի այսպես կասեր մեծն Ֆազիլ Իսքանդերը:

Իմ վրացական գվարդիականների վայրագությունների մասին փաստագրական մանրապատումներից մի քանիսը լույս տեսան տարբեր պարբերականներում: Այսպես, «Մինչև ե՞րբ պիտի քանդվի մեր տունը» հոդվածն տպագրվեց Երևանի «Ազատամարտ» թերթի 1992 թ. սեպտեմբերյան համարում:

3. ԵՂԵԼՈՒԹՅՈՒՆ ԻՄԱՍՏՈՒԹՅԱՆ ԾԱՌԻ ՈՒ ԿԱՄՔԻ ԱՂԲՅՈՒՐԻ ՄԱՍԻՆ (միջանկյալ պատմություն –1)

Թռռնուհուս՝ Սոֆիայի համար

Իմ սիրելի թռռնուհի:

Ես այսօր քեզ եմ փոխանցելու այն հարստությունը, որն իմ տատիկից եմ ժառանգել ու աչքի լույսի պես պահել-պահպանել իմ սրտում, ահա արդեն, պատկերացնո՞ւմ ես, հիսուն տարի:

Ոսկի չէ, թեև ոսկու անթառամ փայլ ունի և հիսուն երկա՛ր տարիների ընթացքում ավելի՛ է առաքինացել ու վեհացել...

Ասում են, այդպես Նոյ Նահապետի հայոց արեգակնացայտ անարատ գինին էր տարիների հետ ինչքան հնանում, այնքան ազնվանում ու քաղցրանում՝ ամփոփելով արեգակի կենարար ուժն իր խորքերում փոթորկվող կրակների մեջ:

Եվ իմ գանձն էլ ոգեղեն գինի է – գի՛ժ, ծո՛ւռ, խե՛նթ:

Գանձն իմ ... լեգենդ է՝ սերնդեսերունդ սրբությամբ փոխանցվող ու պահպանվող՝ որպես բնութագիր, որպես հարատևության վկայագիր, ու նաև՝ հավատ, նաև հույս, նաև, մի խոսքով, այն ամենը, ինչն ինքնություն է կոչվում:

Բայց սպասի՛ր, իմ սիրելի թռռնուհի:

Իսկ ինչո՞ւ եմ ես համառորեն կրկնում հա՛ կրկնում՝ լեգենդ է ու լեգենդ:

Ախր ես հիմա չե՛մ հավատում լեգենդների, հեքիաթների, զրույցների:

Լեգենդները, հեքիաթները, զրույցները – առա՛ջ էին լեգենդներ, հեքիաթներ, զրույցներ,– առաջ, հազա՛ր տարի առաջ:

Այո՛, մի զարմանալի հատկությամբ ժամանակի ընթացքում լեգենդը, զրույցը, հեքիաթը՝ հայոց արեգակնացայտ գինու նման մաքրվելով, դառնում են եղելություն:

Հիմա ինձ համար լեզեւնդներ, գրույցներ, հեքիաթներ
չկան:

Կա միայն ու միայն եղելություն՝ վեհացնող ու
ապրեցնող:

Մի՞ թե լեզեւդ, հեքիաթ կամ էլ գրույց կարող է լի-
նել այն, որ դարեր շարունակ թշնամիները փորձել
են բռնի ուժով, յաթաղանի ու հրացանի զորությամբ,
իրենց եկթարկել մեր ազատատենչ ու ստեղծարար
նախնիներին, որոնց արահետներն անցնում էին մա-
հասարսուռ անդունդների վրա գլխիվայր կախված՝
հաղթահասակ ծառերի կատարներով:

Մի՞ թե լեզեւդ, հեքիաթ կամ էլ գրույց կարող է լի-
նել այն, որ դարեր շարունակ մեր ազատատենչ ու
ստեղծարար նախնիները հերոսաբար դիմադրել են
թշնամիներին:

Իմ սիրելի թռչունուհի:

Այստեղ ցանկացած բառ ճշմարտություն է, որը դու
պիտի գիտենաս անպայման:

Ասա՛ ինձ, մի՞ թե ճշմարտություն է, որ շրջապատված
իրենց տասնապատիկ անգամ գերակշռող արնախում
թշնամիներով՝ մեր նախնիները դիմադրել են համառ ու
անձնագոհ, և երբ արդեն հացի մի կտոր իսկ չէր մնացել,
և առավելագույնս տանջում էր ծարավը, մի պահ անգամ
չեն մտածել հանձնվելու կամ մահանալու մասին՝ իրենց
կյանքի գնով հաստատվելով իմ «Առաջվանը չենք»
բանաստեղծության մեջ:

Ապրելու համար մենք այսօր կապրե՛նք...

Այո՛, միայն և միայն ապրե՛լ – թեև իմ նախնիների՝
թշնամիներով շրջապատված Ադրիտ գյուղում պարեն
չկար արդեն, սպառվել էին ջրի ամենավերջին ու ամե-
նաթանկ կաթիլները:

Եվ սովից առավել չարչրկին պատուհասում էր ծա-
րավը:

– Ջո՛ւո՛ւր, միայն մի կում ջո՛ւո՛ւր...

Եվ մարդկանց պապակ շուրթերը ճաքճքելով պա-
թում էին ու տառապագին արնահոսում:

– Ջո՛ւո՛ւր, միայն մի կում ջո՛ւո՛ւր...

Իսկ ամենասարսափելին թերևս այն էր, որ արդեն մարդկանց ոչ միայն աչքերն էին մթազնում, այլև՝ միտքը:

Դա ահավոր է, երբ մարդու միտքն է մթազնում, մարդու միտքը միշտ էլ պիտի առողջ լինի, լուսավոր, իսկ դատողությունը՝ սթափ...

Եվ հանկարծ, այդ օրհասական պահին, Ադրիտի՝ սովից ու ծարավից տառապող պաշտպանների մեջ մի Ազնվագարմ ծերունի է հայտնվում –

Հայոց աշխարհի լեռների պես պարթևահասակ,

Մասիսի ձյան պես սպիտակ մազերով,

Սևանի ջրերի պես կապտախորունկ աչքերով:

– Սիրելի ժողովուրդ, – դիմում է նա աղրիտցիներին, – մեր միակ փրկությունը մեր Մայր հողի մեջ է: Մեզ կարող է փրկել միայն Մայր հողը: Ա՛յն հողը, որը դարեր շարունակ սնել է մեզ, ուժ ու կորով է ներարկել մեզ... Նա կաթիլ առ կաթիլ անմնացորդ լուծել է մեր արյան, մեր ետևի մեջ իր վեհապանծ ոգին ու ... կաթիլ առ կաթիլ սպառվել... Նա դարեր շարունակ ոգեշնչել է մեզ: Իսկ հիմա այն սրբագույն պահն է հասել, երբ Մայր հողն է կարոտ մեր անձնագոհությանը...

Եվ հուսահաստատ բացականչություններ են լսվում չորս կողմից.

– Մենք ամեն ինչ կանենք հանուն Մայր հողի...

– Ասացե՛ք, իսկ ի՞նչ է պետք անել...

– Ապրելու համար պատրաստ ենք անգամ մեռնել...

Ազնվագարմ ծերունին բարձրացնում է իր գավազանը, և ակնթարթապես տիրում է սպասողական լռության:

– Չավակնե՛րս, – խախտում է լռությունը Ազնվագարմը, – ապրելու համար մեռնել պետք չէ, ապրելու և ապրեցնելու համար պետք է ընդամենը ... անմահանա՛լ: Եկել է ապրեցնելու համար անմահանալու սրբազան պահը: Իմ խոսքն այն մասին է, որ այսօր մենք պիտի

Մայր հողին ուժ տանք, որպեսզի ուժավորված Մայր հողն էլ իր հերթին կարողանա մեզ ապրեցնել...

Ծանրախոհ լռում է մի պահ Ազնվագարմը, ապա շարունակում հոգուց՝ ասես հողի ընդերքից աղբյուրի պես բխող խոստովանություն-բառերով.

– Ինձ Մայր հողն է կանչում: Ես հստակորեն լսում եմ նրա կանչը: Եվ ես պիտի նրան վերադարձնեմ այն, ինչը նա՛ է ինձ տվել – Իմաստությունը: Բայց դա քիչ է: Նույնը պիտի ինձ հետ կատարի նաև ձեզանից երիտասարդ մեկը – նա՛, ով ինձ պես հիմա հստակորեն լսում է Մայր հողի կանչը: Նա պիտի վերադարձնի Մայր հողին այն, ինչը Մայր հողն է նրան շնորհել – Կա՛մքը: Մենք պիտի մեր մեջ ամփոփված Իմաստությունն ու Կամքը պարփակենք Մայր հողում:

Եվ նորից լռում է Ազնվագարմը՝ իմաստուն հայացքը հառելով կարոտած Մայր հողին: Իսկ հետո բարձրացնելով հայացքը՝ հարցնում՝ ցածրածայն, արդար ու շիտակ.

– Կա՞ ձեր մեջ Մայր հողի կանչը լսող երիտասարդ: Եթե կա, նա պիտի ինձ հետ այսօր ողջ-ողջ թաղվի Մայր հողում՝ նրան հաղորդելով իր աննկուն Ոգին, անկոտրում Կամքը...

Եվ աղբյուրի մեջ անշո՛ւշտ կար Մայր հողի կանչը լսող *այդպիսի* երիտասարդ, որն իր մեջ ամփոփված աննկուն Կամքն ու անսպառ Ոգին պատրաստ էր պարփակել Մայր հողում՝ նրան հանձնելով իր սրտի մաքուր ու հստակ տրոփյունը:

Իմ սիրելի թոռնուհի:

Ես չեմ պատմելու, թե ինչպես դա տեղի ունեցավ:

Ծիշտ ասած՝ դա այնքան էլ կարևոր չէ:

Կարևորն այն է, որ Ազնվագարմ ծերունին և անձնագոհ երիտասարդը ... չե՛ն մահանում ապրելու և ապրեցնելու համար:– Ապրելու և ապրեցնելու համար նրանք *անմահանում են*.

Կարևորն այն է, որ նրանց թաղման տեղում աճում է մի հսկա ընկուզենի, իսկ արմատների տակից բխում է մի մաքուր-մաքուր աղբյուր:

Իմում են աղրիտցիներն այդ մաքուր-մաքուր, կլկլան ջուրը և զգում, թե ինչպե՛ս է սկսում լուսավորվել իրենց Միտքը, ինչպես են սկսում ամրապնդվել-հաստատվել իրենց Կամքն ու Ոգին:

Եվ ահա, անհաղթ ու խրոխտ՝ նրանք դուրս են գալիս իրենց գյուղից և կոտորելով քշում թշնամուն ու հաղթական երգերով վերադառնում տուն:

Իհարկե, այդ մասին կարելի է մի ամբողջ հերոսապատում գրել, իսկ ավելի ճիշտ՝ գրի առնել, որովհետև այդ հերոսապատումը կա՛, որովհետև այն ստեղծել են մեր իմաստուն ու խիզախ նախնիները և փոխանցել սերունդներին:

Ո՞ր ահա հաղթական երգերով վերադառնալով ետ՝ տուն՝ հանգստանալու են նստում իրենց հսկա ընկուզենու տակ, այնքա՛ն հսկա, որ Աղրիտի բոլոր պաշտպանների համար էլ տեղ է գտնվում շվաքում, և երբ բացում են ընկուզենու բարը, զարմանքով տեսնում են, որ նման է ... մարդու երկզունդ ուղեղին:

Եվ այդ օրվանից մեր նախնիները ընկուզենուն անվանում են Իմաստության ծառ:

Իմ սիրելի թոռնուհի:

Ականատեսները վկայում են, որ Տրապիզոնի Աղրիտ գյուղում հիմա էլ կա մեր պարթևահասակ, փարթամ Իմաստության ծառը:

Իսկ դու գիտե՞ս, թե ինչպես է, որ մինչև հիմա նա չի տապալվել ո՛չ ամենագոր ժամանակի, և ո՛չ էլ փոթորկի մահացու հարվածներից:

Եթե չգիտես, ասե՛մ.

Իմաստության ծառը մինչև օրս կանգուն է մնացել, որովհետև նրա արմատներն արյան հուժկու երակների

Նման տարածվել են Մայր հողում, միահյուսվելով ամուր-ամուր և փաթաթվել դեմ առած հսկա քարերին:

Կա Կամքի աղբյուրը,– նրա մաքրությունը Մայր հողի խորքերից է բխում, նրա ընդերքից:

Մայր հողի հոգուց:

Իսկ դու գիտե՞ս, թե ինչպես է, որ մինչև հիմա նա չի սպառվել, չի ցամաքել:

Եթե չգիտես, ասե՛մ.

Կամքի աղբյուրը մինչև հիմա չի ցամաքել-սպառվել, որովհետև նրա ակունքը *այ՛ն* երիտասարդի ոգին է, որը կոհակ-կոհակ, սրտի զարկերի պես՝ կենդանություն է հաղորդում մեր լեռնաշխարհին, որտեղ արահետները ծառերի կատարներով են անցնում՝ գլխիվայր կախվելով մահասարսուռ անդունդների վրա:

Ծառի կանաչ խշռոցն ու աղբյուրի հայրենաբարբառ կարկաչը որպես սուրբ նշխար փոխանցվում են դարեդար ու սերնդեսերունդ, նաև՝ սրտեսիրտ:

Ես հիմա քեզ եմ փոխանցում այդ հարստությունը, այդ գանձը, որը քոնն է, միայն քո՛նը:

Իսկ դու որոշիր – լեզե՛նդ է պատումն այս, թե՞ եղելություն:

4. ՀՈՐԵՂԲԱՅՐ ԿԱՐԵՆԸ

Ես էլ համարյա իմ բոլոր հասակակիցների նման ավտոմեքենա շատ էի սիրում, ինչպես ասում են՝ ավտոն իմ կյանքի թուլությունն էր դեռ «էն գլխից»: Բայց, որքան էլ տարօրինակ ու զարմանալի չթվա, ես այդպես էլ մեքենա չունեցա, պարզապես չցանկացա ունենալ:

Կտրականապես չցանկացա ու վերջ...

Շնորհներս էլ շատ էին գոհ դրա համար: «Տե՛ղ ունես գնալու,– հարցնում էր հայրիկս ու ինքն էլ պատասխանում,– կա տաքսի, տուր երկու ռուբլի և սիրտդ ո՛ւր քաշի՝ քշի գնա՛»: Նա երբեք չիտաքրքրվեց, թե ինչո՛ւ, ի՛նչ պատճառով եմ կտրականապես հրաժարվել

մեքենա ունենալու այնքան գայթակղիչ ու տարիներ շարունակ փայփայածս երազանքից, երբ մեր բոլոր հարևաններն արդեն մեքենայատեր էին դարձել, բացի Աշոտ Յովհաննիսյանից:

Հայրիկիս համար կարևորն այն էր, որ ինձ ավտոներն այլևս չէին հետաքրքրում, և մայրիկս լիովին կհսում էր նրա կարծիքը:

Մանկությանս տարիներին ես գժի նման պաշտել եմ մեր հարևան հորեղբայր Կարեն Կաբասաքալյանի ստալինյան մուգ կապտագույն «Մոսկվիչը», որովհետև այն տարիներին մեր թաղամասում այդ «Մոսկվիչից» բացի ուրիշ մեքենա չկար:

Ներեցեք, քիչ էր մնում թյուրիմացության մեջ գցել ձեզ. ճիշտ ժամանակին հիշեցի, որ Հորս քեռու Վահանն էլ մի գունաթափ անդուռ «Վիլիս» ուներ, որի խարխուլ, այրված-ծակծկված խլացուցիչը, հակառակ իր նշանակության, բազմապատկում էր շարժիչի՝ հեռու հեռվից լավող հռնդունը՝ մեր ցնծությունից բացի ծնելով նաև կանացի բազմապիսի երանգածեփ անեծքներ:

Հորս քեռու Վահանը (այս բառակապակցությունը օգտագործվում էր որպես հատուկ անուն) հաճախ էր մեզ հյուր գալիս կնոջ՝ Վարյակի և որդու՝ Մըզըրի հետ: Այն էլ ասենք, որ այդ «Վիլիսով» նա պատվերով վառելափայտ էր բերում լեռներից ու անտառներից՝ գնորդներին չկորցնելու համար էժան գնով ծախելու:

Նա նաև երկու 4-մետրանոց ռելս էր բերել երկաթուղային կայարանից, որոնք մեր դարպասի սյուները դարձան և մինչև օրս էլ ծառայում են հուսալիորեն:

Բավականին ուշ մեր փողոցում հայտնվեցին հարեվաններ Վաղարշակ Զեհյանի և Տիգրան Սուրմենեյանի «Վոլգաները»՝ պլպլան եղնիկով: Իսկ դա արդեն մարտահրավեր էր նշանակում. դիմանալը վեր էր իմ կամքից, և ես մի երեկո պահանջելու պես խնդրեցի, որ հայրիկս շուտով մեքենա գնի՝ «անպայման պլպլան եղնիկը կապոտին»: Երևի իմ խնդրանքը շատ էր թախանձագին, որովհետև հայրիկս չդիմանալով՝ մի օր

հանդիսավոր և ստեղծարար խոհանոցի սեղանի մոտ և մի շնչում երկէջանոց նամակ գրեց ... քեռի Նիկիտա Խրուշչովին, մտքում ուշադիր կարդաց, ապա այն եռանկյունածալեց Յայրենական պատերազմում կորած Յայկ քեռուց ստացված միակ նամակի նման ու տվեց ինձ:

Եվ այդ գիշեր ես հանգիստ ու երջանիկ քնեցի՝ նամակը բարձիս տակ:

Չեմ պատմելու այն մասին, թե ի՞նչ գեղեցիկ երազ տեսա այդ գիշեր – այդ գերագույն հաճույքը թողնում եմ ընթացողիս վարդագույն երևակայությանը: Միայն ասեմ, որ ես այդ նամակը ցույց էի տալիս մեր հարևաններին ու բարեկամներին և մեծավարի բացատրում, որ մենք էլ շատ շուտով «Վոլգա» կունենաք՝ պլպլան եղնիկը կապոտին»: Ես քնում էի նամակը սրտիս սեղմած ու այդ նամակով էլ արթնանում էի:

Մի անգամ մեր հարևան Լևոն Սարգսյանը հետաքրքրվեց, թե ինչո՞ւ նամակը չեմ ուղարկում: «Որովհետև կարող եմ կորցնել, – լրջորեն պատասխանեցի ես: – Երբ հորեղբայրս գնա Մոսկվա, տանելու է հետը»:

Խոսքը իմ հորեղբայր Արշավիրի մասին էր. ես նրան շատ էին սիրում և նամակը միայն նրան կվստահեի:

Եվ ահա մի օր հորեղբայրս այցելեց մեզ և ասաց, որ եկել է նամակը տանելու, որովհետև զորակոչվել է և անցնելու է Մոսկվայով, հնարավոր է, որ հենց այնտեղ էլ ծառայի:

Վերջապե՛ս... Ես շատ խնդրեցի, որ նամակն ի՛նքը հանձնի Խրուշչովին, ոչ ոքի չվստահի այդ կարևորագույն առաքելությունը: Յորեղբայրս խոստացավ ու բանակից գրած հենց առաջին նամակով հայտնեց, որ ամենայն պատասխանատվությամբ կատարել է իմ խնդրանքը:

Բայց իմ չար բախտից Խրուշչովին շուտով հանեցին աշխատանքից, և ով գիտի, թե հիմա իմ նամակը Կրեմլի որ արխիվային գաղտնի սենյակում է անտերանտիրական փոշոտվում...

Յորեղբայր Կարենը բարձրահասակ էր, թիկնեղ ու անչափ բարեսիրտ: Մաքրամաքուր հոգու տեր մարդ էր

Նա, ինչպես ասում էին նրան լավ ճանաչողները՝ շա՛տ մեծ սիրտ ուներ. և, իհարկե, պիտի բարձրահասակ ու հաղթանդամ լիներ, այլապես այդքան մեծ սիրտն ինչպե՞ս էր տեղավորվելու սովորական մարմնի մեջ, այդքան բարությունն ինչպե՞ս էր ամփոփվելու սովորական մարդու հոգում:

Նա մեր՝ թաղի տղաներիս, բարեկամն ու հուսալի պաշտպանն էր, ինչպես ասում էին մեր մեծերը՝ մեր «ակուբատը¹», երբ ֆուտբոլի գնդակն ամբողջ թափով հայտնվում էր հարևանների տնամերձում կամ ջարդուփշուր էր անում պատուհանների ապակիները, կամ էլ փոթորկի նման ավերածություններ թողնում ծաղկանոցներում (ֆուտբոլը մեր ամենասիրած խաղն էր, մենք հպարտանում էինք մեր փառապանծ համաքաղաքացիներ Նիկիտա Սիմոնյանի, Սարգիս Յովիվյանի հաջողություններով՝ թաքուն երագելով դառնալ նըրանց պես հայտնի ֆուտբոլիստ): Նա վերականգնում էր այն ամենը, ինչը կարելի էր նորոգել. պարզ է, որ դրանք հիմնականում պատուհանների ապակիներն էին լինում, իսկ կոտրտված-ջարդոտված ծաղիկներն ու տնկիներն ինչպե՞ս վերականգնել: Եվ այդ ծանր պահին նա կարողանում էր բարի ու քնքույշ խոսքով ծաղկանոցի տիրուհու սիրտն առել, փափկացնել...

Ամենակարևորն այն էր, որ մեր «օյինբազությունների» ժամանակ նա տանը լիներ: Հակառակ դեպքում մենք պիտի կայծակնային արագությամբ չքվեինք թաղից ու համբերությամբ սպասեինք մեր «ակուբատին»:

Հորեղբայր Կարենը լավ հարևան էր: Հենց նրա մասին է ասված. «Հարևանն արևից առաջ է»: Եթե դրկիցներից մեկն ինչ-որ աշխատանք էր ձեռնարկում, նա առանց հրավերի շտապում էր օգնության, անհրաժեշտության դեպքում՝ սեփական աշխատանքային գործիքով...

Մարդատար ավտոբուսի փորձառու վարորդ էր նա, երկար տարիներ աշխատել էր Սուխումի ավտոտրանս-

¹Ակուբատ – адвокат բառի աղավաղված ձևն է:

պորտային կայանում: Մեզ հաճախ էր քաղաքամերձ Գումիստա ավան տանում՝ նույնանուն գետում լողալու, կամ այլ տեսարժան վայրերում զբոսնելու... Երբեք չըմերժելով մեր խնդրանքը, աշխատում էր ընդառաջել, օգնել, ինչպես ասում են՝ մեր «սիրտը շոյել»:

Աշխատանքից չուշանալու համար նա վաղ էր արթնանում, ժամը 5-ին արդեն ոտքի վրա էր լինում և շտապում էր բացել փայտաշեն գարաժի երկփեղկ դուռը:

Զգիտեմ, ես հորեղբայր Կարենից շո՞ւտ էի արթնանում, թե՞ ոչ, բայց սովորությանս համաձայն՝ իսկույն վազում էի գարաժի մոտ և համբերությամբ սպասում, թե երբ է բացվելու երկփեղկը, որը ներսից էր փականվում: Իսկ մինչ այդ հասցնում էի մի երկու հյութալի տանձ ուտել, որոնք առատորեն թափվում էին հարևան քեռի Ց-Բորիսի այգուց փողոցի վրա ծանրացած երկու հսկա տանձենիներից...

Եվ երբ վերջապես ճռռոցով ետ էին գնում գարաժի փեղկերը և թմփոցով դեմ առնելով երկկողմանի ցանկապատի ելուստներին՝ համրանում, ես իսկույն վազում էի «Մոսկվիչի» մոտ:

Սկզբում ստուգում էինք շարժիչի յուղի մակարդակը, որն անպայման պիտի համապատասխաներ մեքենայի տեխնիկական պահանջին, հետո՝ ռադիատորի ջուրը, անվադողերը:

Այս նախապատրաստական աշխատանքից հետո հորեղբայր Կարենը բանալին տալիս էր ինձ, և ես ձեռքի թեթև շարժումով միացնում էի շարժիչը՝ տաքացնելու:

Եվ այս արարողակարգը շարունակվում էր հորեղբայր Կարենի ու իմ միջև ընթացող հարցուպատասխանով. հենց որ նա ձեռքը դնում էր մեքենայի ինչ-որ մասի վրա, ես իսկույն պատասխանում էի. բախարգել... լուսարձակ... թափք... հաղորդումների տուփիկ... արգելակման ոտնակ...

Դե, հիմա ասացեք. մի՞ թե այս հիասքանչ պահի համար արժ չէր վա՛ղ առավոտյան արթնանալ ու բարձրանալով տաքուկ անկողնուց՝ քնաթաթախ վազել փողոց:

Եվ սա կրկնվում էր համարյա ամեն օր, բացառությամբ այն օրերի, երբ ես «գրիպ էի ընկնում» կամ ծնողներիս հետ այցելում էի մեր հարազատներին Փրսիրցխա ու Մաճարա գյուղերում:

Այն էլ ասե՛նք, որ հասկանալի պատճառով ես չէի սիրում բացակայել մեր տնից, ճամբար կամ գյուղ գնալ:

Այնուհետև հորեղբայր Կարենն անցնում էր տվյալ պահին ինձ ամենևին չհետաքրքրող գործողությունների. բավականությամբ լվացվում էր պարթևահասակ թզենու շվաքում 200-լիտրանոց բաքից ծորող սառնորակ ջրաշիթի տակ, պարտադիր թրաշվում էր, նախաճաշում՝ չմոռանալով ինձ էլ հրավիրել, ապա առույգ ու կայտառ՝ Հնչակ մորաքրոջ հետ նստում սրճախումի, ինչը սուրբ արարողակարգ էր մեր կողմերում:

Եվ այս ամբողջ ժամանակահատվածում ավտոմեքենայի շարժիչն անընդհատ աշխատում էր, համարյա անլսելի, անխափան ու համաչափ, ինչպես ասում էին վարորդները՝ «ժամացույցի պես»: Հորեղբայր Կարենի մեքենան պիտի սարքուկարգին լիներ, ամեն ինչը տեղը տեղին, մաքուր ու պլպլա՛ն: «Պետք է հարգել մեքենայի ինքնասիրությունը»,– ասում էր հորեղբայր Կարենը:

Ես գժվելու չափ սիրում էի բենզինի հոտը. կանգնում էի խլացուցիչի մոտ ու ագահորեն ներշնչում այդ խելահեղ ... բո՛ւյրը, որը կենսատու ավիշի նման տարածվում էր իմ երակներում՝ կախարդիչ ու լիացնող...

Այսպես շատ տարիներ հետո ես սիրեցի ... տպագրական ներկի հոտը, երբ իմ կյանքն անխզելիորեն կապեցի հայատառ թերթի ու գրքի հրատարակման հետ:

Իսկ դրանից առա՛ջ...

Այսօրվա պես հիշում եմ, թե ինչպես էի շնչում «Սովետական Աբխազիա», «Պիոներ-կանչ» և «Սովետական Վրաստան» թերթերի թարմ համարները, որտեղ տպագրվում էին իմ առաջին թղթակցություններն ու բանաստեղծական թոթովանքները...

Շնչում էի թղթի ու տպագրական ներկի բույրը և զգում, թե ինչպես եմ հրաշալիորեն կորցնում գլուխս...

Շնչում էի, լիաթոք շնչում ու ... չե՛մ հազեցում ցայսօր... Ահա այսպիսի չխամրող սեր՝ ամբողջ կյանքի տևողությամբ:

Հետո ես դարձա բոլորիս սիրելի թերթի՝ «Պիոներ-կանչի» ակտիվ պատանի թղթակիցը, ինչի համար էլ 10-րդ դասարանում խրախուսվեցի խմբագրության պատվոգրով, որը ստորագրել էր ինքը՝ գլխավոր խմբագիր Վարդգես Զալանթարյանը:

Ես այսօր էլ խորապես համոզված եմ, որ թերթերն ու գրքերը երբեք չեն փոխարինվի էլեկտրոնային տարբերակով: Թերթն ու գիրքը, ընթերցելուց բացի, պետք է նաև ֆիզիկապես զգա՛ս, շոշափե՛ս, շնչե՛ս:

Իսկ ինչի՞ հետ կարելի է համեմատել բազմոցին կիսապառակած կարդալու գերագույն հաճույքը... (Հիշում եմ, մի ժամանակ մեզ մոտ լույս էր տեսնում «Վեչերնի Սուխում» թերթը, որի գլխագրի տակ տպագրված էր՝ «Թերթ բազմոցին կիսապառակած կարդալու համար՝ արևելյան սուրճով»):

Ո՛ր այդ ամենից բացի, մայրիկս ասում էր, որ քնելուց առաջ գիրքն անպայման պետք է դնել բարձի տակ:

– Այդպես գիրքը միշտ քեզ հետ կլինի, նրանից երբեք չես բաժանվի...

Եվ այդ սովորությունը, որի գորույթյանը հավատացել եմ ոչ միայն մանկությանս տարիներին և համալսարանում ուսանելիս, մինչև հիմա ուղեկցում է ինձ:

Գուցե նաև ա՞յդ պատճառով գիրքը դարձավ իմ կյանքի հավատարիմ ուղեկիցն ու իմաստուն խորհրդատուն...

Երևի արդեն ժամանակն է բացելու իմ՝ տասնամյակների թանձր մշուշի տակ թաքնված գաղտնիքն այն մասին, թե ես ինչու այդպես էլ չգնեցի մեքենա, թեև գինվորական ծառայությունից վերադառնալուց հետո, երբ աշխատանքի անցա Սուխումի գիտու կոմբինատում, պատրաստվում էի սովորել վարորդական դպրոցում, իսկ վկայական ստանալուց հետո 3-րդ մակնիշի «ժիգուլի» գնել... Ճիշտն ասած, ոչ մի գաղտնիք էլ չկա...

...Ես հրաժարվեցի մեքենա ունենալու մտքից, երբ հորեղբայր Կարենը, թոշակի անցնելուց անմիջապես

հետո թողնելով աշխատանքը (ևս այդպես էլ ասում էր՝ «Թռչակի անցնելուս հաջորդ օրը թողնելու եմ աշխատանքս», և ճշգրտորեն կատարեց իր խոստումը), գնեց Նոր՝ 6-րդ թողարկման «Ժիգուլի» ավտոմեքենա և շատ չանցած Սոչի գնալիս Խոլոդնայա ռեչկա ճանապարհահատվածում դիմացից եկող բեռնաքաշից ընկած «սիմքար» տիպի երկաթբետոնե լցվածքի տակ մնաց նրանց մեքենան, որը ճզմվեց այդ ահռելի ծանրության ներքո:

Բազմաթիվ ներքին վնասվածք ստացած հորեղբայր Կարենին մեծ դժվարությամբ հանելով մեքենայի սրահից՝ տեղափոխեցին Սուխումի հանրապետական հիվանդանոց... Սակայն, չնայած բժիշկների ձեռնարկած բոլոր անհրաժեշտ միջոցներին, ցավոք սրտի, չհաջողվեց փրկել նրա կյանքը...

Չգիտես ինչ հրաշքով ողջ մնացին մորաքույր Ջընչակն ու նրանց կրտսեր թոռնիկ Ռաֆիկը...

Ճիշտ է, վնասվեց մորաքույր Ջնչակի ոտքը, և նա մինչև իր կյանքի վերջը ձեռնափայտով էր քայլում՝ համահավասար անիծելով ճանապարհային կանոնները խախտողներին էլ, պատերազմն սկսողներին էլ:

Նա հասցրեց տեսնել վրաց-աբխազական պատերազմն ու իր կաշվի վրա զգաց այդ չարիքի ամբողջ ահավորությունը:

Ահա այս ողբերգական դեպքից հետո ես հրաժարվեցի սեփական ավտոմեքենա ունենալու մտադրությունից:

Իսկ «Մոսկվիչը» տարիներ հետո՝ անցած դարի 80-ական թվականների քաղաքական իրադարձությունների ազդեցության տակ դարձավ... ճեպանկար.

Ստալինյան «Մոսկվիչի»

կմախքում թառած հավերքը

փորձում են լուծել

«Չա՞վն է առաջ եղել, թե՞ ծուն»

քաղաքական հարցը:

Մնում է ավելացնել, որ այս հարցի պատասխանը ես դեռ չգիտեմ:

5. ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ Է ԾՆՎԵԼ ՄԻ ՆՈՐ ԹԵՎԱՎՈՐ ԽՈՍՔ

Շատ տարիներ առաջ, երբ 7-8 տարեկան երեխա էի, ոչ միայն «խմբագրել» եմ «Էշ նստելը մի ամոթ է, Էշից իջնելը՝ երկու» ժողովրդական իմաստության երկրորդ մասը, այլև այն հարստացրել «Մեկ-մեկ էլ Էշից չիջնելն է ամոթ» այսօր արդեն թևավոր դարձած խոսքով:

...Գեղանուշ մայրս մեզ՝ ինձ ու փոքր քույրերիս, հաճախ էր տանում հորանց տուն, որը գտնվում էր Աբխազիայի Գուդաութայի շրջանի գեղատեսիլ բարձրալեռ հայկական գյուղերից մեկում՝ Փսիրցխայում:

Եվ ահա հերթական անգամ մորս հետ ոլոր-մոլոր ճանապարհով բարձրանում ենք վերև՝ համարյա աստղերի մոտ, որտեղ սկսվում է հինգերորդ՝ երկնքի օվկիանի թագավորությունը:

Չեշտ է ասել՝ բարձրանում ենք:

Եկեք մի պահ պատկերացնենք մեր վերելքը. ահա մայրիկս՝ մի ձեռքով փոքր քրոջս՝ Գոհարին գրկած, մյուսով միջնեկի՝ Քնարի թաթիկից բռնած, ուսած բավականին տարողունակ ծանր պայուսակը, որը ծեփծփված է վլացքի սապոնով, տարբեր տեսակի կոնֆետներով ու այլ նվերներով, «Ռաֆինատ» շաքարի, լուցկու և «Կազբեկ» ու «Պրիմա» ծխախոտի տուփերով (ծխախոտը Չմայակ քեռուս և Սարգիս մորքուրարիս համար էր: Եփրեմ պապս իր աճեցրած ու ջարդած «Տրապիզոն» կամ էլ «Սամսուն» բուրումնավետ թութունն էր ծխում):

Չմոռանամ ասել, որ մենք մորքուրարիս համար անպայման բերում էինք «Իզվեստիա» թերթի հերթական՝ մեր նախորդ այցելությունից հետո լույս տեսած համարները, որովհետև նրա մշտական հետաքրքրության ոլորտում էր գտնվում մեր երկրի գըլխավոր օրենսդիր իշխանության՝ Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետությունների Միության Գերագույն Խորհրդի Նախագահության աշխատանքը: Նա գիտեր, թե ո՞ր հրամանը, հրահանգը, որոշումը

կամ օրենքը երբ և որ համարի տակ է գրանցվել: Եվ այդ պատճառով գյուղական տեղական իշխանությունը, ինչպես նաև շրջանայինը, հաճախ էր դիմում նրան՝ որոշ հարցեր ճշտելու-պարզաբանելու խնդրանքով: Եվ մորքուրարս՝ ըմբռնելով իր առավելության հաճույքն այդ պաշտոնատար մարդկանց նկատմամբ, արհեստավարժ կոնսուլտացիաներ էր շռայլում աջուձախ՝ համապատասխան հղումներով ու մեկնաբանություններով. և դա, ինչ խոսք, բարձրացնում էր նրա նշանակությունն ու հեղինակությունը ծանոթ-անծանոթների շրջանում: Այն էլ ասեմ, որ արդարություն փնտրող մարդիկ, երբ հերթական նամակն էին հղում «վերևներին», անպայման խորհրդակցում էին մորքուրարիս հետ: Եվ դրա գինը ընդամենը մի շիշ օղի էր լինում, որը նամակն ավարտելուց հետո միասին էլ դատարկում էին՝ համով-հոտով գրուցելիս, իսկ ավելի ճիշտ՝ մորքուրարիս մեկնախոսությանը զուգահեռ:

«Իզվեստիայից» բացի մենք բերում էինք նաև «Չայրենիքի ձայն» թերթի համարները. Չայրենական Մեծ պատերազմում կորած իր ավագ եղբորն ու Չայկ քեռուս էր փնտրում Սարգիս մորքուրարս, և այդ մասին համապատասխան հայտարարություն էր տվել թերթում: Ո՛ր թեև հարազատների որոնումները ոչ մի արդյունք էլ չտվեցին, բայց նա, այնուամենայնիվ, մինչև կյանքի վերջը մնաց «Չայրենիքի ձայնի» երկրպագուն: Ի դեպ, նա շատ էր սիրում բանաստեղծություններ կարդալ և հաճախ էր, սեղանապետություն անելիս, հերթական կենացին համապատասխան տողեր մեջբերում իր կորած եղբոր՝ ինչպես ասում էր նա՝ անգիրներից.

Երբ ալիքներն են դեպ ծովափ գալիս,

Սիրածիս շուրթին ծիծաղ են տալիս:

Կամ՝

Մեր Փսիրցիա գյուղում շենշող

Չամբուրվում են երկինք ու հող:

Այնպես որ, երբ տարիներ անց իմ «Չայոց բառեր» գրվածքը տպագրվեց հենց իր սիրելի «Չայրենիքի

ծայնում», Սարգիս մորթուրարս ինձ շա՛տ հարգեց ու գնահատեց ըստ արժանվույն. նա թեյի անկյունավոր բաժակը կիսով չափ ինքնաթոր օղի լցրեց, ապա հանդիսավոր բարձրացրեց իմ կենացն ու օրհնեց. «Ապրիս, եղանս, աչքիս լավ էրեվցար»: Եվ դա շա՛տ բարձր գնահատական էր՝ խրախուսող ու պարտավորեցնող:

Բայց վերադառնանք մեր բուն թեմային:

Ուրեմն, ահա այսպես բեռնավորված՝ մենք բարձրանում էինք գյուղ. այն տարիներին ձեռքերը թափ տալով հյուր գնալը շատ էր ամոթ:

Ես անպայման բարևում էի գյուղի ճանապարհին հանդիպածս մարդկանց՝ ծանոթ լինելիս թե անծանոթ. այդպես էին մեզ սովորեցնում ծնողներս տանը, իսկ ուսուցիչները՝ դպրոցում: Համարյա բոլորը կանգնում էին, հետաքրքրվում, թե ո՞վ եմ ես, ո՞ր եմ գնում այսպես մենակ...

Ես մեծավարի պատասխանում էի, որ Արտավազըն եմ, սուխումցի Սարեց Հայկի տղան, Դեմիրճի Եփրեմի թոռը... «Քա՛, մեր Գեղանուշին դղան է, ես ինչքա՛ն էլ մեծըցած է, դարձած է իսկական փեսացու», – անկեղծորեն զարմանում և ուրախանում էին զրուցակիցներս...

Ես հաղորդում էի, որ մենակ չեմ, մայրիկս էլ է գալիս քույրիկներիս հետ, շուտով կմոտենան, հետո ցտեսություն էի ասում ու շարունակում ճանապարհը:

Ես մերոնցից միշտ էլ բավականին առաջ էի անցնում, որովհետև կրիայի «արագությամբ» շարժվելն անտանելի էր ինձ համար, իսկ ամենակարևորը՝ դա նաև իմ մանկական թեթև խորամանկությունն էր, որը հնարավորություն էր տալիս մի որևէ հարմար տեղ սպասելու-հանգստանալու՝ մինչև մերոնք շնչասպառ կհասնեին ինձ:

Մի խոսքով, մեր վերելքը տևում էր մի քանի ժամ: Իհարկե, ճանապարհի մի մասը կարելի էր մեքենայով մի շնչում կտրել-անցնել, եթե մեքենա հանդիպեր:

Բայց գյուղում այն տարիներին միայն մի մեքենա կար՝ Մեղրիկ Հայկի «Պոբեդան», որը «չռաստի պես մեզ

երբեք էլ ռաստ չէր գալիս»։ Կամ մեզանից մի քանի թույլ էր անցած լինում, կամ էլ մեր տեղ հասնելուց մի քանի թույլ հետո էր երևում։ Եթե հանդիպեր, իհարկե, կկանգներ, մենք էլ կտեղավորվեինք մեքենայում, և նա փրթփրթալով կտաներ մեզ։ Բայց որ չէր հանդիպում, ինչպե՞ս տաներ։

Թարսի պես՝ բջջային հեռախոս էլ այն ժամանակ չկար, որ գանգեինք-խնդրեինք Մեղրիկ Յայկին՝ գար ու տաներ մեզ։

Այնպես որ, Մեղրիկ Յայկից նեղանալու իրավունք չունեինք (եթե նույնիսկ հանդիպեր ու չճանաչեր կամ էլ չճանաչելու տալով քշե՛ր «Պոբեդան» ու մեր կողքով անցներ՝ թանձր փոշու մեջ թաթախելով մեզ կամ ցեխաջրով ոտքից գլուխ ողողելով), որովհետև նա, ամեն ինչից առաջ, Սարգիս մորքուրարիս անդրանիկ դրկիցն էր ու թասընկերը։ Բացի դրանից, մեր ճանապարհը զգալիորեն կրճատելու համար մենք նրա բակով էինք անցնում։

Ես բակ եմ ասում, բայց իրականում դա հարուստ կաղնուտ էր. ես մերոնց հաճախ էի սպասում այստեղ՝ կաղնիների տակ, և մինչև նրանք կմոտենային, հասցընում էի գրպաններս կաղինով ծեփել։

...Ահա զգուշորեն անցնում ենք քիչ-քիչ ճահճացող բացատի եզրով՝ աշխատելով չցեխոտել կոշիկներս, ինչն ինձ, իհարկե, երբեք էլ չի հաջողվել. ես անպայման պիտի մինչև ծնկներս խրվեմ ցեխի մեջ՝ առաջացնելով մայրիկիս դժգոհությունը։ Եվս մի քանի թույլ, և մենք արդեն Սարգիս մորքուրարիս երկհարկանի տան թեք բակն ենք մտնում, որի աջ կողմում մի հսկա թթենի է աճում։ Այդ թթենու մասին է, որ տարիներ հետո պիտի գրեի «Մանկության այգում» բանաստեղծությունը, որտեղ կան այսպիսի տողեր.

Յրա՛ջք մանկություն, որտե՞ղ ես, արդյոք,

Ո՞ր թթենու խիտ տերևների մեջ

Թաքնվել ես ու մատնաչափ թթով

Սևացրել նորից ձեռքեր ու երես.

Չենց այս թթենու տակ մեզ դիմավորում է Վարսենիկ մորաքույրս՝ մի ուրիշ տեսակ մեղավոր, մի ուրիշ տեսակ տխուր ժպիտը դեմքին: Այդ ժպիտը չի խամրել իմ հիշողության մեջ՝ տխո՛ւր-տխո՛ւր, դա՛ռը-դա՛ռը...

Ես շատ եմ սիրում մորաքույրներին՝ Անիկին, Նվարդին, Չվարթին, բայց Վարսենիկ մորաքրո՛ջս... սիրելուց բացի ես խղճո՛ւմ եմ նաև: Որովհետև նա... անիծվա՛ծ է... Իսկ անիծել է նրան սկեսուրը՝ Սարգիս մորքուրարիս մայրը, որովհետև չէր ուզում նրան հարս բերել: Բայց մորքուրարս չի լսել մորը; դե, նա էլ, ո՞վ գիտի՝ ջղայնությունի՞ց, վիրավորանքի՞ց, իսկ գուցե հոգու չարությունից, մահվան անեծք է «գրել» հարսին, այսինքն «ջինջու գիր արել», ինչպես ասում են համշենցիները...

Եվ մինչև օրս ոչ մի ուրիշ հմուտ «գրող-ջինջի» չի կարողացել ոչ միայն «ջնջել» այդ գիրը, այլև բացատրել, թե ինչո՞ւ անեծքը չի «կպել» մորաքրոջս, այլ տարօրինակորեն ու դժբախտաբար շրջանցելով՝ անցել է երեխաներին, երբ մեկը մյուսի ետևից ծնվել են Անահիտը, Արտաշեսը, Ալվարդը, Չինահիդան (աղջկան օտար անուն են տվել, որ չարը մոլորվի՝ չգտնի նրան, բայց չարը չա՛ր չէր լինի, եթե մոլորվեր ու չգտներ) – բոլորն էլ խուլուհամր... Եվ միայն ամենակրտսերը՝ Վլադիմիրը, ծնվել է նորմալ:

Բայց, ավա՛ղ, այս տան չռաստն այսքանով չի ավարտվել. տարիներ անց ընտանիք կազմած Վրլադիմիրի եռամսյա տղան մոր ձեռքից ընկնում է գլխի վրա, և ստացած հարվածից խանգարվում է երեխայի բնականոն ու նորմալ զարգացումը... Իսկ Արտաշեսի 27-ամյա որդին զոհվում է ավտովթարից... Չեմ ուզում շարունակել այս ծանր պատմությունը, միայն ավելացնեմ, որ Վարսենիկ մորաքույրս իրեն էր մեղադրում ընտանեկան այս ահավոր չռաստի համար. «Եթե անեծքը տեղ հասներ, երեխաներս այսպես չէին լինի, տունս չէր քանդվի»:

Է՛խ իմ խեղճ Վարսենիկ մորաքույր, եթե անեծքը տե՛ղ հասներ... Մի՞ թե տեղ չի հասել անեծքը... Բա մոր

համար սրանից ավելի դաժան պատիժ կարելի՞ էր հորինել այս մեղավոր ու դաժան աշխարհում...

Իսկ մորքուրարիս տունն իսկապես քանդվեց. «հողը խաղաց ու զնաց տան տակից», խարխլելով հիմքերը, պատերն ահռելի՝ հետզհետե ավելացող ճեղքեր տվեցին, քանդվեց երկրորդ հարկը, առաջինից էլ երկու լղարիկ սենյակ մնաց, որտեղ այսօր ճգնավորի պես ապրում է Անահիտը:

Վարսենիկ մորաքույրս մեղավորության զգացումով ապրեց իր կյանքն ու այդպես էլ հեռացավ՝ մի ուրիշ տեսակ տխուր ու դառը ժպիտ դեմքին:

...Սարգիս մորքուրարիս տանը մենք հանգստանում ենք. ով թան է խմում, ով ջուր, ով էլ կաթ:

Մեր բերածի մի մասը թողնելով այստեղ – առաջին հերթին «Իզվեստիայի» և «Չայրենիքի ձայնի» օրինակները – մենք թեք լեռան լանջն ի վեր բացված նեղ կածանով բարձրանում ենք պապիս տուն:

Մեզ այստեղ միշտ էլ անհամբերությամբ են սպասում, շատ են կարոտում մեզ, մենք էլ ենք կարոտում պապիս, տատիս:

Պապս այս անգամ էլ տանը չէ – նա, ինչպես միշտ, գտնվում է իր պաշտած լեռներում. ա՛յ, եթե հանկարծ տանը լիներ, մենք հո շա՛տ կգարմանայինք:

Ի դեպ, հենց այնտեղ՝ լեռներում էլ ընդամենը երկու տարի անց նրան սպանեցին ոճրագործները, որոնք գյուղի անասունն էին քշում Չյուսիսային Կովկաս՝ ծախելու. հենց լեռնանցքում էլ հանդիպել էին արդարադատ ու խստաբարո պապիս: «Չաշվապարզության» ժամանակ գողության վկայից ազատվելու համար դավադրաբար թիկունքից կացնով խփելով գլխին՝ հանցագործները պապիս զցել էին ձորը... Պապս իսկույն չէր մահացել, տանջվել էր բավական երկար ժամանակ՝ եղունգներն արնոտելու չափ չանգռելով հողը...

...Մի քիչ հանգստանալուց հետո ես դուրս եմ գալիս բակ, հաճույքով զբոսնում այգում, նստում պապիս

«կանաչ, վիթխարի ընկուզենու տակ», որտեղ սառնորակ աղբյուրն էր հոսում:

Շուտով գալիս է Յմայակ քեռիս՝ էջը ճիպոտով «դրոսմելով»: Նա էջը կապում է բակի կենտրոնում փարթամորեն աճող խնձորենուց, իսկ ինքը ծիծաղելով շտապում է ինձ գրկելու, գուրգուրելու:

Ինձ շա՛տ էր դուր գալիս Յմայակ քեռուս ծիծաղը՝ բարձրաձայն, զրնգո՛ւն, վարակի՛չ:

Ես էլ եմ վազում սիրելի քեռուս ընդառաջ ու ցատկում նրա գիրկը:

Քեռիս գրկում է ինձ, համբուրում, քնքշորեն շոյում գլուխս, թեթևորեն հարցուփորձում և փայտաշեն աստիճաններով բարձրանում տուն (պապիս տունը թեև միհարկանի էր, բայց կանգնած էր բետոնե սյուների վրա՝ հողից բավականին բարձր):

Բակում մնում ենք ես ու քեռուս էջը:

...Ես քիչ-քիչ, զգուշորեն մոտենում եմ նրան, շոյում եմ կողերը, վիզը՝ բարեկամության հրավեր ուղարկելու պես – ինչպես այսօր ֆեյսբուքում եմ դա անում:

Էջը կարծես թե ընդունում է իմ հրավերը, որովհետև չի խրտնում, չի փորձում հեռանալ, այլ բավականությամբ պոչ է խաղացնում:

Յամարձակությունն ստանալով՝ ես մոտ եմ քաշում գերան սղոցելու համար պատրաստված «էջը», հարմարեցնում իսկականի կողքին և զգուշորեն բարձրանում-նստում էջի վրա:

Օ՛, ինչ հիասքանչ բան է դա՝ էջը հեծնելը: Իմ քաղաքացի ընկերներից ո՞վ կարող է համեմատվել հետս. նրանցից շատերը էջ չեն էլ տեսել (թերևս Այբբենարանի մեծատառ-փոքրատար է-ն սովորելիս):

Իսկ ե՛ս... Ես ինձ պատկերացնում եմ ոչ թե էջի, այլ ձիու վրա՝ զորավարի պես սուրը ձեռքիս, զրահապա՛տ, թշնամուն հետապնդելիս... Սասունցի Դավթի նման՝ Զուռկիկ Ջալալին հեծած... Յամշենի լեռներում... Է՛հե՛յ, ահա գալի՛ս եմ... Թե քնած եք, արթուն կացեք...

Ես կարող էի ինձ հերթականությամբ պատկերացնել Տիգրան Մեծ, Վարդան Մամիկոնյան, Գևորգ Մարզպետունի, Մխիթար Սպարապետ..., եթե նրանց մասին լսած լինեի...

Ես «ճանաչում էի» միայն Հովհաննես Թումանյանի Սասունցի Դավթին ու մեկ էլ Սերո Խանզադյանի Մխիթար Սպարապետին. Սուխումի երկաթուղայինների տան ակումբում ծնողներիս հետ դիտել էի «Մխիթար Սպարապետի» բեմադրությունը, որն իրականացրել էր Երևանից ժամանած թատերական խումբը: Ես մինչև օրս էլ տեսում եմ ակումբի լեփ-լեցուն դահլիճը, ներկայացման առանձին դրվագներ մխրճվել-դաջվել են իմ հիշողության մեջ: Չգիտես ինչու, ցավալիորեն թարմ եմ հիշում Սպարապետի սպանության դրվագը:

Ես այնքան եմ տարվում իմ պատկերացումներով, որ... անփութորեն աչքաթող եմ անում էշից ժամանակին իջնելու պահը: Ռեշքի եմ գալիս լոկ այն ժամանակ, երբ զգում եմ, իսկ ավելի ճիշտ՝ չեմ զգում իմ արդեն թմրած աչ ոտքը, որովհետև Հմայակ քեռուս էշը արածելով, քիչ-քիչ, ինձ համար աննկատ, մոտեցել էր ծառին և ոտքս բնին սեղմել:

Ես մի քանի անգամ փորձում եմ ազատվել թակարդից, բայց ապարդյուն: Փորձում եմ էշին հորդորել-խնդրել, որ գոնե մի քիչ հեռանա ծառից,– բայց նա չի հասկանում ինձ, կամ էլ չհասկանալու է տալիս:

Ռերիշ էլ ի՞նչ կարող էի անել. ինձ համար ամենանհարմար պահին բռնե՛լ էր նրա դասական համառության նոպան:

Իհարկե, հիմա ես էլ եմ ծիծաղում՝ պատկերացնելով իմ անմխիթար վիճակը: Իսկ ա՛յն ծամանակ...

Ես պատրաստ էի էշից իջնել «էշի» օգնությամբ, ընկնելով ու գետինը խրվելով, միայն թե այս անհարմար ու խայտառակ վիճակում ոչ ոք չտեսներ ինձ... Բայց ավա՛րդ, էշը կանգնել-համրացել էր իր տեղում՝ անհաղորդ իմ տառապանքին: Ոտքս մնացել-թմրել էր էշի և ծառի քիփ առանքում:

Անցնում է բավականին երկար ժամանակ: Ես արդեն համաձայն էի, ոչ, փափագում էի, որ մեկը դուրս գար տնից և ինձ ազատեր գերությունից.– տվյալ պահին դա կլիներ լավագույն տարբերակն ինձ համար, որովհետև կարելի էր կեսբերան, ընդամենը կեսբերան, ասել, որ դեռ իջնել չէի ուզում, բայց, դե, քանի որ պնդում եք... իհարկե... ձեր խոսքը չկոտրելու համար...

Օգնության կանչել չէի կարող, որովհետև դա անձնատուր լինել կնշանակեր:

Ցավոք սրտի, տարված իրենց խոսք-գրույցով՝ ոչ ոք չհիշեց ինձ. լավ գիտեին, որ ես բակից դուրս չեմ գա:

Իսկ ավանակն էլ իր մտադրությունը չէր փոխում...

Ուզում եմ նաև հիշեցնել, որ և՛ Սասունցի Դավիթը, և՛ Տիգրան Մեծը, և՛ Վարդան Մամիկոնյանը, և՛ Գևորգ Մարգարետունին, և՛ Մխիթար Սպարապետը մեկ-մեկ էլ իջնում էին իրենց հավատարիմ ձիերից... որոշ անհրաժեշտ ճանապարհ նաև քայլելով անցնելու:

...Խայտառակությունից ինձ փրկեց Եփրեմ պապս. երբ նա երևաց ցանկապատի մոտ, էշը, չգիտես ինչու, մի քայլ արեց դուրս գալու... և դա բավական էր, որ ես կարողանայի ծեփված պարկի նման թրմփայի ցած: Աճապարած պապս ինձ բարձրացրեց գետնից, սեղմեց կրծքին և ամեն ինչ հասկացավ, որովհետև թմրած աջ ոտքիս սառնությունը եղելությունն անմիջապես «պատմեց» նրան:

Երեկոյան ես ու պապս երկա՛ր խոսեցինք, նա հետաքրքիր ժողովրդական գրույցներ պատմեց, կյանքից բազմաթիվ օրինակներ բերեց, և մենք միահամուռ ստեղծեցինք մի նոր իմաստություն, որն, ինչպես արդեն կարդացել եք սույն պատումի սկզբում, այսօր թևավոր խոսք է դարձել. «Մեկ-մեկ էլ էշից չիջնելն է ամոթ»:

Կյանքը ցույց տվեց մեր թևավոր խոսքի օրեցօր հաստատվող իրավացիությունը:

...Այն էլ ասեմ, որ Եփրեմ պապիս սպանությունից հետո շուտով մահացավ նաև Սաթենիկ տատիկս:

Կարճ ժամանակ անց մեր պապոնց տունը գնեց Խորեն Գոլյանը. նրա որդիներից մեկը՝ Թելմանը, հետագայում դարձավ ականավոր պետական, հասարակական-քաղաքական գործիչ, ԽՍՀՄ ժողովրդական պատգամավոր, ԽՍՀՄ գլխավոր դատախազության հատուկ կարևորության գործերի քննիչ: Նա հայտնի է «բամբակի» գործով, որը ԽՍՀՄ-ում կոռուպցիոն առաջին աղմկահարույց բացահայտումն էր:

Բայց մեր խոսքն, իհարկե, այդ մասին չէր:

6. ՖԻՐՍԸ

*Նվիրում եմ
մանկությանս ընկերներին*

Ֆիրսը մեր հարևան քեռի 8-Բորիսի շնիկն էր:

Իսկույն ասեմ, որ քեռի Բորիսի անվանը մենք էինք «սոսնձել» 8-ը, որովհետև նա համարյա միշտ հարբած էր ու քայլում էր երերալով, այսինքն՝ «8 գրելով», և նրա տատանումների լայնույթը մի ցանկապատից հասնում էր մյուսը՝ հաճախ կտրվելով չափարի տակ կամ եղինջածածկ առվում, որտեղ ի տարբերություն այսօրվա, այն տարիներին մոծակներ չէին վիստում, որովհետև ամիսը 2-3 անգամ սանեպիդկայանից «մոծակների աստվածուհին» էր գալիս ու մշակում այն, այսինքն՝ ձեռքի պոմպով դուստի լուծույթ փչում առվի մեջ ու եզրերին:

Այն էլ ասենք, որ եղինջը փարթամորեն աճում էր նաև մեր այգում՝ չափառի տակ: Մայրիկս հավաքում էր թարմ ու նուրբ տերևները՝ եղինջի ճաշ պատրաստելու համար:

Օ՛, եղինջի ճաշը շատ օգտակար խորտիկ է. այն պիտի ուտես յոթ անգամ, հետո տասնչորս անգամ, ապա քսանմեկ ու, վերջապես, քսանութ անգամ: Անպայման պիտի ուտես, «որպեսզի եղինջի օգտակար գորույթունը

տեղ հասնի»,- ասում էր մայրիկս՝ հերթական անգամ պատրաստելով իսկապես համով ճաշը, որովհետև տանը ուտելու ուրիշ ոչինչ չէր լինում:

Մենք՝ մեր նրբանցքի տղաներս, միահամուռ ուժերով քեռի 8-Բորիսին առվից քաշում հանում էինք ու կանչում կնոջը՝ մորաքույր Անյային:

–Ե՞րբ ես դու վերջապես սատկելու, անտե՛ր, անասո՛ւն, որ ազատվեմ քեզանից,– մորաքույր Անյայի անեծքների ընտրանին հարուստ էր ու բազմաշերտ, հյութալի հավելումներով ու մանրամասներով, որոնք այստեղ արտաբերելու ոչ մի հնարավորություն չկա: Ի դեպ, մորաքույր Անյան քեռի Բորիսի անվանը «սոսընձված» 8-ը յուրովի էր մեկնաբանում,– մեկ սրա՛ն տեսեք, աշխարհի 8-րդ հրաշալիք...

–Ո՛ւ՛, ո՛ւ, ֆաշիզմի մնացո՛ւկ,– ի պատասխան թվատում էր քեռի 8-Բորիսի լեզուն,– ես քե՛զ... ես քո՛...

–Դե, քեզ տեսեմ, արի՛, արի՛... գոնե մի՛ անգամ...

(Դասականի քաշող այս երկխոսության հյութալի շարունակությունը, որն այստեղ արտաբերելու ոչ մի հնարավորություն չկա, մենք անգիր գիտեինք – ինչպես Մաշտոցի այբուբենը, Պուշկինի «Ձմեռվա իրիկունը» Թումանյանի թարգմանությամբ, կամ Կապուտիկյանի «Խոսք իմ որդուն» բանաստեղծությունը: Շատ խիստ էր մեր հայոց լեզվի և գրականության ուսուցչուհին՝ հարգելի Զարգուհի Սարգսյանը. մենք ծրագրից դուրս շատ ստեղծագործություններ էինք յուրացրել, անխտիր բոլորս գրանցվել էինք գրադարանում և ակտիվորեն մասնակցում էինք նրա աշխատանքին)

Մենք նրան համարյա քարշ տալով հասց-նում էինք իրենց բակն ու թողնում հսկա թզենու տակ խոմփալու՝ հավատարիմ ընկերոջ՝ Ֆիրսի աչալուրջ հսկողության ներքո:

Քեռի 8-Բորիսը հարևանների մոտ տարաբնույթ աշխատանք էր կատարում: Օրը մեկ անգամ ճաշին

Նրան հոտած ու պղտոր ճաճա էին տալիս մամալիգայով՝ մի երկու կտոր ապխտած պանիր մեջը իրած: Կատարված աշխատանքն ընդունելուց հետո տանտերը կերած-խմածի հաշիվն էր ներկայացնում նրան, և շատ հաճախ քեռի 8-Բորիսը դեռ պարտք էլ էր մնում: Իհարկե, տանտերը ներողամտաբար «չեղյալում էր» նրա «պարտքը»:

– Հարևաններ՛ր ենք, էլի, ախր իրար պիտի հասկանանք, նեղ օրերին իրար պիտի օգնենք ու նման մանրուքները չպիտի դնենք հաշվեկշռի վրա: Էլ ո՞ր օրվա դրկիցներն ենք:

Քեռի 8-Բորիսը ձեռքը թափ էր տալիս, չգիտես՝ որպես համաձայնությամբ, թե՞ անհուսության նշան, ու մեղավոր ժպտում, երևի յուրովի գնահատելով տանտիրոջ «մեծահոգությունը»:

Ասենք նաև, որ քեռի 8-Բորիսը բարի մարդ էր ու շռայլ: Բայց գնալով տարօրինակության երանգներ էին ստանում այդ բարությունն ու շռայլությունը:

Նա Հայրենական Մեծ պատերազմի վետերան էր, պահեստի մայոր, և պատվոգիր էր ստացել անձամբ Ստալինից: Բազմաթիվ մարտական շքանշաններ ու մեդալներ ուներ, որոնք քիչ-քիչ օղու էր վերածում...

Այո, խմելու անհագուրդ տենչն ստիպում էր, որ պատերազմի թոհուրոհով անցած այդ մարդն արյունով վաստակած մարտական պարգևները փոխանակեր օղու շշերի հետ: Նա ծախում էր իր իսկապե՛ս փառապանծ անցյալը, իր սխրագործություններն էր ծախում՝ մեղալ առ մեղալ, շքանշան առ շքանշան...

Ես չգիտեմ, թե քանիսո՞վ էր ծախում, և դա այնքան էլ կարևոր չէ, բայց կարծում եմ, որ շատ էժան էր գնահատում իր կյանքի դառնություններով և ուրախություններով հագեցած ռազմական շրջանի հերոսական ակնթարթները:

Իսկ «փառապանծ անցյալ» գնողներ, անշուշտ, կային: Խոսքը տարբեր ճանապարհներով պատերազմի

վետերանի գրքույկ «ձեռք բերածների» մասին է, որոնց ռազմական «փառքը» վկայող մեդալներն ու շքանշաններն էին պակասում: Նրանց մասին գրում էր տեղական մամուլը, նրանց հրավիրում էին հանդիպումների մոտակա դպրոցների աշակերտները: Եվ «վետերանները» ծանր, արցունքաբեր հիշողությունների գիրկն էին ընկնում...

Ի դեպ, այդ մարդկանցից մեկն էլ իմ մորաքրոջ ամուսինն էր՝ Սարգիս մորքուրարը, ասող-խոսող, այնպե՛ս հյութալի փչող մի մարդ, թեև՝ զարմանալի ու տարօրինակ... Եվ տարօրինակն ու զարմանալին այն էր, որ նա, այդ «հերոս մարդը, մահու չափ» վախենում էր գորտից ու մկնից, թեև կարող էր մերկ ձեռքով օձ բռնել՝ տեղավորելով գրպանում... Եվ այդ մասին շատ հետաքրքիր պատմություններ կան, որոնք դեռ գրի չեմ առել:

Մորքուրարիս զվարճալի ու սրամիտ զրույցները բերնեբերան էին անցնում:

Ի դեպ, նրա հերթական «հերոսապատումը» լսելուց հետո Մեղրիկ Յայկը մի անգամ քթի տակ քմծիծաղ տվեց. «Իսկ այդ ժամանակ ի՞նչ էին անում մեր մյուս զինվորները»...

Մենք, իհարկե, չհասկացանք նրա ասածի իմաստը, բայց նկատեցինք, որ մորքուրարս աչքով-ունքով սաստեց իր բոլոր՝ դառն ու ուրախ օրերի ընկերոջը:

Այսօր էլ են շատերը պատմում մորքուրարիս՝ տարիների ընթացքում ժողովրդական իմաստություն դարձած համուհոտով սրամտություններն ու զրույցները, բայց արդեն, իհարկե, չհիշելով սկզբնաղբյուրը:

Բայց մի՞ թե դա է կարևորը:

Համոզված եմ, որ մեր այսօրվա ստեղծագործողներից շատերը կնախանձեին նրա գրական հաջողությանն ու փառքին...

Ես հատուկ վերաբերմունք ունեի քեռի 8-Բորիսի նկատմամբ, որովհետև ամեն ինչից բացի նա մեր

առաջին հարևանն էր, շատ էր շուն սիրում և, վերջապես, լուծում էր թվաբանության իմ խնդիրները: Թեև Նրա՝ խնդրի լուծման ընթացքը յուրովի էր ու ամենևին չէր համապատասխանում իմ՝ առանց հասկանալու անգիր արած կանոններին, բայց միայն իրեն հատուկ մի կուռ տրամաբանությամբ քեռի 8-Բորիսը միշտ էլ ստանում էր խնդրի ճիշտ պատասխանը: Ի դեպ, նա սկզբում լուծում էր խնդիրը, ապա նոր բացում դասագրքի վերջին՝ պատասխանների էջը: Նրա՝ խնդիր լուծելու յուրահատուկ ոճն իմ ուսուցչուհու՝ հարգելի Յասմինի անթաքույց զարմանքն էր առաջացնում: Երևի նաև հիացմունքը: Բայց խոսքն այդ մասին չէ, թեև իրադարձությունների զարգացման արդյունքում տուժեց նաև իմ թվաբանական առաջադիմությունը:

Գեղեցիկ շնիկ էր Ֆիրսը, աշխու՛յժ, չարածճի՛ ու յուրովի կատակասեր: Մուգ շիկահեր էր, սևուկ դնչիկին՝ ճերմակ պուտեր՝ քեռի 8-Բորիսի գեղեցկուհի աղջկա՝ Տատայի պեպենների հանգույն, թաթիկները՝ ձյունասպիտա՛կ, ասես իսկը մայրիկիս գործած նրբահյուս մաշիկներն էր հագել: Աչիկները՝ խոշոր-խոշոր, լուսավոր, և ինձ թվում էր, որ ոչ թե աչիկեր են դրանք, այլ զույգ արեգակներ՝ են ծագել սևով երիզված թարթիչների միջև: Մեզ հետ խաղալիս Ֆիրսն ասես թե ծիծաղում էր, հաճախ էլ երևի ձեռն ամնելով՝ լեզու էր ցույց տալիս ու անգամ, կհավատա՞ք, աչքո՛վ անում:

Ա՛յ քեզ շնիկ, ա՛յ քեզ մոդայիկ անպիտան: Դե՛, արի ու մի՛ գժվիր նրա համար:

Ավելորդ է ասելն անգամ, որ Ֆիրսը բոլորիս սիրելին էր, հատկապես իմը, որովհետև ես ամեն օր խաղում էի հետը, մինչև լուծվում էր իմ հերթական խնդիրը:

Ֆիրսը մի անբացատրելի, վերին նվիրվածությամբ կապված էր տիրոջ հետ: Ասենք, քեռի 8-Բորիսն էլ սիրում էր իր չորքոտանի բարեկամին: Նրա գրպանում միշտ էլ շնիկի համար պաշար էր լինում: Ի դեպ, ամենալավ պատահը նա շնիկի համար էր պահում:

Բայց օդի՛ն, այդ անիծվա՛ծ օդի՛ն, խմելու այդ անհասկանալի ու անհագուրդ տե՛նչը, որ խելահեղորեն փոթորկվում էր քեռի 8-Բորիսի արյան մեջ...

Խմելու համար նա պատրաստ էր ամեն ինչի, կգնար ամեն գոհողության հանուն մի բաժակ «հրաջրի»:

Եվ երբ վերջացան մարտական մեղալիներն ու շքանշանները, նա այլևս ծախելու ոչինչ չուներ:

Քեռի 8-Բորիսն ընդհանրապես ոչինչ չուներ այլևս:

Բացի իր հավատարիմ Ֆիրսից:

Եվ նա դիմեց ամենասարսափելի, մարդու մտքով չանցնող քայլի. նա որոշեց Ֆիրսին ... ծախել:

Իհարկե, նրա որոշման մասին մենք ոչինչ չգիտեինք, մեր մտքով անգամ չէր անցնում, թե կարելի է շունը ծախել, այն էլ Ֆիրսի նման հրաշք շունը:

Դա տեղի ունեցավ անսպասելիորեն, երբ մորաքույր Անյան և Տատան տանը չէին: Վերջերս, մեր հարևան Բիճիկոյի՝ 12-ամյա Տատային անարգելուց հետո, նրանք հաճախ էին երկուսով բացակայում տնից. գնում էին սուսիկ-փուսիկ՝ համարյա թե ցանկապատին քավելով՝ աշխատելով հարևանների աչքին չերևալ:

Գևորդը եկավ «Պոբեդա» մակնիշի մեքենայով:

Այն տարիներին մեր քաղաքում ստալինյան «Մոսկվիչն» էր գերակշռում, իսկ «Պոբեդան» հրաշքի պես բան էր:

Մենք, իհարկե, իսկույն շրջապատեցինք պլպլան, ներկի թարմությամբ խելքահան անող մեքենան՝ մանրամասնորեն ու հանգամանալից գննելու, շոշափելու, գնահատելու:

– Յը՞, ինչպե՞ս է, – մեզ մտերմաբար աչքով արեց վարորդը հին ծանոթի պես, – հրա՞շք է, չե՞: Իսկ Ֆիրսը... կազդի՞ իմ մեքենային...

Մեր հիացական բացականչությունների ուղեկցութեամբ նա մտավ քեռի 8-Բորիսի բակը:

Բայց հանկարծ մենք զգաստացանք – իսկ ի՞նչ է նշանակում՝ Ֆիրսը կազգի՞ իմ մեքենային: Ավելի ճիշտ է՞ր լինի հարցն այլ կերպ ձևակերպել՝ ձեր մեքենան կազգի՞ մեր Ֆիրսին: Ախր Ֆիրսն ուրի՞շ է...

Եվ հանկարծ ամեն ինչ պարզվեց՝ անսպասելիորեն ու դաժանությամբ, երբ լսվեց շան աղեկտուր մղկտոցը:

...Ֆիրսը չէր ուզում գնալ:

Դիմադրում էր՝ վերջին ուժերը լարած, ձյունասպիտակ թաթիկներով կառչում էր հողից ու կաղկանձո՞ւմ, կաղկանձո՞ւմ:

Անզոր դիմադրություն էր դա:

Նոր տերը անգթորեն քաշելով կապից՝ Ֆիրսին թավազոր բերեց «Պոբեդայի» մոտ և այնքա՞ն զգուշորեն բացեց պլալան թափքն ու շնիկը զցեց մեջը, որտեղ նախօրոք բավականին պահպանված մի փալաս էր փռել:

Ապա հաղթական, թեթև ու անփույթ շարժումով փակեց թափքը և դարձավ աննկարագրելիորեն խեղճացած քեռի 8-Բորիսին.

– Դե՛, մենք գնացինք: Ցտեսություն:

Ես չգիտեմ, թե այդ պահին ի՞նչ էր կատարվում քեռի 8-Բորիսի հոգում: Երևի նա էլ էր տառապում, նա էլ էր մղկտում, երևի հասկանում էր իր կատարածի ամբողջ ահավորությունը:

Զգիտեմ:

Իսկ իմ հոգում մի նուրբ, մի անբացատրելի բան դատարկվելու պես հանկարծ փլվեց: Եվ ես այսօր էլ չգիտեմ, թե ինչ զգացում էր դա: Եվ ինչ էլ որ լինեք այդ նուրբն ու անբացատրելին, որը կորուստ էր հաստատ, փլվեց այլևս չվերականգնվելու համար՝ երկրաշարժի նման փլատակների տակ թաղելով այն, ինչն անվերականգնելի է:

Բայց ինչի՞ կորուստ էր դա – հավատի՞, խղճի՞, նվիրվածությամբ...։

Ինչ-որ բան որբացավ իմ հոգում, ինչ-որ բան անտեր մնաց...։

Մեր փողոցն էլ ասես թե դատարկվեց, դարձավ անշուք, անհրապույր ու սառնորեն գունատ...։

Գուցե իսկապե՞ս արեգակը Ֆիրսի աչքերից էր ծագում՝ գոնե մեզ համար, գոնե մեր փողոցում։

Ա՛խ, եթե պատմությունն այսքանով ավարտվեր։ Բայց, ցավոք սրտի, այն անսպասելի շարունակություն և ողբերգական վերջ ունեցավ։

...Մի քանի շաբաթ անց Ֆիրսը վերադարձավ։

Եվ այսօր էլ, նույնիսկ տասնյակ երկար տարիներ անց՝ իմ կյանքի համարյա թե մայրամուտին, ամո՛թ է խոստովանելն անգամ, որ մենք հազիվ ճանաչեցինք նրան։

Մեր աշխույժ ու չարածճի շնիկից ոչինչ չէր մնացել այլևս։

Նրա լուսավոր աչքերում խամրել էին մեր այն գույգ արեգակները...։

Տանջված ու հյուժված՝ օրորվող քայլերով նա գլխահակ մտավ իր բույնը՝ այլևս դուրս չգալու համար։

Մի քանի օր նա բան չկերավ ու չխմեց...։

Մի քանի օր նա անսահմանորեն ատեց մարդկային հոտն ու նրա ապերախտությունը և այդպես էլ վախճանվեց՝ վիրավոր հոգով ու սրտով, խոցված ինքնասիրությամբ...։

Ես հիմա՝ շատ տարիներ հետո եմ հասկանում, որ նա չներեց մեզ։

Եվ ամաչո՛ւմ եմ, ամաչո՛ւմ եմ մինչև հիմա, որ մա՛րդ եմ կոչվում, և քրտնելու աստիճան կարմրում եմ մոխրացնող ամոթից։

...Ես օգնեցի քեռի 8-Բորիսին՝ Ֆիրսին թաղելու իրենց այգու հեռավոր անկյունում՝ երկու վիթխարի տանձենիների տակ, որոնցից մեկը մինչև այսօր էլ կա և պտղաբերում է:

Չետո մենք անխոս ևստեցինք թարմ հողաթմբի մոտ – քեռի 8-Բորիսը՝ չգիտեմ, իսկ ես՝ մի անհասկանալի դատարկությամբ ծանրացած, անսպասելիորեն այնպե՛ս հասունացած...

Ֆիրսն իմ առաջին ու մեծ կորուստն էր...

– Շան տեղը դո՛ւ պիտի սատկեիր, անաստվա՛ծ, – հանկարծ այդ դատարկության մեջ դորդալով խլացավ մորաքույր Անյայի՝ ինչպես միշտ դաժան, բայց այս անգամ՝ կարճ ու համառոտ, իր գսպությամբ՝ ավելի՛ հատու անեծքը:

Քեռի 8-Բորիսը չպատասխանեց: Երևի թե չլսեց էլ մորաքույր Անյայի անեծքը:

Նա անձայն լալիս էր...

Գուցե իր ճակատագի՞րն էր ողբում: Զգիտեմ:

Իսկ ինչ վերաբերում է իմ թվաբանական առաջադիմությանը, ապա այն կտրուկ հետընթաց էր արդեն ապրում, որովհետև Ֆիրսը ծախելու օրվանից ես այլևս երբեք չդիմեցի քեռի 8-Բորիսի օգնությանը: Ավելի ճիշտ՝ չկարողացա:

Ես արդեն մի քանի անբավարար գնահատական էի ստացել, սակայն շուտով ուսումնական տարին ավարտվեց և ես հասցրեցի բարեհաջող փոխադրվել հաջորդ դասարան: Իսկ դասարանական ծնողական ժողովից հետո (որտեղ առաջին անգամ մայրիկս կարմըրեց իմ անհասկանալի «օյինբազուկությունների» համար) շտապեցի գյուղ՝ ամառային արձակուրդն այնտեղ անցկացնելու:

Եվ այստեղ էլ մի երեկո անսպասելիորեն գրեցի իմ առաջին՝ «Մեր շնիկը» տողաշարն ու արժանացա իմ

հորեղբայր Արշավիրի խրախուսանքին (հորեղբայրս բանաստեղծություններ էր գրում և տպագրվում շրջանային «Դրոշա» թերթում)։

–Ապրե՛ս, անկեղծ ես գրել, զգացմունքով,– ասաց նա ու նվիրեց ինձ Վախթանգ Անանյանի որսորդական պատմվածքների ժողովածուն։

7. ԵՐԿՐԱԳՆԴԻ ԱՌԱՆՑՔԻ ՎՐԱ (միջանկյալ պատմություն–2)

Հիմա մեր այգում պապիս ե՞րբ բացած պաղ-սառ-նորակ աղբյուրի բյուրեղյա չխմված ջուրն է կում առ կում հոսում ներքև, սպիտակ գլաքարերի միջև ու խճաքարերի վրայով ուրախ-զվարթ ու խենթ-չարածճի ցատկոտելով հասնում Սոնայի ձոր ու այնտեղ տարինե՛ր շարունակ կուտակվելով՝ լճանում-ճահճանում։

Եվ Սոնայի ձորը հիմա Սոնայի լճակ է դարձել, որի կենտրոնում Սոնայի կիսաքանդ տան երկաթե վառարանի ծխնելույզն է ցցվել-մնացել հեռադիտակի նման. նրանով, ինչպես համոզված են արդեն թունդ քաղաքացի դարձած երբեմնի մեր ծխախոտագործ համագյուղացիները, Սոնայի անմահ հոգին է հսկում երբեմնի գյուղի երբեմնի բանուկ արահետները, որոնց հետքն անգամ արդեն չի նշմարվում...

Գուցե հենց այդպես էլ կա, գուցե իսկապե՛ս Սոնայի անմահ հոգին աննկատ հսկում է երբեմնի բանուկ արահետները։ Ի՛նչ իմանաս։

Չամենայն դեպս, ոչ ոք մինչև հիմա չի վիճարկել սույն վարկածը, երևի գոնե այն պարզ պատճառով, որ, ինչպես ասում էին նրան ճանաչող մեր մեծերը, Սոնան շատ բարի կին է եղել, աղուհացո՛ւմ, ժպտերե՛ս։

Եվ մի՞ թե դրա ապացույցներից մեկն էլ այն չէ, որ մինչև հիմա ոչ մի՛ ներքևից մոլորվելով վերև բարձրացած անասուն գայլի բաժին չի դարձել, կամ էլ գլորվելով ձորը՝ փշուր-փշուր չի կորել փշով-բանով

խիտ-խիտ ծածկված-խճճված չգիտես ինչո՞ւ ցայսօր էլ անհամեստաբար գյուղ կոչվող այս ամայի ու սարսափազդու վայրում:

Ոչ ոք չի վիճարկում, բացարձակապես ոչ ո՞ք, բացի աշխարհագետ (չշփոթել աշխարհագրագետի հետ) Նապո Օվեսից, որի բերնափրփուր հավաստիացմամբ՝ դա ո՛չ ծխնելույզ է ու ո՛չ էլ հեռադիտակ – չէ՞ որ Նույնիսկ գյուղական՝ արդեն հարթավայր իջած դպրոցի անգամ առաջին դասարանցին անգիր գիտի, որ դա ընդամենը ... երկրագնդի բացված առա՛նցքն է, որի շուրջը հենց ինքն էլ՝ երկրագունդը, ճը՛ռ հա ճը՛ռ պտտվում է օրնիբուն: Դա մոտավորապես կարելի է համեմատել Դունդուլ Պակիի սայլի՝ սոնակի շուրջը պտտվող փայտե անվի հետ:

(Ի դեպ, Նապո Օվեսը մեկ-մեկ մեքենայի շարժիչի աշխատանց յուղ է լցնում առանցքն ի վար՝ շփումը հնարավորինս մեղմելու, քանզի առաջացած ահռելի ջերմությունը կարող է անսպասելիորեն ժայթքել ... դե, ասենք թե ավերիչ երկրաշարժով:

Ավելորդ իրարանցում չառաջացնելու մարդասիրական մղումով Նապո Օվեսը չի ասում, բայց քիչ-միչ հասկացողներն ախր կռահում են, որ հնարավոր է նաև վատթարագույն վերջաբան. առանցքը կարող է հետզհետե մաշվել ... ու մի գեղեցիկ օր էլ պարզապես առնել ու հո՛ւ պ կոտրվել:

Ինչպես, ասենք, Մուկ Միևսաի հեծանիվի անվադողի առանցքը, երբ դեռ չի պարզվել, թե որ տիեզերական արագությամբ սլացող Մուկն օդում մի քանի անգամ գլուխկոնծի տալով հայտնվեց 8-Բորիսի արտում՝ բազմաթիվ քերծվածքներով ու կապտուկներով:

Պատկերացնո՞ւմ եք, թե ի՞նչ ահավոր հեռանկարի առջև է հայտնվել մարդկությունը...

Իհարկե չեք պատկերացնում, որովհետև Նապո Օվեսն այդ մասին մեծահոգաբար լռում է, չի ասում՝ ինչպե՛տվ ձեզ, սակայն ինքը դա շատ լավ է գիտակցում, ինչպես նաև ի վերուստ իր ուսերին դրված՝

մարդկությունը վերահաս ողբերգությունից փրկելու առաքելությունը... Եվ այդ պահին, այսինքն՝ յուզը երկրագնդի առանցքը լցնելիս, նա իրեն աշխարհի փրկիչն է իրավամբ համարում):

Եվ դա հաստատից էլ հաստատ է ու անկասկած, որովհետև երբ ինքը մի շիշ մանդարինի (չար լեզուներն ասում են՝ տեսողության վրա վատթարագույնս ազդող) պղտոր ինքնաթոր օղի խմելուց հետո մի կերպ կարողացել է հարմարվել երկրագնդի առանցքի վրա, հանկարծ այնպիսի խոր գլխապտույտ է զգացել, որ թրմփացել է պապիս աղբյուրի՝ կում-կում չխմվելու հետևանքով հավաքված ջրի մեջ, սակայն «Էվրիկա՛» չի՛ գոչել միայն ու միայն այդ բառը չռաստի պես հատկապես ա՛յդ պահին մոռանալու պատճառով:

Ճակատագրի ի՛նչ դառը քմծիծաղ. ա՛յ, եթե չմոռանա՛ր այդ չարաբաստիկ բառը, Նապո Օվեսն էլ Արքիմեդի, Գալիլեյի, Նյուտոնի ու անգամ Յամբարձումյանի պես կմար գիտության պատմության մեջ: Եվ թող չար նախանձից փուչիկի պես պայթե՛ր Մուկ Մինասը... Իսկ ֆիզիկայի հարգելի Վարդիթերն էլ վարդի թերթիկների պես ամոթից քրտնելու չափ կարմրե՛ր դասամատյանում Նապո Օվեսի ազգանվան դիմաց շարած «երկուսների» համար:

Եվ դա մորուքը տմբտմբացնելով անպայման կհաստատեր այս պատմական իրադարձության ականատես, հայտնի գիտնական-հնագետ Վորոնովը՝ Յուրիկը (նրա հետ Նապո Օվեսը, քլունգն ու բահը և այլ անհրաժեշտ աշխատանքային գործիքները շալակին, հնագիտական պեղումների համար սարուձորեր է թեթև՛-թեթև՛, նապաստակի պես – այստեղից էլ Նապո մականունը – հո՛ւպ-հո՛ւպ ցատկոտելով կտրել-անցել՝ համարյա ամբողջ այն ափաչափ երկրամասը, որը կոչվում է Յոգու երկիր...), եթե նրան տարիներ առաջ սպանած չլինեին կնոջ՝ Սվետլանայի ու աղջկա՝ Թամարայի ներկայությամբ՝ դուրս կանչելով բնակարանից:

8. ՀԱՎԱՍԱՐՈՒՄ

(միջանկյալ պատմություն–3)

Արամ Խոջիկյանին

–Չարմանալի՛ է,– ստեպ-ստեպ կրկնում է Նա՛ վարժ մատներով փաթաթելով հերթական գլանակն ու անշտապ ծխի թանձր քուլա առաքում երկինք՝ կարծես թեթևաշաղ կապ հաստատելով իր մտորումների և բնության առեղծվածների միջև,– շա՛տ է զարմանալի...

–Ի՞նչը, ի՞նչն է զարմանալի,– սովորականի նման հետաքրքրվում եմ ես, թեև շատ լավ գիտեմ, որ խոսքը հաստատ աշխարհաստեղծման գաղտնիք-առեղծվածների մասին չէ:

Իսկ հետաքրքրվում եմ, որովհետև եթե ես հանկարծ համարձակվեմ չհետաքրքրվել, Նա ի՞նքը պիտի անպայման ու խստորեն հետաքրքրվի, թե այդ ինչպե՞ս է, որ ե՛ս՝ մի մատ երեխաս, չեմ հետաքրքրվում, թե ի՞նչն է զարմանալի այս մե՛ծ, այս անհասկանալի՛ կյանքում:

Ուրեմն, իմ «Ի՞նչը, ի՞նչն է զարմանալի» հարցին Նա արդեն որերորդ անգամ առաջին անգամվա լրջությամբ համբերատար ու անշտապ սկսում է բացատրել՝ վերջաբանի մասնակի ու պարտադիր փոփոխությունով ընդգծելով տվյալ պահի լարվածության ու խորհրդավորության նշանակությունը:

–Չարմանալի՛ ժողովուրդ ենք,– սովորականի պես սկսում է Նա և գլանակելով *հր* աճեցրած ու «ջարդած»՝ Երգրից *հր* իսկ բերած ու այդ պատճառով էլ «Տրապիզոն» կոչված արտակարգ բուրումնավետ թութունը, որը ոսկե հուլունքաշարի պես օղա՛կ-օղա՛կ բարձրացնում էր ծխախոտատուփից: Սկսում է նա ու անսպասելիորեն էլ լռում՝ խոսքին բազմիմաստություն հաղորդելով: Եվ երբ զգում է, որ արդեն հասել է ներգործուն նպատակին, շարունակում է բացատրականը,– զարմանալի՛ ենք, որովհետև մեր զավակներին Ռազմի՛կ ենք կոչում ու հրամայում՝

Արշավի՛ր կամ համշենական տարբերակով՝ Արշավե՛լ: Այստեղ անպայման պիտի ասեմ, որ գիտնական կոչվող որոշ «խելոք» գլուխներ հրաժարվո՛ւմ են այս անունից՝ այն համարելով *պատահական* հայկական անուն... Ասում են՝ Արշավիրը գենդերե՛ն է, այլերե՛ն է, միայն թե հայերե՛ն չէ... Ողբա՛մ զքեզ, հայ ժողովուրդ, զի ինքներս ենք հրաժարվում մեր իսկ հարստություններից... Հասկանո՞ւմ ես, անուններից բացի նաև ուրիշ-ուրիշ հարստություններից ենք հրաժարվում: Իսկ կյանքում շատ բան հենց անունից էլ սկսվում է, անունով է պայմանավորվում է ու մեկնաբանվում: Անունը ազգային մեծագույն հարստություններից մեկն է:

Նորից տիրում է սթափեցնող լռություն:

–Հա՛, էն էի ասում... Ռիբեմ, *Վահան* ենք կոչում, *Ապավեն* ենք կոչում, *Ազա՛տ* ենք կոչում... Չէ՛, ուզում եմ, որ ինձ ճիշտ հասկանաս. այս անունների մեջ զարմանալի ու արտասովոր ոչինչ չկա: Սա անունների մի՛ առաջին հայացքից կուռ թվացող տրամաբանաշար է: Պարզապես զարմանալին այն է, որ այս շարքում որոշ կարևորագույն օղակներ են բացակայում – մենք մեր զավակներին *Հավա՛տ* չենք կոչում, *Ոգի՛* չենք կոչում: Եվ հույս կոչվածն էլ *Հո՛ւյս* չէ ամենևին, այլ ընդամենը ..., կարո՞ղ ես պատկերացնել, ինչ-որ տեղ հեռվում թեթև՛ ու աղո՛տ փայլփլող *Հուսի՛կ*: Դու հասկանո՞ւմ ես իմ ասածը: Նույնիսկ մեր կրած տառապագին *խա՛չն* է մանրացել... Մանրացե՛լ, մանրացե՛լ ու ընդամենը *հաչի՛կ* է դարձել: Սրանից հետո, իհարկե, մեզ մնում է միայն հերոսաբար *մարտիրոսվելը*...

Սա այն սկիզբն է, որն անպայման պիտի ուրույն շարունակություն ունենա.

–Այ, դու սովորում ես հայկական դպրոցում, պատմության պատկերազարդ դասագիրքը ունես ու տեսնում եմ, որ ազահաբար կարդում ես: Եվ շատ էլ ճիշտ ես անում, որ կարդում ես: Հիմա շատ քչերն են կարդում: Եթե ես էլ քեզ նման դպրոցում սովորած և ազահաբար կարդացած լինեի մեր պատմության

դասագրքերը, ի՛նքս էլ կպատասխանեի իմ հարցերին: Իսկ քանի որ ես դպրոց չեմ գնացել, դո՛ւ ասա ինձ. եթե մենք ազատության երգերով վերադարձել ենք ռազմադաշտից, մի՞ թե մենք *մեծ հավատով* ու *հպարտ ոգով* ռազմադաշտ չենք շտապել... Եթե այդպես չլիներ, մենք այսօր չէինք զրուցի մեր կարևոր անելիքների մասին:

Նա հենց այդպես էլ ասում է՝ *մենք... մեր...*, այսինքն՝ կարծես հենց մենք էինք, երկուսո՛վ, մեծ հավատով ու հպարտ ոգով ռազմադաշտ արշավել ու ազատության երգերով սար ու ձոր թնդացնելով վերադարձել հայրենական տուն:

Այսքանից հետո, բնականաբար, *Նա* ինձ էլ էր իր կարևոր գործերի մասնակիցը դարձնում, և դա, ինչ խոսք, անսահմանորեն շոյում էր իմ մանկական ինքնասիրությունը:

Զետո *Նա* բազմանշանակ լռում է, որպեսզի ես՝ գնահատելով պահի լրջությունն ու վեհությունը, կարողանամ հասցնել պատկերացնել Զայոց ռազմադաշտերն ու փառապանծ հայ հերոսների՝ այսինքն՝ իմ ու *Նրա* անկասկածելի հաջողությունները, որոնց արդյունքում թշնամին խուճապահար ճողոպրում է, իսկ մենք հաղթանակած վերադառնում ենք տուն...

–Ա՛յ, քո անունն Արտավազդ է: Եվ դու արդեն հաստատ գիտես, որ ամեն ժամանակաշրջան իր բնորոշ անուններն է ունենում: Քո համուհոտով, գարունով բուրող անունը խաղաղ ժամանակաշրջանի անուն է, արդար երկրագործի անուն. *արտ* – *վազ*... Չգո՞ւմ ես անվանդ վեհությունը, անվանդ փառավորությունը, ու փարթամությունը: Զապա մեկ էլ դու արտասանիր, բայց արտասանիր հոգուց բխող աղոթքի պես՝ *ա՛րտ, վա՛զ* ու նորից կրկնիր՝ *ա՛րտ, վա՛զ*... Չգո՞ւմ ես մեր արտերի լայնությունն ու Զայոց խաղողի վազի սլացքը... Արտը կիերկե՛նք, կցանե՛նք, կինձե՛նք և մեր սեղանը կճոխացնե՛նք սուրբ հացով, վազի տված խաղողն էլ կճզմե՛նք հատիկ-հատիկ, և կաթիլ-կաթիլ գինի կքա-

մենք ու կիսմենք անարատ արեգակնահյուսք... Խաղաղ կյանքի *ազդ* կա քո անվան մեջ: Հավատա՛, որ այդ մասին է պատմում մեր Արքա Արտավազդի Վարքը. ախր խաղաղ ժամանակաշրջանին ու խաղաղ կյանքին հասնելու համար *հպարտ ոգի* ու *մեծ հավատ* է պետք ունենալ: Դե՛, թող ասեն այն խելոքները, որ Արտավազդն էլ հայկական անուն չէ... Մի՞ թե ճիշտ չեմ ասում ես, – ե՛ս, որ նույնիսկ մեկ օր չեմ սովորել դպրոցում, բայց ո՛չ իմ մեղքով իհարկե... Եվ Հայոց պատմության իմ դասագիրքը *Մեծ Եղեռնի* քառուղիներն է եղել, և այդ դասագրքի ամեն տողն ու բառը, ամեն ստորակետն ու բազմակետը, շեշտն ու բուրջը ես գիտեմ... Ես շատ լա՛վ գիտեմ... Ես անգիր գիտեմ նույնիսկ չգրված նախադասությունները:

Նրա սուր ու խոհուն հայացքն անպայման պատասխան էր ակնկալում:

Եվ իմ դրական պատասխանից ոգևորված՝ *Նա* չգիտես ո՛ւմ է ուղղում իր ավանդական դարձած հարցը.

– Բա էլ ինչո՞ւ...

Անկեղծ ասած՝ ե՛ս էլ եմ ընկնում մտորումների մեջ ու զարմանում՝ ախր իսկապես՝ ինչո՞ւ:

Ես հետզհետե մի մե՛ծ, անընկալելի մեծ անարդարություն եմ սկսում տեսնել մեր անվանակոչման համակարգում. ախր, իսկապես, մենք *Ռազմիկ* ունենք, *Ապավեն* ունենք, *Վահան* ունենք, *Ազատ* ունենք, *Վրեժ* ունենք: Իսկ *Ռզի* չունենք, *Հավատ* չունենք, *Հույս* չունենք... Այդ դեպքում, իսկապես, որտեղի՞ց պիտի *Արտավազդ* լինի: Ա՛յ քեզ բան:

Ես զգում եմ, որ այստեղ ինչ-որ բան այնպես չէ, ինչ որ բան այլ կերպ պիտի լինի:

«Դժվար ինդիր է», – մտածում եմ ես ու հանկարծ հիշում մաթեմատիկայի ուսուցչուհուս:

Կանգնում էր հարգելի Հասմիկը գրատախտակի մոտ, կավիճը ձեռքին, և անշտապ ասում. «Խնդիրը լուծելու համար պիտի կազմես հավասարում»: Ապա կրկնում էր վանկարկելով. «Հա՛-վա՛-սա՛-րո՛ւմ»:

Որեմն, այսպես: Ես թելադրում եմ մեր խնդրի պայմանները. մենք ունենք ռազմիկ, որը մեր ապավենն է ու վահանը, ևա ազատություն է բերում, այսինքն՝ ազատ ապրելու հնարավորություն:

Բայց ազատություն բերելու համար ևա պիտի ոգի՛ ու հավա՛տ ունենա:

Ես ավագի վրա *Նրա* ձեռնափայտով կազմում եմ հավասարումը. *Ռազմիկը, Արշավիրը, Ապավենը, Վահանը, Ռզին, Հավատն ու Ազատը գումարում ու ստանում եմ՝ Արտավազդ*

–Չէ՛, այսպես չի կարող շարունակվել,– *Նրա* ձայնը դանակի պես խրվում է լռության մեջ,– մենք այսպես շարունակելու իրավունք չունենք: Մեր դարավոր սխալը պիտի ուղղենք, որ մեր բանն էլ վերջապես ճիշտ հունով ընթանա:– Հետո բազմանշանակ ավելացնում է՝ ձեռքն աղմուկով իջեցնելով ծնկին՝ շը՛-րը՛իսկ,– Է՛է՛իս, շա՛տ մեծ սխալ ենք թույլ տվել... Շատ մե՛ծ... Հապա՛ա՛...

Ես, իհարկե, չէի հասկանում, թե ի՞նչ էին նշանակում այդ խորհրդավոր շրխկացող «Է՛է՛իս» ու «հապա՛ա՛ն», բայց գգում էի, որ դրանց միջև ընկած «շատ մեծ սխալ ենք թույլ տվել» տարածությունն անպայման երկար է ու անպայման ծեփծփված մեծ ցավերով ու ողբերգություններով, որոնք գուցե թե պատմության պատկերագարդ դասագրքերում դեռ տեղ էլ չեն գտել, բայց շռայլորեն կուտակված են *Նրա պատմության անտիպ դասագրքում*:

Նախորդ անգամ այսպես էր ավարտվել *Նրա՛* իմ մասնակի միջամտություններով «գարդարված» համարյա թե մենախոսությունը: Իսկ այս անգամ վերջաբանի խորհրդավոր «հապան» փոխարինվում է ոչ պակաս խորհրդավոր նախադասությամբ. «Մեծ սխալը միայն մեծ մարդը կուղղի»:

–Իսկ ո՞վ է այն մեծ մարդը, որը մեր դարավոր մեծ սխալը կուղղի:

–Դո՛ւ պիտի ուղղես այդ մեծ սխալը, որ անվանդ գոյության իրավունքն ապահովես,– *Նա* բավականու-

թյամբ սղալում է բեղերը:– Հապա բեր այստեղ հավասարումդ, տեսնենք:

Բայց *Նա* չի թույլատրում, որ ես իր ձեռնափայտով կազմեմ *իմ* հավասարումը *Մեր* ավագի վրա: Եվ ես ստիպված *պատահական* ճիպոտով նորից գրում եմ իմ հավասարումը...

Գրելուց հետո նկատում եմ, որ *Նրա* թավ բեղերի տակ չարաճճի մի ժպիտ է ուզում թաքնվել թայրտուն թռչնակի նման, բայց չի կարողանում և ուր որ է թևին տալով կսավառնի երկինք՝ թուրունածխի պես շաղվելով երկնակամարում:

–Հիմա տեսա՞ր մեր ամենամեծ սխալը, թե՞ դեռ չես տեսնում:– *Նա* նորից սղալում է բեղերը:– Մեր ամենամեծ սխալն այն է, որ *Մեր հավասարումը ...* իրականում *անհավասարություն է*, այն էլ ոչ միայն ինչ-որ պատահական ճիպոտով կազմված, այլև գրված ավագի վրա: Մի՞ թե չես տեսնում, որ մեր *Հավատից* հետո ու *Ազատից* առաջ բացակայում են երկու կարևոր օղակներ՝ *Հույսն* ու *Հաղթանակը*: Դե, իսկ հիմա դեն գցիր *պատահական* ճիպոտն ու քո մատներով, թող որ դեռ անվարժ, բայց անպայման քո՝ մատներով *Մեր հողի* վրա կազմիր *Ջո* հավասարումը... Որովհետև դու պիտի զգաս հավասարումիդ ամեն բառը, ամեն տառը...

Եվ ես *Նրա* քաջալերող ժպտի ուղեկցությամբ *իմ ձեռքով* ուղղում եմ իմ անհավասարությունը. սկզբում ետ եմ անում ավագն ու խնամքով մաքրում մինչև հողը, ապա իմ մատներով գծում եմ Հայաստանի քարտեզը և *Մեր հողի* վրա կազմում *իմ* հավասարումը. *Ռազմիկին, Արշավիրին, Ապավենին, Վահանին, Ռզուն, Հավատին, Ազատին գումարում եմ Հույսն ու Հաղթանակը և ստանում՝ Արտավազդ:*

...Շատ չանցած՝ *Նա* որդեգրում է չորս նորածին որբուկների և անվանակոչում.

Ռզի՛, Հավա՛տ, Հո՛ւյս, Հաղթանա՛կ:

9. «ԱՌԱՆՑ ԲԱՅԱԿԱՆՉԱԿԱՆ ՆՇԱՆՆԵՐԻ, ԱՆԴՈՒՆԴԻ ԵՉՐԻՆ»

Շատ տարիներ առաջ, երբ ես դեռ դպրոցական էի և նոր էի սկսում իմ գրական առաջին թոթով քայլերն ու որպես «խոստումնալից սկսնակ» պար-բերաբար տպագրվում էի աշխարհասփյուռ հայ մանուկների սիրելի «Պիոներ-կանչ» թերթում, մեր ընտանիքի բարեկամ, խոշորագույն գրող Եվգենի Եվտուշենկոն ինդրեց պատրաստել բանաստեղծությունների մի շարք՝ թարգմանելու համար:

Ավելորդ է ասելն անգամ, որ նույն օրն էլ թևավորված գործի անցա:

Հիմա չեմ կարող բացատրել, թե ինչո՞ւ ես որոշեցի, որ բանաստեղծություններն անպայման պիտի լինեն կոմունիստական-հայրենասիրական հնչեղության:

Գուցե պատճառն այն էր, որ նման բանաստեղծություններ էին գրում խորհրդային խոշորագույն հեղինակներից շատերը:

Իսկ քանի որ իմը «պեյզաժային լիրիկան էր ու սիրո տառապանքը», երեսով գետնին չտալու համար ամբողջ գիշեր քրտնաջան աշխատեցի և «երկնեցի» Մեծ հոկտեմբերի՝ «մութ հյուղերի չար աշխարհը հիմնահատակ քանդած» դրոշներին ու մեր խորհրդային ժողովրդի թանկագին ղեկավար Լեոնիդ Իլյիչ Բրեժնևի գլխավորությամբ հարազատ կոմունիստական կուսակցությանը նվիրված 4-5 երկարաշունչ բանաստեղծություն, որտեղ «քաղբյուրոն» բավականին հաջող հանգավորված էր «կյանքի աղբյուրով» և կային նաև մոտավորապես այսպիսի վերամբարձ տողեր.

Անապատն ես այգի արել

ու փոթորիկ սանձել համար,

եվ անթափանց խավարում գոռ

լույս ես դարձել մարդկանց համար:

Թույլերին չես դավել երբեք,

այլ օգնել ես դժվար ժամին,

*Սա՛ր ես դարձել նրանց առաջ,
ոռնացել է երբ ցուրտ քամին:
Ամբարել ես քո հոգու մեջ լոկ մաքուրը,
լոկ վեհ բարին,
Խաղաղություն մաղթել ես դու մարդկանց,
արար այս աշխարհին:*

Եվ այսպես՝ մի քանի էջ նույն ոգով՝ տողեր, որոնք, ըստ իս, հայրենասիրական պաթոսով անպայման պիտի անասելի գարմացնեին ու միևչև հոգու խորքը ցնցեին Եվգենի Եվտուշենկոյին: Հետո խնամքով կատարեցի դրանց տողատակի թարգմանությունները: Ես արդեն պատկերացնում էի, թե ինչպիսի՛ գերադրական բառերով է Եվտուշենկոն խրախուսելու և ոգևորելու ինձ:

Առավոտյան նորաթուխ «գործերս» թվով քիչ թվացին, և ես քանակի համար շարքի վերջում ճարահատյալ ավելացրեցի սիրո ու պեյզաժային լիրիկայից մեկական բանաստեղծություն և քնաթաթախ ու ջարդված մարմընով, սակայն ոգևորված «գիշերային առողջ երկունքով»՝ շտապեցի բարեկամիս տուն: Տվեցի տետրն ու մեծամտորեն ինքնագոհ ու ինքնավստահ վրա բերեցի.

– Ես երջանիկ եմ, որ իմ թիկունքին սարի պես կանգնած է ժամանակակից խոշորագույն բանաստեղծներից մեկը՝ Եվգենի Եվտուշենկոն:

Նա բարի ժպտաց ու վառելով «Ուինսթոն» ծխախոտը՝ արագորեն աչքի անցկացրեց բանաստեղծություններիս առաջին 2-3 տողերը, վերջին երկու գործերն ընթերցեց ամբողջությամբ երկու անգամ և – զարմանալի՛ բան – հենց դրանք էլ ընտրեց.

– Այս գործերում բառի կախարդանք կա: Իսկ սըրա՛նք... Այստեղ ցանկացած բառ կարելի է փոխարինել բացականչական նշանով և ոչինչ չի ավելանա, ոչինչ չի պակասի: Ո՛ր գիտեցիր նաև, որ ես իսկապե՛ս կանգնած եմ քո թիկունքին, բայց ո՛չ որպես սար, այլ որպես ... անդո՛ւնդ:

Ո՛ր այդ օրվանից այդպես էլ ապրում եմ. առանց բացականչական նշանների՝ անդունդի եզրին:

Առաջին հետգրություն

Այսօր ես խորապես ափսոսում եմ, որ ժամանակին գրի չեմ առել իմ չափազանց հետաքրքիր և ուսանելի գրույցներն ականավոր բանաստեղծ Եվգենի Եվտուշենկոյի հետ, չէ՞ որ նա բազմիցս եղել է մեր տանը կնոջ՝ իռլանդուհի Ջանի հետ, ես էլ, իմ հերթին, ազատ ժամանակիս մեծ մասը նրանց տանն էի անցկացնում, որը գտնվում էր Գուլրիփշի շրջանի Ագուձերա ավանում՝ ծովափին: Հարևանությամբ ապրում էին հայտնի գրողներ՝ աբխազ Իվան Թարբան, վրացի Կարլո Կալաձեն...

Եվտուշենկոն շատ լավ գիտեր բժշկության ու գինեգործության հիմունքները, ինչ խոսք՝ իմաստուն մարդ էր, անձնավորություն, գիտելիքի շտեմարան. նմանները երևի ծնվում են Աստծո պատգամը մարդուն հաղորդելու համար:

Բանաստեղծն անսահմանորեն սիրում էր գրուցել ծնողներին հետ, լսել նրանց՝ հատկապես հորս՝ Հայկի գրույցները, մորս՝ Գեղանուշի պատրաստած խորտիկների համար պարզապես գժվում էր, իսկ թուրշին համարում էր հանճարեղ հայտնագործություն:

– Նման գրույցները հաճախ թեմաներ են դառնում բանաստեղծությունների համար, հաճախ էլ բանաստեղծությունները հարստացնող կարևոր «մանրուքներ», – ասում էր Եվտուշենկոն, – հետաքրքիր գրուցակից ունենալը գրողի համար մեծ բախտավորություն է:

Ինձ թվում էր, թե մեր հանդիպումներին վերջ չի լինելու: Եվ ես աններելիորեն շատ եմ անփույթ գտնվել՝ գրի չառնելով մեծ բանաստեղծին բնութագրող «տիպական մանրուքները»...

Եվտուշենկոն բարձր էր գնահատում հայ պոեզիան, հատկապես Պարույր Սևակի և Գևորգ Էմինի, իսկ ավելի երիտասարդներից՝ Ռազմիկ Դավոյանի ստեղծագործությունը:

Հիշում եմ, թե ինչպես մի անգամ եկավ մեր տուն իր 03 թողարկման կարմիր գույնի «Ժիգուլի» մակնիշի

մեքենայով և ասաց, որ երկար մնալ չի կարող, ժամանակ չունի, շտապում է, որովհետև Վրաստանում պոեզիայի փառատոն են անցկացնում: Հետաքրքրվեց Արմեն Շեկոյանի բանաստեղծություններով: Բարեբախտաբար, «Գարուն» ամսագրի վերջին համարում լույս էր տեսել Շեկոյանի ծավալուն շարքը, որն ինձ շատ էր դուր եկել: Այդ մասին ասացի Եվտուշենկոյին, ցույց տվեցի ամսագիրը: Նա ուրախացավ:

Եթե չեմ սխալվում, խոսքն ինչ-որ մրցանակաբաշխության մասին էր, որի հանձնաժողովի անդամներից մեկն էլ ինքն էր:

Նա ինձ մի քանի անգամ ասել էր՝ բանաստեղծություններս էմիլին ու Դավոյանին ուղարկելուց ու նրանց կարծիքն իմանալուց հետո:

– Դու ունես բանաստեղծ դառնալու բոլոր տվյալները: Բայց քեզ պակասում է Երևանի սրճարանների՝ սիգարետի թանձր ծխով հագեցած թունդ մթնոլորտը...

Ես այսօր էլ զգում եմ այդ շա՛տ մեծ պակասը...

Ո՛ր նաև հայկական բարձրագույն բանասիրական կրթության պակասն եմ զգում, ինչպես նաև ռուսական բարձրագույնի ... խանգարող ավելորդությունը:

Երկրորդ հետգրություն. Ի՞նչ է բանաստեղծությունը

Ի՞նչ է բանաստեղծությունը, գրականությունն ընդհանրապես:– Հարց, որ միշտ էլ հուզել է ոչ միայն գրականագետներին, այլև՝ ընթերցողներին:

Եվ յուրաքանչյուր ոք յուրովի է պատասխանում առաջին հայացքից պարզ այս հարցին: Օրինակ, բանաստեղծ Չարգանդը (Սաշա Մկրտչյան), որն ինձ 5-րդ դասարանում հայոց լեզու և գրականություն է դասավանդել՝ կարճ ժամանակով փոխարինելով մեր հիմնական ուսուցչուհուն՝ Քարգուհի Սարգսյանին, մի անգամ դասի ժամանակ ասաց.

– Մինչև մանկավարժական ինստիտուտի բանասիրական ֆակուլտետ ընդունվելս ես հաստատ գիտեի, թե ինչ է գրականությունը... Բանասիրական ֆակուլտետն ավարտելուց հետո դժվարանում եմ պատասխանել...

Այսօր նա երևի կասեր՝ իսկ հիմա հաստատ չգիտեմ:

...Հիշում եմ իմ լավ բարեկամ Եվգենի Եվտուշենկոյի ծանր խոսակցությունը գրողների ու գրականության բախտը տնօրինող մոսկովյան բարձրաստիճան պաշտոնյաներից մեկի հետ:

Խոսքը «Հատապտղային տեղեր» («Ягодные места») հրաշալի վեպի մասին էր, որի տպագրությունը տարբեր պատճառներով ձգձգվում էր – գրաքննությունն անընդհատ պահանջում էր ևորանոր կրճատումներ կատարել, ինչն էլ ափից հանում էր հեղինակին:

– Այս հատվածն էլ պիտի կրճատեք, – հերթական անգամ աներեսաբար պահանջում էր պաշտոնյան, – եթե, իհարկե, ուզում եք, որ վեպը տպագրվի...

– Բայց դա վեպի ա՛ղն է...

– Ա՛յ, խոսքն էլ հենց այն մասին է, որ Դուք անընդհատ ա՛ղ եք ցանում մեր վերքերին, – ինձ թվաց, թե «աղ» բառը լսելով՝ պաշտոնյան անչափ ուրախացավ:

– Այո, բայց իմ աղը ծովային է, որը վերք է բուժում...

Գուցե գրականությունն իրո՞ք վերք բուժող ծովային աղ է...

...Իսկ այդ զարմանալիորեն իմաստուն ու բազմաշերտ «Հատապտղային տեղեր» վեպը լույս տեսավ 1981 թվականին, ցավոք սրտի, բազմաթիվ կրճատումներով...

Եվ նույնիսկ այդ անխիղճ կրճատումներից հետո այն կարդացվում էր հետաքրքրությամբ և բավականին մեծ աղմուկ հանեց:

ՊԱՏԱՅԱԾԸ ՊԱՏԱՅՈՒՄ Ե ՂԵՍՑՈՂԻՆ

Մահվան լուր առնելիս տատիկս հառաչելով ասում էր՝ պատահածը պատահում է գնացողին, իսկ մնացողը կլացի, կլացի և կհամակերպվի: Կշնչի օդը, կիսմի ջուրը... Գնացողի հետ ոչ ոք չի գնացել...

Եվ կտեսնի աշխարհի գեղեցկություններն ու կշարունակի հիանա՛լ ու սքանչանա՛լ, խմել արևացուկ արմիր գինին, երագել, սիրել ու տառապել...

Բայց այդպե՛ս է արդյոք, արդյո՞ք միայն գնացողին է պատահում «պատահածը»...

Իսկ մե՞նք...

Մի՞ թե մենք հոգեպես չենք աղքատանում ամեն գնացողի հետ, մի՞ թե չի դատարկվում մեր Էությունը...

Չե՞ որ ամեն մեկս յուրովի է տեսնում աշխարհի գեղեցկությունն ու իր անձնական ընկալումով արտացոլելով ու իմաստավորելով ստեղծագործություններում՝ հարստացնում մեր կյանքը:

Իհարկե, գնացողի հետ ոչ ոք չի գնացել, բայց ամեն գնացող իր հետ մի ամբողջ աշխարհ է տարել:

Հիմա նստած այդ մասին եմ մտորում, որովհետև քիչ առաջ կյանքից անսպասելիորեն հեռացավ Չարգանդը՝ Սաշա Մկրտչյանը (1947-2013), աշխարհի արտակարգը յուրովի ընկալող մի բանաստեղծ.

Մենք չգիտեինք, որ քնե՛լ ես դու,

Որ էլ չարթնանա՛ս քո խաչի ներքո...

Եվ հոգիդ երկինք համբառնեց մաքուր,

Բայց մե՛ր մեջ մնաց ծանր խաչը քո:

Սակայն ի՞նչ անես. լռե՞ս, թե՞ ձայնես,

Կյանքն է կրծկը վել ու դարձել մի բուռ...

Ա՛խ, արդեն ոչ ոք այս աշխարհն այնպես

Չի տեսնի, ինչպես տեսնում էիր դու:

Չգիտեմ, զուցե սխալվում եմ, բայց ինձ թվում է, թե մարդկային կորուստն այսօր շատ թեթև է տարվում՝ զարմանալիորեն անզգա՛, անցա՛վ:

ԳՆԴԱԿԱՅԱՐՎԱԾ ՀԱՏՈՐՆԵՐ

Խոստովանում եմ. Հայկական հանրագիտարանի 5-6-7-րդ հատորներն առանց խղճի խայթուամոթ զգալու «գողացել եմ» (թեև, ինչպես ասում են, գիրք գողանալը գողություն չէ) 1992 թվականի դեկտեմբերին – վրաց-աբխազական պատերազմի ժամանակ – Սուխումի շրջանի Լեչկոպ գյուղի Ստեփան Շահումյանի անվան հայկական միջնակարգ դպրոցի գրադարանից ու բերել մեր տուն... «Գողացել» եմ ես՝ կրթօջախի տնօրենս, թեև իմ անձնական գրադարանում Հանրագիտարանի բոլոր հատորներն էլ կան՝ ինսամբով կողք-կողքի շարված, միշտ ձեռքիս տակ...

Եվ ընթերցասեր շատ-շատերի ձեռքերի ջերմությամբ են հիշում և դեռ երկար տարիներ պիտի հիշեն իմ գրադարանում հաստատված այս հատորները, որովհետև նրանք օգտագործման համար են, և ոչ երբեք գեղեցկության, ինչպես ընդունված էր մի ժամանակ շատ ընտանիքներում...

(Օգտվելով առիթից ասեմ, որ տարիներ առաջ, ի տարբերություն այսօրվա, գրքերի ու թերթերի «խելագարների բանակը» շատ մեծ էր, անսահման մեծ, համարյա բոլորը թղթի թափոն (մակուլատուրա) էին հավաքում և հանձնում հատուկ բացված ընդունման կետերում՝ փոխարենը գիրք գնելու կտրոն ստանում: Այն էլ ասեմ, որ մեկ գրքի կտրոնի «կշիռը» քսան կիլոգրամ էր, այսինքն՝ մեկ կտրոն ստանալու համար քսան կիլոգրամ թափոն էր պետք հանձնել: Ոմանք նույնիսկ մարքսիզմի դասականների՝ Լենինի, Մարքսի և Էնգելսի ստեղծագործությունների լիակատար ժողովածուներն էին ստանում բաժանորդագրությամբ: Եվ դա իրադարձություն էր համարվում: Գրադարանը

խորհրդային քաղաքացու կահույքի կարևոր բաղկացուցիչ մասերից մեկն էր դարձել: Նույնիսկ ընթերցանությունից հեռու մարդկանց համար հարուստ գրադարան ունենալն այն տարիներին արժանապատվության հարց էր: Իսկ մեր ընտանիքում միշտ էլ գրքի պաշտամունք է եղել՝ չնայած ծնողներիս «ցածրաստիճան» կրթությանը):

Իսկ ահա մի քանի օր է, ինչ դպրոցից իմ բերած հատորներն իրենց առանձին տեղն ունեն մեր գրադարանում: Եվ ինչո՞ւ միայն գրադարանում: Այս հատորներն իրենց ուրույն, անփոխարինելի տեղն ունեն արդեն նաև իմ կյանքում, իմ ճակատագրում, որովհետև հատուկ հատորներ են: Որովհետև այս հատորները ողբերգական կենսագրություն ունեն և ունեն ճակատագիր: Մարդու պես... Հայ մարդու...

Ֆիդայի-զինվորի...

Հայի կենսագրություն ու ճակատագիր:

Ծնվել են տառապանքով, տքնանքով ծառայել են մեր աշակերտներին, անմասցորդ ... Եվ զինվորի պես՝ կանգնած դպրոցի գրադարանում, օգոստոսին ներկված պատի տակ (որովհետև դպրոցը նոր ուսումնական տարվան էր պատրաստվում և նորոգման աշխատանք էր գնում, երբ օգոստոսի 14-ին սկսվեց վրաց-աբխազական պատերազմը), անվախ նայել են վրացական գվարդիականների ինքնաձիգին ու ... նըրանց հռհռոցի տակ գնդակահարվել:

Ոչ ավել, ոչ պակաս – գնդակահարվել:

Չինվորի պես իրար հենված, զինվորի պես ուս-ուսի տված, իրար ուժ ու հավատ հաղորդելով-ներշնչելով:

Եվ վրացական մահաբեր արճիճը խոցել է նրանց սիրտը՝ դուրս գալով թիկունքից ու իր սև գործը «պատվով» կատարած՝ ուժասպառ ընկել պատի տակ:

Ահա այս հատորներն են, որ բերել են մեր տուն:

Որովհետև շատ բան են տեսել այս հատորներն ու, հետևաբար, շատ բան ունեն պատմելու... Եվ թող չգարմանա աստծո կամոք երբևէ այս տողերն ընթեր-

ցողը, եթե ասեմ, որ այս հատորները եղեռն են տեսել, դարձել եղեռնի վկաներ:

Իսկական եղեռն: Որովհետև գնդակահարվել են հայկական լինելու համար:

Եվ եթե ես կարողանամ ողջ մնալ՝ չընկնել վրացական գվարդիականների ձեռքը (սրանք խոստացել են տանջամահ անել ինձ՝ հայկական թերթի խմբագիր լինելու համար), այս հատորները կհանձնեմ երեխաներիս՝ որպես ժառանգություն, որպես սուրբ մասունք, որպեսզի միշտ էլ՝ հավիտյանս հավիտենից հիշեն, զգաստ լինեն և երբեք չխաբվեն, բարեկամության սուտ ու թունավոր երդումների զոհ չդառնան:

Մեկ-մեկ էլ մտածում եմ, որ Հայոս-Զարթլոսի լեգենդը ջնջել է պետք մեր հիշողությունից, մեր ուղեղից, որովհետև ոչ մի բարեկամություն-եղբայրություն երբեք էլ չի եղել... Իսկ եթե անգամ եղել է, այսօր Աբխազիայում վրացիների վերաբերմունքը հայերի նկատմամբ ոչ մի բարեկամական քննություն չի բռնում:

Իսկ եղեռնի զոհ են դարձել ոչ միայն այս հատորները. գրադարանի բոլոր գրքերն էլ թափթփված են, կոխկրտված, երկարաճիտ զինվորական կոշիկներով ծեծված, մեծ մասը պատառոտված... Կեղտոտությունների մասին չեմ ուզում գրել՝ սրտախառնուք չառաջացնելու համար:

Եղեռնի զոհ են դարձել նաև գրադարանի պատերից կախված հայ գրողների, նկարիչների, արվեստագետների հանրածանոթ դիմանկարները (սմանները կան բոլոր հայկական դպրոցներում՝ Սիամանթո, Ռուբեն Սևակ, Դանիել Վարուժան)... Ինքնաձիգի կրակահերթը բազմաթիվ «վերքեր» է բացել դիմանկարների վրա:

Ինչայլ են միայն ... Կոմիտասին (չգիտես՝ բախտի քմահաճույքով է անվնաս մնացել Կոմիտասի դիմանկարը, թե՞ գիտակցաբար «պահպանել» են այն): –

Եվ դու այնպես ես ուզում աղաղակել արար աշխարհով մեկ՝ ո՞րերորդ անգամ խելագարվելու:

Որպես վերջաբան այն էլ ասեմ, որ «վրացական փառապանծ գվարդիականները», որոնք հաստատվել են Սուխումի շրջանի հայկական Լեչկոպ գյուղում բընակիչներին թալանչիներից (իբր թե) պաշտպանելու մարդասիրական նպատակով, դպրոցի դարպասը հրասայլով են բացել, մուտքի ու դասասենյակների դռները՝ պայթեցրել նռնակներով: Նույն ձևով պայթեցրել են նաև դպրոցի շենքում մի քանի ամիս առաջ բացված Սուրբ Հարություն եկեղեցու դռները:

Եթե Աստված տա, գյուղը թալանելու մասին կխոսենք հաջորդ անգամ...

1992

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԺՈՂՈՎ ԱՆՏԱՌՈՒՄ (փաստագրական հեքիաթ)

Մեր ընթերցողներից շատերը լավ գիտեն, որ մեր Անտառում (ըստ գրանցված ու չգրանցված կանոնադրությունների) հաճախ են ժողովներ ու համագումարներ հրավիրում (օրինակ, ամենահայտնին մկների ժողովն էր, հետաքրքիր էր չղջիկների ժողովը, ցայսօր իրենց նշանակությունը չեն կորցրել նաև գորտերի և թռչունների ժողովները և այլն), որոնց աշխատանքին մասնակցող մեծուփոքր գազանները տարբեր կարգավիճակ ունեն հասարակական-քաղաքական կյանքում: Ի դեպ, այդ ժողովների բարեխիղճ սղագրությունը ջանասիրաբար պահվում է հայ գրականության ոսկե գանձարանում: Օրինակ, թռչունների ժողովը ես եմ սղագրել մի քանի տարի առաջ՝ 1987 թվականին՝ «Լեզենդ Ագռավի մասին» ապատեղեկացնող խորագրի ներքո, որը տպագրվել է 1989 թվականին «Մերանի» հրատարակչությունում լույս տեսած իմ «Արևաքամի» գրքույկում:

Բայց սրանց շարքում իր նմանը չունեք վերջերս Գուլրիփշի անտառում տեղի ունեցած հույժ գաղտնի ժողովը, որը հրավիրել էր գիշատիչների խիստ ծայրահեղական կազմակերպության խորհուրդը. այդ սահմանափակ պատասխանատվությամբ կազմակերպության անդամները կյանքի տերերն էին համարվում: Ժողովի օրակարգում միայն մի հասունացած, ավելի ճիշտ՝ գերհաս հարց կար. իրենցից՝ գիշատիչներից բացի, մնացած բոլոր կենդանիներին անտառից արտաքսելու կամ ոչնչացնելու մասին (ի դեպ, նման «հաջող» փորձեր արդեն արվում են՝ առանց ժողովի ու համապատասխան որոշումների. այստեղ ու այնտեղ հոշոտված դիակներ

են «հայտնաբերվում», անտառի մութ կամ հեռավոր մասերում հայտնվելն արդեն վտանգավոր է դառնում):

Բուռն էր ժողովը, գործը մեկ-մեկ հասնում էր ծեծ-կըռտոցի, որովհետև իրար դեմ ծայրաստիճան սրված պատգամավորները ոչ մի կերպ չէին կարողանում որոշել, թե ինչպե՞ս են ազատվելու «մյուսներից»՝ ոչնչացնելով, թե՞ արտաքսելով, վերջապես ո՞րն էր դրանցից ամենաճիշտն ու ամենահարմարը, ամենաընդունելին:

Ընթերցողն արդեն երևի գլխի է ընկել, որ մի հարցում բոլորի կարծիքները համընկնում էին, այսինքն՝ Անտառում գիշատիչներից բացի այլ կենդանիներ չպիտի լինեին:

Տակտիկական հարցերն էին խնդրո առարկա:

– Նրանց բոլորին պետք է արտաքսե՛լ մեր հայրենի Անտառից:

– Այո՞, նապաստակներն Անտառում էլ ծա՛ն չեն թողել, փորփրել ու կրծոտել են արմատները... Եթե այսպես գնա, մենք շուտով Անտառ՝ չենք ունենա:

– Ոչնչացնե՛լ նրանց, ոչնչացնե՛լ: Կազատվի միայն փախչո՞ղը...

– Իսկ հոպոպլե՞րը... Նրանց անտանելի հոտից մեր Անտառում տե՛ղ չենք գտնում... Կա՛մ նրանք, կա՛մ մենք... Ո՛րիշ ճար չկա՛:

– Նրանք նույնիսկ թռչունների կազմակերպություն են ստեղծել, որը «Կռունկ» է կոչվում, իբր թե մշակութային-բարեգործակա՛ն... Բայց իրականում գենքի համար փող է հավաքում... Գաղտնի՛...

– Ոչնչացման կամ արտաքսման ենթակաների ցուցակն արդեն ունենք...

– Վերջապես եկեք որոշենք՝ ոչնչացնելո՞ւ ենք նրանց, թե՞ քշելու...

– Իսկ ո՞րն է ճիշտը: Եթե ոչնչացնենք, միջազգային հանրությունը մեզ կմեղադրի ցեղասպանության մեջ... Նրանց այդպիսի «երկնային նվեր» է պետք...

– Իսկ եթե արտաքսենք, ապա հետագայում նրանք տարբեր կաշառքով-բանով կվերադառնան, նորից կըզնեն մեր սրբազան հողերը... Ախր մերոնց շատ հեշտությամբ կարելի է կաշառել... Մերոնց գրպանները միշտ էլ բաց են, այն էլ շատ ու շատ լա՛յն: Միայն բերո՞ղ լինի՞ միայն լցնո՞ղ լինի:

– Ոչնչացնել կաշառակերներին...

– Հեշտ է ասելը՝ ոչնչացնել... Իսկ մեր խորհրդում քի՞չ կաշառակեր կա...

– Այդ դեպքում գուցե ճիշտ կլինի, եթե անտանելի պայմաններ ստեղծենք «մյուսների» համար, որ իրենք գլուխներն առնեն թողնեն-հեռանան... Եվ այլևս երբեք չմտածեն վերադառնալու մասին...

Ժողովը գնալով թեժանում էր, արդեն իրար լսող չկար... Հավանական էր նույնիսկ զինված ընդհարումը:

Եվ հանկարծ, երբ պարզից էլ պարզ դարձավ, որ ընդհանուր հայտարարի չեն գալու, և գործը կարող է ավարտվել արևահեղությամբ, խոսք խնդրեց Անտառի ամենահեռատես ու իմաստուն ծերերից մեկը՝ Աղվեսը.

– Ամբողջ օրը ես ուշադիր լսում եմ ձեզ ու անընդհատ զարմանում, որովհետև չեմ կարողանում հասկանալ. իսկ մենք մտածե՞լ ենք այն մասին, թե «ուրիշներին» ոչնչացնելուց-քշելուց, մի խոսքով, նրանցից ազատվելուց հետո, մենք ի՞նչ ենք անելու, ինչպե՞ս ենք ապրելու առանց նրանց, ո՞ւմ ենք հալածելու, ո՞ւմ ենք թալանելու, վերջապես ո՞ւմ ենք հոշոտելու, ո՞ւմ ենք առևանգելու փրկագին պահանջելու համար... Մնում է, որ մերո՞նց մի մասը նրանց տեղը գրավի...

ՀԱՏՈՒԿ ԱԹՈՒՐ

(Նախընտրական հեքիաթ

լուրջ ու խոժոռ քեռիների համար)

Դարավոր անտառի կանաչ ու լայն շշուկի տակ հաշտ ու խաղաղ, մի համերաշխ ընտանիքի պես, ապրում էին Արջը, Գայլը, Աղվեսը, Նապաստակն ու Ոգնին: Նրանք միասին էին ուտում անտառային ճաշարանում, որտեղ սեղանի մոտ ամեն մեկն իր առանձին ու մշտական աթոռն ուներ (քնականաբար, սեղանագլխինը Արջինն էր՝ ամենաբարձրը, կաշվեպատն ու փափուկը), միասին էին թևանցուկ զբոսնում կարկաչահոս գետակի ափին, միասին էին գնում կինոտուն՝ դիտելու համաշխարհային կինեմատոգրաֆիայի վերջին նվաճումները...

Եվ բացարձակապես բոլոր հարցերում նրանց կարծիքները զարմանալիորեն համընկնում էին՝ համապատասխանելով Արջի կարծիքին:

Այ, օրինակ, «Դե՛, սպասի՛ր» մուլտոն դիտելուց հետո, հումորի զգացումով ի վերուստ օժտված Արջը՝ Նապաստակին չարաճճի աչքով անելով, թեթև ու խորամանկ ժպիտը քթի տակ՝ շշնջում է նրա ցցված ականջին, այնպես, որ Գայլն անպայման լսի. «Ա՛յ քեզ Նապաստակ, խելոք ու հաջողակ, իսկ ինչի՞՞ է նման Գայլը, այդ ապուշն ու...»:

Արջը դեռ չէր հասցնում ավարտել նախադասությունը, երբ պայթում էր համերաշխ ծիծաղը:

Եվ, իհարկե, ամենաբարձրն ու լիաթօքը Գայլինն էր լինում. «Իսկապես որ ապու՛շ Գայլ, իսկապես որ հիմա՛ր, իսկը խելոք ու հանդուգն Նապոյի հակապատկերը...»:

Կամ, ասենք, տարբեր ձկնատեսակով վխտող գետակի ափին զբոսնելիս Արջը, նայելով անամպ ու պարզ երկնքին, չգիտես ինչո՛ւ, հանկարծ սկսում է իբր թե դժգո՛հ-դժգո՛հ տրտնջալ, մեր հարևան դընգըլ Դավոյի փընթ-փընթ պապիկի նման. «Կարծես թե եղա-

Նակն այսօր այնքան էլ հաջող չէ, երևի անձրև է գալու, հողացավս էլ հո իզուր չի՛ բռնել»:

«Իհարկե՛, իհարկե՛, անձրև է գալու», – իրարից հերթ խլելով, իրարից առաջ ընկնելով, բացականչում են գազանները և բացում չգիտես որտեղի՛ց ակնթարթորեն հայտնված անձրևանոցները և ուշադի՛ր-ուշադի՛ր Նայում-հետևում Արջին, որ չլիևի՛, չպատահի՛, աստված չանի, հանկարծ բաց թողնեն նրա հաջորդ խոսքն իմաստուն:

«Չէ՛, թերևս անձրև չի՛ գալու, տեսք, թե ինչպես է փայլում արեգակը, հողացավս էլ կարծես թե անցել է», – անսպասելիորեն կարծիքն է զվարթածայն փոխում Արջն ու ակնթարթորեն անհետանում են քիչ առաջ հայտնված ու սուսկի նման բացված անձրևանոցները:

Մի օր էլ Նապաստակը գոր է տալիս ուղեղին, թե ինչո՞ւ են բոլոր գազաններն Արջին լսում, խոնարհ են ու միշտ համաձայն նրա հետ:

Մենք, իհարկե, չգիտենք, թե ինչքան է մտածում նա, երկա՞ր է մտածում, թե՞ կարճ: Արդարության համար էլ ասենք, որ դա այնքան էլ կարևոր չէ, որովհետև կարևորն այն է, որ Նապաստակը հանկարծ մատը վեր է տնկում Արքիմեդի պես ու ճչում. «Գտա՛, վերջապես գտա՛. պատճառն Արջի աթո՛ռն է՝ բարձր-բարձր, կաշվեպատ ու փափուկ աթոռը... Շա՛տ լավ տեղ է Արջը նստել: Երջանի՛կ Արջ»:

Եվ ահա մի անգամ Արջը ճաշարան չի գալիս՝ նախապես զգուշացնելով այն մասին, որ Անտառային Գերագույն դատարանում ինչ-որ շատ կարևոր գործ է լսվում՝ կապված խորհրդարանական ընտրությունների ընթացքում արձանագրված խեղաթյուրումների հետ, որտեղ իր՝ Արջի ներկայությունը խիստ պարտադիր է, և կարող են ճաշել առանց իրեն սպասելու:

(Ասենք նաև, որ Արշն իր գործողություններում շատ էր կարգապահ ու ճշգրիտ և բջջային հեռախոսով, ուշանալիս կամ բացակայելիս, իր ընկերներին, անխնայորի բոլորին, մեկ ամ մեկ, զգուշացնում էր, թե որտե՞ր է գտնվում և ինչո՞ւ է գտնվում տվյալ տեղում և, հնարավորության դեպքում, հայտնում էր նաև, թե ինչքա՞ն է ուշանալու: Ի դեպ, նույնն էլ պահանջում էր իր ընկերներից):

Եվ ահա օգտվելով Արջի բացակայությունից՝ Նապաստակն է հո՛ւպ-հո՛ւպ ցատկում նրա բա՛րձր-բա՛րձր, կաշվեպատ ու փափուկ բազկաթռռին:

– Չհասկացա՛, բարեկա՛մս,– սարսափից բիզ-բիզ են կանգնում Ողևու առանց այն էլ ցից-ցից փշերը,– դու տեղդ դեռ չե՞ս ճանաչում:

– Իջի՛ր, իջի՛ր Արջի աթոռից,– լեղապատառ ճչում է Աղվեսը, չմոռանալով վախեցած հայացք գցել Գայլի վրա,– շուտ արա, շուտ, տե՛ղդ անցիր, այս ի՞նչ ես անում, ամա՛ան...

– Դե լա՛վ, թող նստի,– Նապաստակն անգամ ցայսօր չի հասկացել՝ Գայլը ոռնո՞ւմ է, թե՞ ծիծաղում:– Թող նստի, որ պատվական բեղերը գեթ մի անգամ տեսնենք փառահեղ ու լրիվ տեսքով: Թե չե... ականջների կեսն է հազիվ երևում...

– Լա՛վ, լա՛վ, թող նստի,– Գայլի ներողամտությունից հազիվ ուշքի գալով՝ իսկույն համաձայնում են Աղվեսն ու Ողևին՝ Գայլի նման քա՛հ-քա՛հ ծիծաղելով, թեև նրանց աչքերում վախի հարցականներ էին ստեպստեպ ծիկրակում:

Եվ զարմանքից՝ միայն մեր լեռներում հանդիպող ապառաժների նման քար կտրելով՝ Նապաստակն է խոր մտորում. «Ի՞նչ է այստեղ կատարվում, հը՞, չե՛մ հասկանում, եղբա՛յր: Ե՛ս եմ, ախր, նստել Արջի բարձր-բարձր, կաշվեպատ ու փափուկ բազկաթռռին, բայց ինչո՞ւ են լսում Գայլին: Ինչո՞ւ, եղբա՛յր»:

ՄԱՅՐԻԿ ԱՐՋՆ ՈՒ ՀԱՐՑԱՍԵՐԻԿ ՓՈՐՔՈՒՈՇ

Շատ ու շատ տարիներ առաջ, այնքա՛ն շատ, որ Տիգրանիկի պապիկի պապիկի պապիկն անգամ չգիտեր, թե ե՛րբ – եղել է չի եղել, մի մայրիկ արջ է եղել:

Այս մայրիկ արջն էլ մի քոթոթ է ունեցել, այնքա՛ն սիրունիկ ու թմբլիկ, որ մայրիկը նրան իր հորինած գեղեցիկ բառով Փորթուղոզիկ է կոչել: Բայց քանի որ Փորթուղոզիկը շատ հետաքրքրասերն էր, այդ պատճառով անտառում բոլոր գազանները նրան անվանել են Հարցասերիկ:

Նա ցանկալի հյուր էր, անգերազանցելի զրուցակից, նա սովորում էր ու միևնույն ժամանակ, ինչպես պահանջում է ժամանակակից գիտական մանկավարժության միտքը, սովորեցնում:

Դուք երևի հասկացաք, որ Հարցասերիկի համար անտառում չբացահայտված ու չմեկնաբանված գաղտնիք այլևս չէր մնացել: Անտառային միջնակարգ դպրոցում ստացած գիտելիքներն արդեն չէին բավարարում նրան: Եվ Հարցասերիկի անհանգիստ միտքը վաղուց թափառում էր հեռուներում՝ անտառի սահմաններից դուրս, անգամ երկնքում:

Ա՛յ, հենց երկնքի գաղտնիքներն էին, որ հանգիստ չէին տալիս նրան:

Իմաստուն բուն՝ բազմաթիվ մասնագիտական թեքումով անտառային դպրոցի երկարամյա տնօրենը, պնդելու նման ասում էր, որ Հարցասերիկն անպայման տիեզերագնաց կդառնար, նույնիսկ Յուրի Գագարինից ու Գերման Տիտովից էլ շատուշատ առաջ, եթե...

– Իմ թանկագին մայրի՛կ, մինչև գիտությունը հայտնաբերի տիեզերական արագության տեսակները, քանի դեռ չկան հերոս տիեզերագնացներ և տիեզերանավեր, ես չեմ կարող հաղթահարել երկրի ձգողական ուժը և հասնել հեռու-հեռավոր աստղերին: Ա՛յ, եթե դու ինձ օգնես և մենք բարձրանանք Մասիս սարի գագաթը,

որը մխրճվել է երկնքի կապույտի մեջ, մենք շահն ու շահն հետաքրքիր նորություններ կիմանանք Տիեզերքի մասին:

– Բայց դա շահն է դժվար ու երևի թե անհնարին: Հարցասերի՛կ, դեռ ոչ ոք չի համարձակվել հաղթահարել Մասսի բարձրությունը...

– Հետաքրքիրն էլ հենց դա՛ է, մայրի՛կ, ախր մենք առաջինը կլինենք: Շատ տարիներ հետո Խաչատուր Աբովյանը կբարձրանա Մասիս սարի գագաթը, որպեսզի իր հոգու մաքրությամբ հավերժացնի նրա վեհությունը:

– Դե՛, ի՞նչ արած: Ես քո խնդրանքը մերժելու իրավունք չունեմ,– ժպտում է մայրիկը:

Եվ անտառի բոլոր-բոլոր գագանների ուրախությունը մեկ է լինում Հարցասերիկի՝ երկնքի չափ ուրախության համար: Ախր եթե մայրիկը չհամաձայներ, դա կլիներ աշխարհի ամենամեծ անարդարությունը, իսկ անտառի բոլոր գագաններն անսահմանորեն շատ էին արդար և հավասար իրենց պարտականությունների կատարման մեջ, չէ՞ որ նրանք դեռ չգիտեին (խախտելու համար), թե ի՞նչ է մարդու իրավունք կոչվածը, և այդ իսկ պատճառով միայն պարտականությունների զգացումն էր տիրապետում նրանց հոգում:

Դուք տեսե՛ր՝ թե ինչպե՛ս էր գայլը նըրբաճևորեն ծառայում գառանը, ինչպիսի՛ հարգանքով ու ակնածանքով էին զրուցում կատուն՝ մկան, իսկ շունը կատվի հետ... Ախր այն ժամանակ դպրոցներում դեռ չէին սովորում «Գայլն ու գառը», իսկ Հովհաննես Թումանյանը դեռ չէր գրել «Շունն ու կատուն»՝ հավերժացնելով վերջիններիս՝ գառան մորթուց չկարված գոական պատճառով թշնամանքի վերածված սերը... Բայց մի՞ թե պատճառը միայն գոական էր:

Երբ վերելքի համար ամեն ինչ արդեն պատրաստ էր, անտառի բոլոր գագանները հավաքվեցին բարի ճանապարհ մաղթելու մայրիկ արջին և Հարցասերիկին:

Դժվար էր վերընթացը, շահն դժվար, բայց մայ-

րիկն ու Յարցասերիկը կարողացան հաղթահարել բու-
լոր խոչընդոտները և հասնել Մասսի կատար, որտեղից
Նրանց հայացքի առջև բացվեց մի անասելի գեղեց-
կության տեսարան – անտառապատ ու քարահայաց
լեռներ, լայնահուն ու սրընթաց գետեր, կիրճեր ու
դաշտավայրեր, բազմամարդ գյուղեր ու քաղաքներ...

Ահա ծովից ծով փռված հիսավուրց մի աշխարհ՝ իր
աշխատասեր ու տաղանդավոր ժողովուրդով...

Եվ այդ հիանալի աշխարհը, ինչպես արդեն կռահե-
ցիք, կոչվում է Հայոց աշխարհ:

Իսկ շուրջը մի երկնագեղ օվկիան էր ծփում՝ աստ-
ղացո՛ղ, գեղատեսիլ ու գաղտնալի՛ց – արևաքամու
առեղծվածներով ծայրեծայր ծփող Երկնքի օվկիանը:

– Իսկ ի՞նչ կլինի, մայրի՛կ, եթե լողանք երկնքի օվ-
կիանում,– թախանձելու պես հետաքրքրվում է Յարցա-
սերիկը:

Մայրիկ արջն այս անգամ էլ չի կարողանում մերժել
իր բալիկին:

Եվ ահա Նրանք մտնում են արևացուլ փրփուրների
մեջ և մինչև օրս, պատկերացնո՞ւմ են, սիրելի երեխա-
ներ, դուրս չեն եկել երկնքի օվկիանից:

Նրանք դարձել են երկու՝ Մեծ Արջ և Փոքր Արջ հա-
մաստեղություններ, որոնց մասին դուք անպայման
կսովորեք դպրոցում, եթե Յարցասերիկի նման պրպը-
տուն միտք ունենաք ու հետաքրքրվեք բնության բազ-
մաթիվ առեղծվածներով:

«ՀԱՄՇԵՆ» ՊԱՐԲԵՐԱԹԵՐԹ¹
(համառոտ ակնարկ)

*Երախտագիտությանը
նվիրում եմ ծնողներին՝
ՀԱՅԿ և ԳԵՂԱՆՈՒՇ ՍԱՐԵՑՅԱՆՆԵՐԻ՝
իմ ամենաառաջին և ամենախմաստուն
խորհրդատուների անթառամ հիշատակին:
Ճերադիր՝ ձեր որդի Արտավազը*

**Ա. «ՀԱՄՇԵՆ» ԹԵՐԹԻ ԳԻՄՆԱԴՐՈՒՄԸ
ԺԱՄԱՆԱԿԻ ՊԱՅԱՆՁՆ ԷՐ ՈՒ ԳՐԱՄԱՅԱԿԱՆԸ**

1991 թվականի հոկտեմբերի 15-ին 5.000 օրինակ տպաքանակով լույս տեսավ «Համշեն» թերթի անդրանիկ համարը Երևանի թիվ 6 տպարանում և նրա միջոցների հաշվին՝ կոլեկտիվի ողջույնի խոսքով:

Թերթի գլխագրի հեղինակն է հայտնի հայ նկարիչ Յուլյա Ղանդիլյանը (Կանթեղ):

Մինչ այդ, թերթի տարածումն ապահովելու համար, մենք Համագործակցության մասին համաձայնագիր էինք ստորագրել Սուխումի և Սուխումի շրջանի հայկական դպրոցների հասարակական խորհրդի նախագահ Միսաք Կրիմյանի հետ, որն ուժի մեջ մտավ 1991 թվականի հունիսի 1-ին:

Երկար ժամանակ պահանջվեց թերթի տպագրության տեխնիկական հարցերը լուծելու և օրենսդրական կողմն ապահովելու համար: Եվ այս հարցում մեզ սատարեց Աբխազիայի նախարարների խորհրդի մամուլի վարչության պետ, հայտնի արժագրագիր, պետական մրցանակի դափնեկիր Շալոդի Աջինջալը:

«Համշենի» առաջին համարի առաջին էջում տղապագրվել է Հայաստանի Հանրապետության մամուլի

¹ Հետագայում «Գրական Համշեն»:

կոմիտեի նախարարի պաշտոնակատար Էդուարդ Սաֆարյանի ողջույնի ջերմ խոսքը. «Սրտանց շնորհավորում ենք համշենահայությանը գրական-լուսավորչական «Համշեն» թերթի լույսընծայման առթիվ: Մեծ ու անփոխարինելի է հայատառ թերթի դերն ու նըշանակությունը սփյուռքահայության կյանքում: Եվ մենք ցանկանում ենք, որ թերթը ոսկեղենիկ հայերենի դատրիկ համշենաբարբառի մասունքներով անսպառ լինի և որպես համշենահայության խոսնակ՝ Մայր Հայրենիք հասցնի ձեր սրտի խոսքն ու հայրենակարոտ հոգու երազանքը: Մենք ցանկանում ենք ու հավատում, որ «Համշենը» ազնվաշռայլ սերմնացանի պես հունդեր կշաղի բարեկամության ակոսներում և տա աստված, որ բերքն անսպառ լինի, լինի առողջ ու կենսատու»:

Տպագրվել է երևանցի հրաշալի բանաստեղծ Յովհաննես Գլակի՝ ուսանողական տարիների ընկերոջը՝ վերինյաշարացի Հարություն Ծատուրյանին նվիրված «Համշենցիներին» սրտի չափածո խոսքը.

*Այրարատյան նահանգից
մինչև Սև ծովն այս օտար,
մինչ Մծարան լի ու շեն
մնացել են ձեր ոտաց
հոգնած հետքերն, համշենցիք...*

*Մնացել են մեր լեռան
ԷՆ լանջերին սրբազան,
որ դեռ պահում են Նոյի
հետքերն արդար ու ձևոտ:
Արարատն է մնացել
որպես ոգի ձեր սրտում,
հին հույսի պես, համշենցիք...*

*Ո՛ր ձեր երգերն են անտուն
Էրգրի սրտում մնացել,
թափառում են քամու հետ,
մղկտում ու չեն գալիս,
սպասում են, համշենցիք...*

*Ով իմանա՛ մի օր էլ,
գուցե դառնաք ձեր հետքով,
մեղեդիներն էլ թափառ
իր սրտի մեջ ծվարի
ձեր քաղցրալուր քյամանին,
իմ Սասնածուռ համշենցիք:*

Ասե՛ք նաև, որ միշտ էլ, «Համշենի» հիմնադրման առաջին օրվանից, մեր անշահախնդիր գործընկերն է եղել աշխարհասփյուռ հայ մանուկների ամենասիրելի պարբերաթերթ «Կանչի» խմբագրակազմը համշենահայերի բարեկամ Հմայակ Պետրոսյանի ղեկավարությամբ:

Սրտի անհուն թրթիռով ու ջերմությամբ եմ հիշում. թրթի առաջին համարի տպագրության հարցերն էի քննարկում «Կանչի» խմբագիր Հմայակ Պետրոսյանի հետ, երբ վերջինիս աշխատասենյակ մտավ միջին տարիքի մի տղամարդ (ցավոք, նրա անուն-ազգանունը չեմ հիշում), որն, ինչպես պարզվեց, լուսանկարիչ էր: Նա նոր էր վերադարձել Արևմտյան Հայաստանից, և անասելի դժվարություններ հաղթահարելով՝ կարողացել էր ոչ միայն լուսանկարել Սուրբ Լյառ Մասիսն «այն կողմից», այլև նկարը հասցնել Երևան և շատ էր ուզում, որ այդ եզակի լուսանկարը տպագրվեր իր սիրելի «Կանչում»:

(Փակագծերի մեջ ուզում եմ գրել, որ այն տարիներին հայի համար խիզախություն էր Թուրքիայի սահմանը հատելը, արդեն չխոսելով Մասիս սարը լուսանկարելու մասին, ինչի համար կարելի էր երկար ժամանակով հայտնվել թուրքական բանտում):

Եվ ես շատ զարմացա, երբ Հմայակ Պետրոսյանը մի քիչ մտածելուց հետո անսպասելիորեն... մերժեց նրա խնդրանքը. «Ես մեծ դժվարությամբ ու ափսոսանքով եմ մերժում, իսկ մերժում եմ, որովհետև այս լուսանկարը պիտի տպագրվի անպայման «Համշեն» թրթի առաջին համարում, չէ՞ որ համշենցիների արմատներն Արարատի ստորոտից են սկիզբ առնում»:

Այսպես Բիբլիական Մասիս սարի այս եզակի լուսանկարը Հմայակ Պետրոսյանի ցանկությամբ «Էրզիր» խորագրի տակ ծվարեց «Համշեն» թերթի առաջին համարի առաջին էջում հետևյալ ջերմ մակագրությամբ.

«Ձեզ նոր սիրտ կտամ, նոր հոգի կտամ ձեզ: Եվ կապրեք այն հողում, որ ձեր հայրերին եմ տվել: Իմ ժողովուրդը կլինեք դուք: Ես էլ ձեր աստվածը կլինեմ»:

Իհարկե, իսկական տոն էր «Համշենի» առաջին համարի տպագրությունը:

Նոր թերթի ծնունդը ողջունեցին «Կանչ», «Գրական թերթ», «Ողևի», «Հայաստան», «Հայ գրող» պարբերականները, Հայաստանի և Հայ գրողների միությունները...

Թերթի տպագրությունը կարևորվում էր նաև այն փաստով, որ ստվար աբխազահայ հատվածը տասնամյակներ շարունակ սեփական մամուլ չէր ունեցել:

(20-րդ դարի սկզբին Սուխումում, որը հայ գրականության ու մշակույթի կարևոր օջախներից էր, լույս էին տեսնում «Նոր կյանք», «Փարոս», «Կարմիր աստղ» պարբերականները:

1912-ին Խաչատուր Ավդալբեկյանը հիմնադրեց հայկական տպարան և սկսեց հրատարակել «Լույս» շաբաթաթերթը: Նրա ջանքերով Սուխումում ստեղծվեց նաև Աբխազիայի հայ ուսուցիչների խորհուրդը:

Ավելացնենք, որ 1932-1935 թվականներին Սուխումում լույս էր տեսնում «Սովետակի պիսատել Աբխազիի» թերթը, որն ուներ նաև հայկական բաժին: Թերթի խմբագրական կոլեգիայի անդամներից էր ԽՍՀՄ գրողների միության անդամ Արշավիր Զիդարյանը):

Օգտվելով առիթից, երկու խոսք եմ ուզում ասել հայ արձակի վարպետ Սերո Խանգադյանի մասին, քանզի Հայաստանի գրողների միությունում 1991-ի գարնանը մի քանի անգամ հանդիպել եմ նրան, և նա ոգևորությամբ է ընդունել իմ՝ Աբխազիայում հայկական թերթ հրատարակելու մտահղացումը, խրախուսել է ինձ, չէ՞ որ նա հոգեպես կապված էր համշենահայության հետ.

– Ճիշտ ես որոշել, զավակս,– օրհնեց նա,– համշե-
նահայն անպայման պիտի ունենա իր թերթը:

(Արդարության դեմ չմեղանչելու համար ասեմ, որ
դեռ 1987 թ. «Գարուն» ամսագրի գլխավոր խմբագիր
Մերուժան Տեր-Գուլանյանը՝ տպագրության ընդունելով
իմ բանաստեղծական շարքը, ասաց. «Երևանում տպա-
գրվելո՞ւ, իհարկե, լավ է: Բայց պետք է մտածել նաև
այն մասին, որ հայկական տպագրություն հիմնադրվի
Աբխազիայում: Եվ դա դո՛ւ պիտի անես»:

Մինչև այսօր ես զարմանում եմ Մերուժան Տեր-Գու-
լանյանի հեռատեսության-խորաթափանցության վրա,
թեև, իհարկե, զարմանալու ոչինչ չկա, քանզի գրողն
ի վերուստ պիտի օժտված լինի հեռատեսության ու
խորաթափանցության զգացումով):

Նույն՝ 1991 թվականի հունիսին փոստով անսպասելի
նվեր ստացա Սերո Խանզադյանից. 1989 թվականին
լույս տեսած նրա «Կորած արահետներ» վիպակների և
պատմվածքների ժողովածուն և «Չայրենապատումի» Դ
հատորը ընծայականներով: «Չայրենապատումի» 564-
638 էջերը նվիրված են համշենահայերի պատմությանն
ու ներկա կյանքին:

Ահա հատվածներ նրանից ստացածս գրքերի ըն-
ծայագրերից: Առաջինը («Չայրենապատումից»).

*«Արցախի այս աղետալի օրերին, երբ թուրք-ադրը-
բեջանցին ու Կրեմլը մեր զավակներին են սպանում,
արի եղեք: Սերո Խանզադյան, 28.5.91, Նորքի դղյակ»:*

Եվ երկրորդը («Կորած արահետներից»).

*«...Սև ծովի ափերին սփռված իմ համշենահայ
եղբայրներիս և զավակներիս եմ նվիրում իմ այս գիրքը,
հավատացած, որ աբխազ հին ու եղբայր ժողովրդի հետ
հայը այնտեղ կպաշտպանի իր ու աբխազի ազգային
շահերը: Սերո Խանզադյան, 28.5.91, Երևան»:*

Փակագծերում նշեմ, որ հետո, երբ մահացու վտանգ
կախվեց Աբխազիայի ժողովրդի վրա, ես հանդես եկա
«Ռեսպուբլիկա Աբխազիա» թերթում ոչ մեծ հոդվածով՝
հիմք ընդունելով Սերո Խանզադյանի պատգամը.

ЗАЩИТИМ ЧЕСТЬ АРАРАТА В АБХАЗИИ

Дорогие мои братья и сестры!

Тяжелые дни переживает Абхазия, вновь бушует Страна Апсны, вновь орды обезумевших угрожают земле родной...

Вы помните – еще Звиад Гамсахурдиа объявил нас, амшенских армян, двойными предателями: предателями интересов Грузии и, главное, Армении...

Вы помните – нас, амшенских армян, обвиняли в том, что мы якобы мусульмане...

И как результат – вы помните? – дымилась Лабра, дымилась Ачадара, дымилась Гумиста... И этот дым ничем не напоминал мирный дымок над мирными домами. Это горели сожженные грузинскими «гвардейцами» армянские дома.

И в то время, перед самой грузино-абхазской войной, когда нас обвиняли в немыслимых грехах, газета «Амшен» неожиданно получила дорогой подарок из Армении, от выдающегося писателя, Героя Социалистического труда Серо Николаевича Ханзадяна – книги избранных рассказов, новелл и публицистики с дарственными надписями автора. «Дорогие мои амшенские братья и сыновья,- писал Ханзадян.- Вместе с древнейшим абхазским народом защищайте ваши права и права абхазов». И этот наказ патриарха армянской литературы амшенские армяне выполнили с достоинством и честью – встали рядом с сыновьями абхазского народа и сообща защитили ту землю, которая приютила наших предков, спасшихся от турецкого ятагана – Геноцида армян. Сегодня эта земля пропитана не только потом армянского крестьянина, но и пролитой за ее освобождение кровью солдата-армянина. И самое главное, в этой земле покоится прах наших предков... Так встанем же с оружием в руках на защиту этой земли. Перед детьми не будет стыдно... Матери будут гордиться нами...

...Общенациональная армянская святыня – прекрасно одинокий Арарат.

Из года в год, из века в век, из поколения в поколение передавался находящийся ныне в турецком плену этот библейский символ святости, верности и чести армянского народа. И великая тоска по нему породила в каждом армянском сердце свою гору Арарат. И долг каждого армянина – защитить честь Священной горы, где бы он ни находился, в какой бы стране ни проживал. Это веление наших великих предков – защищать седой Арарат.

Сегодня честь горы Арарат мы должны защитить здесь, в Абхазии.

Обращаясь к своему абхазскому другу, армянский поэт Андраник Багарян писал:

*И пусть на разных языках
О братстве нашем говорим,
Одна судьба связала нас,
Под небом ходим мы одним.
О, равнодушно не могу
Пройти я мимо этих слов,
Они на райском берегу
Армянам дали вечный кров.
И если враг наступит злой,
Неся смертельные огни,
Клянусь, с тобой рванусь я в бой,
Как сын родной твоей земли .*

(Перевод наш – А.С.).

Злой враг наступает.

Смертельные огни горят.

Родная земля ждет».

Ուղու՛մ եմ նշել, որ Սերո Խանգաղյանը շնորհա-
կալութեամբ ընդունեց թերթի առաջին համարը, որտեղ
տպագրվել էր Վլադիմիր Վարդանյանի (Սիրավան Սե-
վունի) «Մոռացությունից փրկելու առաքելություն» հոդ-
վածը՝ նվիրված Սերո Խանգաղյանի առաջաբանով ու

խմբագրությամբ լույս տեսած «Ձայն համշենականի» առաջին գրքին:

Համարում տպագրվել են, Վլադիմիր Վարդանյանի «Մոռացությունից փրկելու առաքելություն» հոդվածից բացի, Սաթենիկ Գեշյանի «Չարշամպացի ֆիդային» հոդվածը, ինչպես նաև «Սևծովյան այգաբաց» գրական միավորման մասնակիցներ, ԽՍՀՄ գրողների միության անդամներ Հակոբ Գուրունյանի «Շուշան շողեր» պատմվածքը և Անդրանիկ Բահարյանի «Ուղերձ հատուցումի» բանաստեղծությունը, Նիկոլայ Դեմուրջյանի գողտրիկ մանրապատումներից մի քանիսը, հայաստանցի հայտնի մանկագիր Վրեժ Վարդունու՝ նախադպրոցականներին հասցեագրված հանելուկները և այլ ստեղծագործություններ:

Այստեղ անպայման ուզում ենք երախտագիտությամբ մեր շնորհակալությունը հայտնել նրանց, ովքեր թերթի ստեղծման առաջին իսկ օրերից կանգնեցին մեր կողքին, օգնեցին մեզ. Կարլեն Յալանուզյան, Գուրգեն Բալայան, Սարո Գյոդակյան, Հովհաննես Գլակ, Իշխան Ստեփանյան, Հայկազուն Ավրոյան, Սիրավան Սևունի, Ռազմիկ Իփեքչյան, Սերգեյ Վարդանյան...

Իսկ առջևում ... Հիասթափություններ էին, պարտություններ ու, իհարկե, հաղթանակներ էին առջևում: Հիրավի՝

*Դու եղար այնքան մաքուր, լուսավոր
Ո՛ր այնքան եղար Հայոց Կենաց Ծառ,
Որ ... թշնամիներ՝ բազում ունեցար,
Ո՛ր հենց դրանո՛վ եղար ... բախտավոր:*

Այո, բարեկամների հետ թերթն ունեցավ նաև թշնամիներ:

Եվ այդպես էլ պիտի լիներ, դա՛ էր օրինաչափն ու ճիշտը, քանզի այնքան մեծ էր հայատառ թերթի ստեղծման նշանակությունը տեղի հայ հատվածի համար, որ նրա կարևորությունը շատ լավ հասկացող չարակամներն առանց հապաղելու գործի անցան՝ սկսելով իրենց թերթահալած «գործունեությունը»:

Եվ որքան էլ տարօրինակ չթվա՝ առաջին հերթին հենց դա՛ էլ կարևորում է թերթի դերն ու նշանակությունը: Այլապես, հասկանալի է, որ ոչ ոք չէ՛ր չարախոսի, բանսարկություններով չէ՛ր թունավորի մեր արյունը, չէ՛ր դիմի ստոր միջոցների՝ թերթի տպագրությունը տապալելու համար:

Ի դեպ, բանսարկություններն ու չարախոսությունները տարիներ շարունակ մեր հավատարիմ ուղեկիցներն են.

Աչքն իմ ջուր արած՝ սպասում եմ ձեզ՝

Իմ ուղեկիցներ, ծանոթներ անվրեպ -

Բանսարկություններ,

Սադրանքներ,

Ցավեր...

Պետք չէ մոռանալ նաև բարդ քաղաքական ժամանակը. 1991-ի ավարտն էր, վրաց-աբխազական հարաբերություններն արդեն ծայրահեղորեն սրվել էին, վրացական ղեկավարությունը աբխազահայերին «կրկնակի թշնամիներ» էր հայտարարել՝ Վրաստանի ու, ամենակարևորը՝ Հայաստանի շահերը «դավաճանելու» համար; Սուխումի շրջանի Լեչկոպ գյուղում մեծ դժվարությամբ հաջողվեց կասեցնել հայ-վրացական ընդհարումը; արդեն կային մարդկային գոհեր; չափազանց ակտիվացել էին հանցագործ տարրերը... Մահացու սպառնալիքներ էին հնչում նաև իմ հասցեին:

Եվ այս լարված պայմաններում Երևանում լույս տեսան «Համշենի» հաջորդ երկու համարները, որոնք բարձր գնահատվեցին հայ մամուլի ցուցահանդեսում:

Այս համարներում տպագրվել են Հակոբ Գուրուսյանի «Շիրազյան հուշեր» շարքը, Վլադիմիր Վարդանյանի «Անելիքներն ավելի շատ են» հարցազրույցը Գուդաութայի «Համշեն» շրջանային բարեգործական ընկերության նախագահ Աշոտ Չեբեյանի հետ և Միշա Մինասյանի «Սևծովամերձ հայերը» գրքին նվիրված «Գիրքհամշենցիներիմասին» գրախոսականը, երևանցի հեղինակներ Իշխան Ստեփանյանի «Լափտուր խոզը» պատմվածքը և Գուրգեն Բալայանի բանաստեղծական

շարքը, Անդրանիկ Բահարյանի՝ տեղի հայկական գրական միավորմանը նվիրված «Սևծովյան այգաբաց» հոդվածի առաջին մասը, Գրիգոր Թորունցի «Յայ գրականությունը աբխազերեն» հոդվածը և այլ նյութեր ու գրական ստեղծագործություններ:

Բ. ԳՈՅԱՏԵՎԵԼՈՒ ՄԵՐ ԻՐԱՎՈՒՆԸ

1992 թվականի օգոստոսի 14-ին սկսվեց վրաց-աբխազական պատերազմը, որն ահավոր արհավիրք ու չարիք էր Աբխազիայի ժողովրդի, այդ թվում նաև տեղի հայ ազգաբնակչության համար:

Վրացական այսպես կոչված գվարդիականների «հսկողության» տակ հայտնված հայաբնակ երբեմնի շեն ու ծաղկուն գյուղերը՝ Լաբրան, Յայկական Աթարան ու Արակիչը, Լեչկոպը, Գումիստան ու Աչադարան և այլ բնակավայրեր, համեմատաբար կարճ ժամանակահատվածում դաժանորեն և անխնա թալանվեցին ու ավերվեցին, իսկ խաղաղ բնակչությունը – տղամարդ թե կին, ջահել թե ահել – ենթարկվեց աննկարագրելի բռնությունների ու անարգանքների, և հատուկ ուզում ենք շեշտել՝ իր ազգային պատկանելության համար: Մարդագողությունն ու սպանություններն արդեն սովորական, առօրեական երևույթներ էին դարձել:

Մեր վերաբերմունքը տեղի ունեցող իրադարձությունների նկատմամբ և դրանց զարգացման հնարավոր «տարբերակները» մենք շարադրեցինք 1992 թվականի սեպտեմբերի 11-ին Երևանի Յայ Յեղափոխական Դաշնակցության «Մ.Վարանդեան» տրպագրատանը հրատարակված «Յամշենի» 4-րդ համարում տպագրված «Մինչև ե՞րբ պիտի քանդվի մեր տունը» հոդվածում, որը նույն օրը լույս տեսավ նաև «Ազատամարտ» շաբաթաթերթում:

«Դաժան ճակատագրի բերումով այսօր թալանվում և ավերվում է համշենահայի տունը: Եվ մի՞թե դա արվում է նրա ունեցվածքին տիրանալու ազահ տենչով

միայն... Երանի թե, ներիր ինձ, աստված, այդպես լիներ: Բայց ավելի հեռուն գնացող նպատակներ են հետապնդվում, ասենք թե հայերի համար անտանելի պայմաններ ստեղծել, և ... համշենահայը ստիպված կլինի թողնել տուն ու տեղ և հեռանալ...,- ցավով արձանագրել ենք մենք և մեր իսկ հարցապնդմանը պատասխանել այսպես՝ տարակուսած ավելացնելով,- այո, այսօր թալանվում է համշենահայի տունը: Կան մարդկային գոհեր:

Բայց ախր սթափ դատողությունը հուշում էր, որ նման իրադարձություններն անխուսափելի են, և պետք էր բոլոր հնարավոր ու անհնար միջոցներով նախապատրաստվել՝ առավելագույնս ապահովելով հայ ազգաբնակչության անվտանգությունը: Սակայն մենք նորից ապավինեցինք ինչ-որ երկնային ուժի, ինչ-որ հրաշքի...

Եվ նորից ու կրկին, մեր տեսածը, զգացածը և, ամենակարևորը, հասկացա՛ծը դաս չեղավ»:

Հայը միշտ էլ հույսով է ապրել, հային միշտ էլ ուղեկցել է խոր հավատը լուսավոր ապագայի նկատմամբ, և մեր հողվածն էլ լավատեսորեն է ավարտվում.

«...Հույս է ներշնչում այն, որ գերդաստանների մեծերը չեն հեռանում, չեն լքում իրենց տունն ու տեղը, այսինքն՝ ապրում են զավակների վերադարձի հույսով: Հավատում ենք, շուտով, շատ շուտով բռնագաղթ տեսած պապիկներն ու տատիկները գրկաբաց կընդունեն իրենց վերադարձող թոռնիկներին և նորից համշենահայի տանը կհնչի նորածին մանկան ճիչը, կգործեն հայկական 53 կրթարաններն ու Լեչկոպի նորակառույց Սուրբ Հարություն եկեղեցում մոմալույսի ցոլանքի ներքո նորից կալիքվի «Հայր մերը»:

Ասենք նաև, որ այս հողվածի համառոտ չափածո տարբերակն օգոստոսի վերջերին արդեն տպագրվել էր մանկապատանեկան «Կանչ» պարբերաթերթում:

Որոշ ժամանականց «Ազատամարտ» շաբաթաթերթի էջերում տպագրվեցին (իսկ հետո նաև ռուսերեն) մեր՝

Արխագիայի հայ բնակչության ահավոր վիճակի մասին պատմող «Գևորգիապոլիսի հատորներ», «Նոր Վաշդեն, կամ ըստ Դաֆֆու», «Ոգեղեն հաց» և այլ հոդվածներ: Վերջին երկուսը ներկայացնում ենք մեր ընթերցողների ուշադրությանը, որպեսզի կարողանան պատկերացում կազմել այն դաժան ու մահաաստ ժամանակի մասին.

НОВЫЙ ВАШДЕН ИЛИ ПО РАФФИ

Буквально каждый день получаю печальные известия о поджогах армянских домов (зачастую с жильцами) грузинскими «доблестными парнями».

Вчера приходил мой дядя, житель села Гумисты Григор Аветисян, несколько раз жестоко избитый за оказание сопротивления мародерам. На глазах его соседа, главы администрации Сухумского района Мераба Дгебуадзе, 85-летний дядя Григор лишился буквально всего: автомашины «Запорожец» (получил ее как ветеран Великой Отечественной войны), мебели, одежды и, в конце концов, добротного дома (подожгли 12-го декабря 1992 года) и даже самого необходимого в хозяйстве ... молотка, чтобы не смог, как цинично выразился один из «идейных» мародеров-«гвардейцев», начать строительство нового армянского дома на территории свободной и независимой Грузии»...

На первый взгляд звучит дико: потомки Картлоса жестоко, я бы сказал с наслаждением, расправляются с мирными потомками Айоса: грабят, насилуют, убивают, издеваются над детьми, женщинами и стариками... Но красивая легенда о братьях Айосе и Картлосе сегодня вызывает, мягко говоря, насмешку у более или менее знакомых с историей Армении, ибо 1992-1993 гг. ... уже были на заре Амшенского княжества: в 789-790 гг., когда, по сведениям историков Гевонда и Ована Мамиконяна, отец и сын Шапук и Амам Амадуни вместе с подданными, устав от непосильной тяжести податей арабам, покидают родные очаги и обосновываются в городе Тамбуре. Но недолго длится долгожданный мир-

ный труд амшенского крестьянина: дядя Амама, грузинский князь Вашден, получив от арабов войско, коварно нападает на Тамбур и разоряет его. По приказу Вашдена отрубают руки и ноги Амаму Аматуни...

Эдуард Шеварднадзе – новый Вашден двадцатого века?..

Если нет, почему разоряются армянские села?

Гумиста... Лабра... Ачадара...

Так и вспоминается роман Раффи «Самвел», посвященный истории Армении четвертого века:

«Курились села... Вот только дым, висевший над ними, ничем не напоминал тот мирный, голубоватый дымок, который вьется по утрам над мирными кровлями сельских домов. Этот дым черной тучею стелился над землей, окутывал села плотной пеленой, и время от времени сквозь него прорывались языки пламени... Нигде не было ни души. Всюду царил унылая пустота полного безлюдья... Словно дыхание смерти пронеслось ... и уничтожило всякое присутствие человека.

Дымился Двин, дымился Арташат, дымился Вагаршапат» (четвертый век).

...Дымится Лабра, дымится Ачадара, дымится Гумиста... (конец двадцатого века).

28.03.1993 г.

ДУХОВНАЯ ПИЩА

В последнее время антиармянские настроения с подачи грузинских средств массовой информации становятся своеобразной «духовной пищей» для «свободолюбивых националистов», безмерно «страдающих от патриотического голода» Так, «святыми» устами Звиада Гамсахурдиа новорожденное Армянское культурно-благотворительное общество «Крунк» объявляется антинародным, а армяне, проживающие в Абхазии, ни много, ни мало, предателями, да не простыми, а достой-

ными немедленного включения в знаменитую Книгу рекордов Гиннеса – двойными: подлыми предателями интересов Грузии и, главное, Армении (в скобках замечу, что в ответ общество «Крунк» было вынуждено выступить в печати с адресованным тогдашнему президенту Грузии Звиаду Гамсахурдиа «Открытым письмом»). Дело зашло так глубоко, что даже безобидное слово «крунк» (журавль) вызывает раздражение и аллергические ощущения (или чувство страха?) у лидеров разных грузинских партий и общественных движений. Так, незадолго до начала Отечественной войны в Абхазии на одном из музыкальных конкурсов школ Гульрипшского района из репертуара Нижнемархаульской армянской школы по требованию грузинских националистов исключается песня «Крунк», песнь песней нашего народа, более тысячи лет символизирующая чаяния и надежды скитающегося под чужим небом в поисках лучшей доли пандухта:

Крунк, из стран родных нет ли хоть вестей?

Может быть, в угоду нашим «друзьям» вообще исключить из словарного богатства армянского языка это «подозрительное» слово?.. Ведь не секрет, что единственная «хлебная дорога» в Армению проходит через территорию Грузии... Иначе... Сами понимаете, что иначе...

Да, вновь звучат знакомые мелодии из знакомых песен и времен: «крунковцы», «предатели», «враги»...

– «Крунк» против нас...

– «Крунк» собирает деньги для абхазской армии. У нас есть списки...

– «Крунк» против независимости Грузии.

Однажды в ограбленной грузинскими гвардейцами лечкопской средней школе Сухумского района я осмелился спросить у гвардейца-армянина, кстати, окончившего одну из армянских школ города Тбилиси:

– А что вы знаете об амшенских армянах?

И как ожидал – ничего:

– Вы – мусульмане...

Я попытался возразить:

– В здании, где мы сейчас находимся, как вы говорите, армяне-мусульмане построили церковь Сурб Арутюн (Святое Воскресение), а грузины-христиане ограбили ее... Как все это сочетается с вашим утверждением?..

Моя «просветительская деятельность», к сожалению, не имела никакого положительного результата:

– Все равно, вы предатели и мусульмане...

А меня спасло то, что он ... узнал меня, т.к. несколько лет назад с известным армянским поэтом Геворгом Эминым я выступал в его родной школе.

Конечно, была очевидна явная антиармянская обработка грузинских «гвардейцев», и я совершенно не удивился, когда мне попала статья Гурама Чхиквадзе «Историческая действительность и политические требования», опубликованная в печально известной газете «Демократическая Абхазия» от 11 февраля 1993 года, в которой приведен отрывок из книги А.Манвелашвили «Границы Грузии», изданной в 1938 году в Париже: «Большевики уступили Турции, Азербайджану и Армении 19.491 кв. км территориальных земель Грузии». К стати, в этой же статье утверждается, что границы Грузии доходили и до города Туапсе...

Неужели готовится новая «духовная пицца», на сей раз – более аппетитная?

15.02.1993 г.

Համարում տպագրվել են նաև մեր թերթին անգլահատելի ծառայությունն մատուցած բնաստիական գիտությունների թեկնածու Հայկազուն Ալվրցյանի «Պատասխանատու ենք արխագահայության համար», ԽՍՀՄ գրողների միության անդամ Անդրանիկ Բահարյանի «Սևծովյան այգաբաց» (վերջը), Հայաստանի հանրային գրադարանի աշխատակցուհի Սաթենիկ

Գեշյանի «Գյումուշխանեցի Ավոն», բանասիրական գիտությունների թեկնածու Ժորա Էրուքյանի «Սուխումի հայկական միջնակարգը», Յովհաննես Թորոսյանի «Կրթության հիմքը մայրենին է» բովանդակալից հոդվածներն ու այլ նյութեր, ինչպես նաև չափածո ստեղծագործություններ:

«Համշենի» այս համարի տպաքանակը (մի մասը ընկերներին օգնությամբ տարածվեց Ռուսաստանի հարավում), մեծագույն դժվարություններով, հաղթահարելով բազմաթիվ արգելքներ, մեզ հաջողվեց Երեվանից ինքնաթիռով հասցնել Ադլեր, իսկ այնտեղից էլ ձկնորսական նավով՝ Սուխում՝ բարի ու սրտացավ խոսքի ծարավի մեր հայրենակիցներին, որոնք խորին երախտագիտությամբ ու շնորհակալությամբ ընդունեցին այն:

Ավելորդ է ասելն անգամ, որ թերթի այդ համարը ձեռքից ձեռք էր անցնում, և շատերն են մեզ շնորհակալություն հայտնել թերթի արդար ու մաքուր դիրքորոշման համար:

Ինչ խոսք, մեր կյանքի համար վտանգավոր ու արկածախնդիր քայլ էր դա, շատերի համար՝ անհասկանալի ու նույնիսկ ցայսօր դատապարտելի (խոսքը Սուխումում գտնվող ծնողներին անվտանգության մասին է, որոնք կարող էին բռնությունների ենթարկվել վրացական «գվարդիականների» կողմից): Բայց, խորապես համոզված էինք և համոզված ենք՝ այդ քայլը օդուչրի պես անհրաժեշտն էր ու միակ ճիշտը և, ինչու չէ, թերևս հեռանկարայինը, որովհետև դա, առաջին հերթին, մեր հոգու պարտքն էր, ինչպես նաև մեր թերթի պատիվն ու նրա գոյատևելու բարոյական իրավունքը:

Գ. ԸՆԹԵՐՑՈՂԸ ՀԱՅԱԼԵՉՈՒ ԹԵՐԹԻ ԷՐ ԾԱՐԱՎԻ

1992-1993 թվականների Աբխազիայի ժողովրդի հայրենական պատերազմի հաղթական ավարտից հետո հանրապետության շրջափակման պայմաններում

շարունակվեց «Չամշենի» տպագրությունը Սուխումում, իհարկե, ելնելով տեղում առկա հնարավորություններից: Իսկ հնարավորությունները, մեղմ ասած, շատ էին սուղ – չկար թուղթ, համակարգչային շարվածքի մասին կարելի էր միայն երազել, թույլ էր տեղի տպագրական բազան (տպարանները թալանվել ու ավերվել էին) և այլն:

Եվ այս ծանր պայմաններում «Ռեսպուբլիկա Աբխազիա» թերթի գլխավոր խմբագիր Վիտալի Չամագուայի և նրա առաջին տեղակալ Սերգեյ Սարգսյանի անմիջական օգնությամբ և Աբխազիայի հերոս Սերգեյ Մաթոսյանի աջակցությամբ մենք սկսեցինք «Չամշենի» տպագրությունը ռուսերեն լեզվով:

Ասենք, որ թերթի տպագրության բարձր եղանակը ժամանակի պահանջներին արդեն վաղուց չէր համապատասխանում և, բնականաբար, տպագրական որակը բավականին ցածր էր... Բայց ա՛յն ժամանակ ... մի՞թե կարևորը տպագրության եղանակն էր կամ թղթի որակը: Կարևորն այն էր, որ այդ անորակ թուղթը կա՛ր և հնարավոր էր թերթը հրատարակել:

Կարևորը «Չամշենի» տպագրության փաստն էր, թերթի վերածնունդը:

Եվ մենք ոգևորված անցանք գործի: Տունուտեղ մոռացած՝ շրջանից շրջան էինք գնում, գյուղից գյուղ, միայն թե գրեինք, միայն թե հրատարակեինք...

Հիրավի, կարծես թե հենց մեր մասին է ասված.

Трое суток не спать, трое суток шагать

Ради нескольких строчек в газете.

Հասկանալի է, որ *ինչքան էլ թերթի ոգին լիներ հայկական՝ ռուսալեզու «Չամշենն» արդեն չէր կարող բավարարել հայ ընթերցողի, ինչպես նաև ու առաջին հերթին՝ հենց իմ օրըստօրե խստացող պահանջները. հայ ընթերցողը հայալեզու թերթի էր ծարավի, և մեր առաջնահերթ խնդիրը նրա արդարացի պահանջը կատարելն էր:*

Եվ ահա 1998 թվականի հունիսին օֆսեթ տպագրությամբ լույս տեսավ հետպատերազմյան «Յամշենի» առաջին հայատառ համարը, որտեղ հրապարակվեցին Մայիսի 28-ի ազգային տոնին նվիրված «Յամաժողովրդական խիզախում» հոդվածը և մեր չափածո բնապատկերները: Յամարը բացվում է Աբխազիայի Յանրապետության նախագահ Վլադիսլավ Արծինբայի՝ հատուկ մեր թերթին տված «Միահամուռ ջանքերով մենք կկառուցենք անկախ պետություն» հարցազրույցով:

(Վլադիսլավ Արծինբան միշտ էլ ուշադիր է եղել մեր թերթի նկատմամբ: Հիշում եմ. ֆինանսական դժվարությունների պատճառով որոշ ժամանակով ընդհատվեց մեր թերթի տպագրությունը: Եվ դա չէր վրիպել Վ.Արծինբայի ուշադրությունից. ինձ հաղորդեցին, որ նա անհանգստացած է հայկական թերթի ճակատագրով, որի գոյությունը խիստ կարևորելով՝ խնդրում է ամեն ինչ անել հրատարակությունը վերսկսելու համար: Նա ընդգծել էր, որ խոսքը հատկապես հայկական թերթի մասին է: Ես չեմ մոռանում Վլադիսլավ Արծինբայի՝ պատգամի պես հնչող խոսքը. հայկական թերթի հրատարակությունը Աբխազիայում կարևոր հասարակական-քաղաքական նշանակություն ունի):

Վերջապես իմ փայփայած վաղեմի երազանքն իրականացավ. *Աբխազիայում դրվեց հիմքը հայերեն տպագրության:*

Եվ այս գործում մեզ անգնահատելի ծառայություն մատուցեցին երիտասարդ գիտնականներ Յարություն և Իշխան Ավետիսյանները, որոնք ապահովեցին խնդրի տեխնիկական կողմը:

«Յամշենի» հիմնադրման առաջին իսկ օրվանից մեր նպատակն է եղել *օգտակար* թերթ ստեղծելը՝ բազմաշերտ լրատվությամբ հագեցած: Մենք աշխատել ենք յուրաքանչյուր հայկական տուն ուրախություն բերել: Յայաստան, Արցախ, Սփյուռք, համահայկական հիմնահարցեր, տեղի հասարակական-քաղաքական ու

մշակութային կյանք և, իհարկե, նախնյաց բնօրրան – ահա թերթի հիմնական և առանցքային թեմաները, որոնք միշտ էլ հետաքրքրում են մեր ընթերցողներին:

Մենք միշտ էլ աշխատել ենք մեր հրապարակումներով լրացնել դպրոցների կրթական ծրագրերի պահանջները, նպաստել հայագիտության զարգացմանը հայկական կրթարաններում, մեր հայրենակիցների մեջ սիրո և հպարտության զգացում սերմանել հայկականի նկատմամբ: Եվ ուզում ենք հավատալ, որ դա մեզ հաջողվել է և հաջողվում է ցայսօր:

Թերթի կարևորագույն ուղղություններից մեկը հայաբխագական մշակութային կապերի ամրապնդումն է, երկու ժողովուրդների հոգևոր մերձեցումը:

Այդ նպատակով «Համշենի» էջերում տպագրվել են հայտնի աբխազ հեղինակների ստեղծագործությունների հայերեն և ռուսերեն թարգմանությունները. դասականներից՝ Դրոմիտ Գուլիա, Բագրատ Շինկուբա, Շալուա Ծըյքբա, Իվան Թարբա, ինչպես նաև ժամանակակից հեղինակներից՝ Բորիս Գուրգուլիա, Մուշնի Լասուրիա, Վլադիմիր Չանթարիա, Ջումա Ախուբա, Մուշնի Միքբիա, Ստանիսլավ Լակոբա, Գունդա Կուծնիա, Սերգեյ Ազընդիա, Վիտալի Ամարշան, Վախթանգ Աբխազու, Անատոլի Լագուլաա, Վիտալի Շարիա, Վիկտոր Կոկոսկիր, Դաուր Նաճղեբիա...

Անքակտելի հոգեկան թելերով էր կապված մեր թերթի հետ բանաստեղծ Վլադիմիր Մասնը, որը մի առանձին սեր էր տաժում հայ ժողովրդի նկատմամբ: Նա մեր ամենօրյա այցելուն էր և իր ողբերգական մահվանից մի քանի ժամ առաջ կրկին այցելել էր մեզ՝ տպագրության ներկայացնելով նոր բանաստեղծությունների մի փունջ:

Թերթին ակտիվորեն թղթակցել են հայտնի լրագրողներ Սերգեյ Սարգսյանը, Տատյանա Տրոյանովսկայան և Վլադիմիր Ծըյքբան, Լեյլա Փաչուլիան և Լիլիանա Յակովլևան, արվեստի վաստակավոր գործիչ Վալերի Ճոլարիան, արվեստաբանության դոկտոր-պրոֆեսոր Ալեքսեյ Արզունը, ակադեմիկոս Բաջգուր Սաղարիան,

մշակույթի վաստակավոր գործիչ Արման Դանիելյանը, Աբխազիայի պետական թանգարանի տնօրեն, պատմագիտության դոկտոր Արկադի Ջոփուան, Աբխազիայի Հանրապետության ժողովրդական դերասան Սերգեյ Գաբևիան, հայտնի ռուս արձակագիր Կոնստանտին Գերդովը, բանաստեղծներ Իգոր Կաչալովը, Գեորգի Բեսյանը, Նիկոյալ Պատուլիդին, Կոնստանտին Ֆիլիդին, ֆուտբոլի համամիութենական կարգի մրցավար Գրիգորի Պողոսյանը և այլ հեղինակներ:

«Համշենի» էջերը, բնականաբար, միշտ էլ բաց են եղել Աբխազիայում և Կրասնոդարի երկրամասում ստեղծագործող հայ հեղինակների՝ Անդրանիկ Բահարյանի, Ժորա Էրուբյանի, Վազգեն Կանսուզյանի, Չորիկ Բեշիշյանի, Լյուդվիգ Զյուլյանի, Սահակ Կալայջյանի, Սեդա Բաղդասարյանի, Հովհաննես Հովակի, Երվանդ Ղանդիլյանի, Արամ Կանսուզյանի, Սաշա Մկրտչյանի (Չարգանդ), Հայկ Ռահանյանի, Շամիրամ Բեսյանի, Անդրանիկ Կոնդակչյանի, Սիրավան Սևունու, Խաժակ Սիմոնյանի, Գայանե Աթոյանի, Ռիմա Ալեքսանյանի, ինչպես նաև մեզանից հեռացած Հակոբ Գուրունյանի, Էդուարդ Լուսպարյանի, Ռաֆիկ Աթուլյանի, Վլադիմիր Ավջյանի, Սերգեյ Կոնդակչյանի, Հովհաննես Թորոսյանի և այլոց համար: Առանց չափազանցության ուզում ենք շեշտել, որ «Համշենում» հրապարակվելը աբխազահայ ստեղծագործողների միակ (սակավ բացառությամբ) հնարավորությունն է ընթերցողներին տպագիր ներկայանալու:

Նույնը կարելի է ասել նաև սկսնակ հեղինակների մասին, և հատկապես կուզենայինք նշել շնորհալի Նինա Գասպարյանին, որի գողտրիկ հրապարակումները մի առանձին հմայք են հաղորդել մեր թերթին և, բնականաբար, ջերմությամբ ընդունվել ընթերցողի կողմից: Նրա, նաև մի քանի պատանի ստեղծագործողների՝ «Համշենի» էջերում լույս տեսած թոթովանքներն ամփոփվել են 2004 թ. Ալեքսանդր Անկվաբի հովանավորությամբ Սուխումում լույս տեսած եռալեզու՝

աբխազերեն, ռուսերեն և հայերեն, իր տեսակի մեջ եզակի «Ծիծեռնակներ» չափածո գրքում:

Առանձին չթուլացող հետաքրքրությամբ են կարդացվում 1992-1993 թթ. վրաց-աբխազական պատերազմի մասնակից, Լեոնի շքանշանի ասպետ Միսաք Զյուլյանի՝ մարշալ Բաղդամյանի անվան հայկական փառապանծ գումարտակի մարտական առօրյան նկարագրող գողտրիկ մանրապատումները:

Վերջերս մեզ ուրախացրեց ու ոգևորեց շնորհաշատ պատանի լրագրող, Էլեոնորա Գիլոյանի հայտնությունը. նա այսօր աշխատում է «Աբազա» հեռուստաընկերությունում:

Երախտագիտությամբ եմ ուզում նշել մեր ավագ ընկերոջը՝ Անդրանիկ Բահարյանին, որը մահացավ 2016 թվականի սկզբին: Չնայած առաջացող տարիքին, նա երիտասարդական անսպառ ավյունով շարունակում էր ստեղծագործել մինչև իր երկրային կյանքի վերջը՝ խորիմաստ գրախոսականներով և բանաստեղծական նոր ու հրաշալի շարքերով ներկայանալով ընթերցողին: Ուզում եմ անպայման շեշտել, որ մտքի դասական պարզության հասած վարպետը վեր էր մանր ու ճղճիմ կեցվածքից, ճոռոմախոսությունից և նախանձելի աշխատասիրությամբ ու մի վերին պատասխանատվությամբ իր աստվածատուր շնորհքն ի սպաս էր դրել հայոց խոսքի պանծացմանը: Երկարամյա մանկավարժական և գրական գործունեության համար Յայաստանի սփյուռքի նախարարությունը նրան պարգևատրել է «Մայրենիի դեսպան» մեդալով:

Դ. «ՅԱՄՇԵՆ» ԹԵՐԹԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆՆ ՄԱՏԵՆԱՇԱՐԸ

Աբխազահայի հատվածի գրական-մշակութային կյանքում նկատելի երևույթ է «Յամշեն» թերթի գրադարան» մատենաշարի հիմնադրումը, որի շնորհիվ «Սևծովյան այգաբաց» գրական միավորման անդամները եզակի

հնարավորություն ունեցան հրատարակելու իրենց ստեղծագործություններն ու առանձին գրքերով ներկայանալու տեղի հայ ընթերցողին: Այսպես, սույն մատենաշարով լույս են տեսել Հովհաննես Թորոսյանի («Կանչ»), մեր («...որ մաքուր մամ», «Ափացխա», «Սուխումի հայկական միջնակարգը»), Սեդա Բաղդասարյանի («Իսկ ես արդեն սկսել էի հավատալ»), Ժորա Էրուքյանի («Աշուն», «Հոգու երկիր», «Թռչնի երգը»), Անդրանիկ Բահարյանի («Աշխարհի ամենաքաղցր խոսքը»), Հայկ Ռահանյանի («Առակներ և զրույցներ»), Երվանդ Ղանդիլյանի («Բարության լույսեր»), Հարություն Եթումյանի («Մանիներ»), Հովհաննես Հովակի («Բանաստեղծություններ», «Ես հավատում եմ խղճի հրաշքին»), Ռաֆիկ Աթուլյանի («Ոսկե կաթիլներ»), Անդրանիկ Կոնդակչյանի («Շահումյանովկա-100»), Սահակ Կալայջյանի արձակ «Արյան կանչը», ինչպես նաև «Գրական Համշեն», «Սուխումի հայկական միջնակարգը» ժողովածուներն ու բազմաժանր հավելվածները և այլն:

Տպագրության ենք պատրաստել մի շարք ժողովածուներ. Հովհաննես Թորոսյանի չափածո «Եղեգի երգը», Գրիգոր Օքսուզյանի չափածո «Սիրտս գարուն է» գրքերն ու «Գրական Համշեն» ավանանախը:

Հայ և արբիազ ժողովուրդների բարեկամության ամրապնդման ու հոգևոր մերձեցման գործում նշանակալից երևույթ էր ակադեմիկոս Օլեգ Շամբայի կազմած «Արբիազական առածանի» ժողովածուի մեր թարգմանության հրատարակությունը, որը բարձր գնահատեց Արխագիայի ժողովրդական բանաստեղծ, Սոցիալիստական աշխատանքի հերոս, ակադեմիկոս Բագրատ Շինկուբան. «Արբիազ ժողովրդի բանահյուսության լավագույն նմուշներն անպայման պիտի դառնան քաղաքակիրթ ժողովուրդների սեփականությունը: Այս առումով ներկա աշխատությունը հաճելի անակնկալ պիտի լինի հայ ընթերցողի համար»:

Վերոհիշյալ ժողովածուները լույս են տեսել Սուխումի «Մամուլի տուն» հրատարակչությունում, Արբիազական

պետհամալսարանի «Ալաշարբագա» տպարանում և Սոչիի պոլիգրաֆծեռնարկությունում:

Հուսով եմք, որ «Համշենի» բարերար գրադարանը ապագայում էլ կշարունակի իր ազգանվեր գործունեությունը և ընթերցողներին կներկայանա ավելի՛ կազմակերպված՝ թե՛ որակապես, և թե՛ տեխնիկապես: Բայց այս հարցում մեր հրատարակչական պատրաստակամությունը բավարար չէ – ակտիվ նախաձեռնությամբ պիտի հանդես գան նաև հեղինակները՝ պատասխանատվությամբ ու խստապահանջ վերաբերմունքով, և, առաջին հերթին, հենց իրենց նկատմամբ:

Փաստենք, որ արվածն, անշուշտ, քիչ չէ, սակայն անելիքներն, իհարկե, անհամեմատ ավելի շատ են:

Ե. «ՀԱՄՇԵՆ» ԹԵՐԹԻ ՊԱՅՊԱՆՈՒՄԸ ԱՐԺԱՆԱՊԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑ Է

Թերթը կենդանի օրգանիզմ է՝ մշտապես զարգացող ու կատարելագործվող: Եվ այդ ճանապարհին վերելքները և անկումները բնականորեն անխուսափելի են: Ինչ խոսք, թերություններից զերծ չէ նաև «Համշենը»: Եվ այդ թերություններն, անշուշտ, շատերն են տեսնում: Եվ, իսկապես, լա՛վ է, որ տեսնում են:

Բայց ... տեսնել կա, տեսնել՝ էլ կա:–

Բարեկամներն, իհարկե, բովանդակալից ու բարի խորհուրդներով աշխատում են օգնել՝ մեզ, սատարել, հուսադրել, ինչի համար մեծապես շնորհակալ եմք ու երախտապարտ:

Բայց ավաղ ու ախ, քիչ չեն նաև նրանք, ովքեր չարախնդությամբ ու բանասարկություններով փորձում են հասնել իրենց վաղեմի՝ թերթը փակելու նպատակին՝ չհապաղելով, ինչպես հետագայում պարզվեց, «օգըտվել» թերթի «ընձեռած» հնարավորություններից:

Այո, նրանք տեսնո՛ւմ են միայն: Իսկ մենք զգո՛ւմ ենք՝ հոգով, սրտով ու նաև ցավո՛վ:– Հոգո՛վ ու սրտո՛վ,

որովհետև թերթը կյանքի արժեք ու գին ունի մեզ համար, մեր էությունն է, մեր ապրած տարիների իմաստն ու բովանդակությունը: Ցավո՛վ, որովհետև առկա թերությունները վերացնելու համար ֆինանսական ու որակական լուրջ հնարավորություններ ու ներդրումներ են անհրաժեշտ, – մի բան, ինչից, դժբախտաբար, զուրկ է եղել «Համշենը» հիմնադրման առաջին իսկ օրվանից:

Մեր ժողովրդի թշնամիները միշտ էլ և առաջին հերթին աշխատել են ոչնչացնել հայ ուսուցիչների՞ն, հայ խմբագիրների՞ն, հայ գրողների՞ն... Նրանք ավերում և հրկիզում էին հայկական թերթերի խմբագրություններն ու տպարանները, գրադարանները, հայատառ թերթերն ու գրքերը: *Հայկականը ոչնչացնելու համար, առաջին հերթին, պիտի ոչնչացվեին հայոց խոսքը կրողները:* Մենք դա լավ գիտենք: Վկան մեր պատմությունն է, վկան հենց մե՛նք ենք:

Ներեցեք ինձ, բայց անպայման պիտի ասեմ. հայկական թերթից հրաժարվող ուսուցչին ես չեի վստահի իմ երեխայի դաստիարակության ու կրթության գործը: Իսկ այդպիսի «ուսուցիչներ», ցավոք սրտի, կա՛ն:

Հետաքրքիր է, նրանք ի՞նչ են «քարոզում» հայկական դպրոցներում. հայկական թերթ չկարդա՞լ:

Նման՝ ինձ ցավ պատճառող խոսակցություններ, իհարկե, շատ եմ լսել ու լսում եմ ցայսօր:

Ափսոսանքով պիտի փաստեմ, որ կան «հայրենասերներ», որոնք չեն ուզում, որ լինի «Համշեն» թերթը, ընդ որում, թերթից հրաժարվելը ծիծաղելի «փաստարկներով» են պատճառաբանում, իհարկե, չմոռանալով ազգանվերի «խրոխտ» կեցվածք ընդունել ու բարձրաձայնել իրենց անմնացորդ «նվիրվածությունը» հայ ժողովրդին: Հիրավի՝

*«Հանուն հայ ազգի» նա խոսեց հուզված,
Հայրենասերի կոչերով կրքոտ,
Հետո բալիկի թաթիկից բռնած՝
Զթացից գնաց ... ռուսական դպրոց:*

Իսկ ինչո՞վ են նրանք՝ իրենց երեխաների հոգին անխղճորեն կողոպտող այդ «հայրենասերները», տարբերվում հայկական խմբագրություններն ավերող բարբարոսներից... Չէ՞ որ նրանց «գործունեության» արդյունքը նույնն է – հայատառ թերթ փակելը (պետք է լա՛ց լինել, բայց լացել էլ չես կարող, որովհետև, ինչպես ասում էր տատիկս, երբ հայն է լալիս, թուրքն է ծիծաղում: Յերթական անգամ ուրախացնե՞նք մեր թշնամիներին, հոգեցունց բավականությո՞ւն պատճառենք նրանց):

Իհարկե, ինչպես արդեն ասել ենք, թերություններ մեր աշխատանքում անխուսափելիորեն կան: Բայց մի՞ թե թերությունները վերացնելո՞ւ մասին մտածելու փոխարեն մենք ճիշտ ենք համարում թերթից... հրաժարվե՛լը:

Եվ եթե այս տրամաբանությամբ առաջնորդվենք, մենք պիտի հրաժարվենք նաև ... հայկական դպրոցների՛ց, որովհետև այստեղ անթիվ ու անհամար թերություններ կան այսօր: Իսկ գուցե գործը հենց դրան էլ հետևողականորեն «տանո՞ւմ ենք»:

Եկեք ամենայն պատասխանատվությամբ փաստենք, որ այսօր «Յամշեն» թերթն արխագահայ հատվածի պատկերն է՝ իր դրական ու բացասական կողմերով, հատվածի՝ դեպի թերթն ունեցած վերաբերմունքի արտացոլումը, այլ կերպ ասած՝ ինչպիսին մենք ենք, այնպիսին էլ թերթն է:

Այո, քսան տարի թերթի գոյությունն իր սուղ միջոցների հաշվին, իսկ ավելի ճիշտ՝ դրանց չգոյության պայմաններում ապահովել է միայն հիմնադիրը և՛ որպես խմբագիր, և՛ որպես սրբագրիչ, և՛ որպես լրագրող, և՛ որպես տարածող, և՛ որպես հովանավորող, – իսկ այսօր թերթի ապագան մե՛նք պիտի կերտենք՝ բոլորս միասին: Յավատում եմ, որ այդպես պիտի լինի, քանզի

*Ո՛րդում եմ՝ ապրես ինձանից հետո՛,
Ինձանից առաջ չե՛ս մեռնի, «Յամշեն»:*

Մենք պիտի գիտակցենք վերջապես, որ թերթի պահպանումը մեր հոգու պարտքն է, ինչպես նաև մեր հե-

դիմակությունն ու արժանապատվությունը՝ թերթ ունենալը: Մենք պիտի գիտակցենք «Համշենի»՝ որպես մշակույթի կարևորագույն արժեքի, ազգային մտածողության դերը: Մենք պիտի գիտակցենք, որ «Համշենը» հիմնադիր Սարեցյանի անձնական թերթը չէ.

«Համշենը» հայ ժողովրդի սեփականությունն է, նրա մշակութային հարստության մասը: – Եվ որպես այդպիսին էլ պիտի ընդունվի ու արժեվորվի յուրաքանչյուրիս կողմից: Եթե մենք ուզում ենք այդպիսի թերթ ունենալ (իսկ թերթ չունենալը մեծագույն խայտառակություն է, նամանավանդ մեր պարագայում՝ պատրաստի թերթը կորցնելը) ապա առաջին հերթին պիտի մտածենք ստեղծագործական կադրեր պատրաստելու մասին, պիտի ստեղծենք տեխնիկապես հագեցված խմբագրություն և, վերջապես, պիտի անպայման լուծենք նաև բաժանորդագրության հարցը: Եվ դա շատ է կարևորվում այսօր, երբ մշտապես կատարելագործվում են տպագրության եղանակները և մեր պարտքն է ժամանակի պահանջները բավարարելը, այլապես չի լուծվի մեր կարևորագույն խնդիրը. արխագահայ ընթերցողի մեջ մամուլի մշակույթի արմատավորումն ու զարգացումը:

Այլ կերպ ասած՝ համշենահայը պիտի սովորի սեփական հայատառ պարբերաթերթ կարդալ, պիտի գիտենա ու գնահատի տեղի հայ հեղինակներին՝ գրողներին, լրագրողներին, թղթակիցներին...

Հետգրություն

Ուզում եմ մեր խոսքն ավարտել լուսահոգի Անդրանիկ Բահարյանի «Համշեն» թերթը» բանաստեղծությամբ, որով անվանի գրողն ու վաստակաշատ ուսուցիչն ըստ արժանվույն գնահատել է թերթի դերն ու նշանակությունը մեր կյանքում.

*«Համշեն» թերթը հայոց բառով
Բուժում է մեր վերքերը խոր:*

*Լույսի նման մտնում է տուն
Ո՛ր մեր հույսը պահում արթուն:
Նա օրերի ցելերի մեջ
Կյանքի սերմ է ցանում անվերջ:
Ցանում է գիր ու բառ-Մաշտոց,
Որ պտուղ տա լեզուն հայոց:*

Մեր ավագ ընկերոջ այս ջերմ խոսքից հետո մնում է, որ մեկ անգամ ևս խոնարհ խնդրանքով դիմեմ իմ հայրենակիցներին, և առաջին հերթին՝ տեղի հայկական համայնքի գործիչներին. *պահպանենք ու գնահատենք մեր մշակութային արժեքները և փոխանցենք մեր ժառանգներին*, չէ՞ որ արխագահայ համայնքի հիմնական, ամենագլխավոր նպատակը հայոց լեզուն կրողների պահպանումն է, հայ հոգևոր տարածքի – մշակույթ, գիր, գրականություն – ապահովումը:

2011-2016

բաց» կարող են ունենալ հույնն ու արխագը, ռուսն ու վրացին... Իսկ «Յամշենը» միայն ձերն է, ձեր անկրկնելի անունը», – ասել էր նա:)): Այստեղ էլ ավելացնենք, որ Դ. Գուլիայի և Բ. Շինկուբայի սկսած բարի ու շնորհակալ գործն այսօր հաջողությամբ շարունակում են Անզոր Մուքբան, Սերգեյ Ազընդիան, Վիկտոր Կոկոսկիրը, Վախթանգ Աբխազոուն, Դաուր Նաճղեբիան, Անատոլի Լազուլաան...

Արդարության դեմ չմեղանչելու համար անպայման պիտի ասենք, որ Աբխազիայում հայ գրողների միավորում է գործել նաև անցյալ դարի 30-ական թվականներին՝ Հայրենական Մեծ պատերազմից առաջ, Սուխումի թիվ 4 (այժմ՝ Հովհ. Թումանյանի անվան թիվ 9) հայկական օրինակելի դպրոցին կից: Ցավոք սրտի, միավորման մասնակիցներից շատերը հերոսաբար զոհվեցին Մեծ Հայրենականի ռազմադաշտերում:

Նրանցից մեկը՝ Արտաշես Միևասյանը, որի գրական անունը Շանթածին էր, պատերազմի առաջին իսկ օրը հետևյալ տողերն է գրել.

*Երդվում եմ կրծքով պաշտպանել,
Երկիր իմ, քո ամեն քարը,
Քո ամեն ծաղիկն ու ծառը
Երդվում եմ կրծքով պաշտպանել:
Իմ հոգում պայծառ ու ջահել
Արև՝ է վառել մեր դարը,
Երդվում եմ կրծքով պաշտպանել,
Երկիր իմ, քո ամեն քարը:*

Նույն ճակատագրին արժանացավ վառվառն երագանքներով տոգորված Միսաք Յայլյանը: Նրա երգերը հուզիչ են՝ հույսով ու հաղթանակի հավատով լեցուն, անսահման է երիտասարդ բանաստեղծի հայրենասիրությունը.

*Իմ հայրենիք, սիրում եմ քեզ
Եվ այրվում եմ քո սիրով,
Քո բանաստեղծ որդին եմ ես
Արյամբ, գրչո՛վ ու սրո՛վ:*

Առանց խոր հուզմունքի անհնար է կարդալ նաև կարմիրբանակային Անդրանիկ Դավթյանի՝ ժամանակի դաժան շնչից մաշված նամակները: Բանաստեղծը երագել է տուն վերադառնալ, շարունակել ստեղծագործ աշխատանքը: Նա գրել է.

*Արևմուտքի խավարը ցուրտ
Մոտեցել է վախճանին,
Գերեզմանի սառը քամին
Դիպել է Յիսուսի ջանին:*

Աններելիորեն մոռացության է մատնված Արշավիր Զիդարյանի՝ 1942 թվականին գրած «Հայ զինվորին» հայրենաշունչ բանաստեղծությունը: Այն ուզում եմ ամբողջությամբ ներկայացնել ընթերցողի ուշադրությանը՝ գոնե այսպես մոռացությունից փրկելու համար.

*Հայրենիքդ մեծ ու հզոր՝
Տվեց քեզ զենք, տեղ ու պատիվ,
Որ այդ զենքով, ո՛վ հայ զինվոր,
Պաշտպանես քո երկիրը հին:
Եվ նախնիք քո դարեր երկար՝
Ազատություն երազեցին
Եվ տվեցին ուժերն իսպառ
Այդ փրկարար նպատակին:
Ո՛հ նրանք միշտ վառ պահեցին
Պատգամները սերունդների
Եվ տվեցին որդիներին
Վրե՛ժ, հավա՛տ, ըմբոստ ոգի՛:
Իսկ դու այսօր, ո՛վ քաջ որդի,
Ո՛հնես չքնաղ նոր Հայաստան,
Որտեղ ազգդ ազատ, արի
Ստեղծում է իր ապագան:
Ստացել ես, ո՛վ հայ զինվոր,
Հայրենիքից դու ամեն ինչ,
Ժողովրդիդ համար այսօր
Դու պարծանք ես և նոր փրկիչ:
Եղիր դու քա՛ջ, արի՛, խիզա՛խ,
Քո ձեռքումն է ապագա, տուն.*

*Նա՛ է հաղթում, ով չունի վախ,
Ապրում է նա, ով չի փախչում:
Թող քո կրծքում հրդեհ դառնա
Անմար կայծը Ավարայրի,
Եվ ռազմաշունչ ոգով անմահ
Դարձիր Վարդան, Մարգպետունի:
Միտքդ միշտ բեր անհաղթ Դավթին,
Նրա հորը, որդուն՝ Միեր,
Ժողովուրդը օրեր անթիվ
Մեզ համար է նրանց հյուսել:
Մեզ համար է ստեղծել նա
Թուրն հավլունի, Թուր-Կայծակին,
Թող քո զարկից Նորից դողա
Հրեշը նոր, թշնամին հին:*

Հավատում ես հայ բանաստեղծի սրտի խոսքին,
Նրա անկեղծությանը և ըստ արժանվույն էլ ընդունում
«Ընթերցողիս» ձոն-երդումը, որն ավարտվում է այսպես.

*Ողեկցել ես դու ինձ անտես,
Տվել խորհուրդ և հայտնել իղձ.
Քեզ համար եմ տառապել ես
Ո՛ր քեզ համար մոռացել ինձ:*

Ընթերցողն արդեն գիտի գրական-լուսավորական
«Համշեն» թերթի 20-ամյակին նվիրված մեր «Համ-
շեն-20» գրքից, որ 30-ական թվականներին արխագա-
հայ գրողների ստեղծագործությունները տպագրվում
էին «Սովետսկի պիսատել Աբխազիի» թերթում, որն
արխագերենից, վրացերենից, ռուսերենից ու հունա-
րենից բացի ուներ նաև հայկական բաժին: Թերթի
խմբագրական խորհրդի կազմում ընդգրկվել էր Արշա-
վիր Ջիդարյանը:

Անցյալ դարի 20-ական թվականներին Սուխումում
ակտիվ գրական-մանկավարժական գործունեություն
էր ծավալել հայտնի գրող-հրապարակախոս, հասարա-
կական-քաղաքական գործիչ, մանկավարժ Միսաք Տեր-
Դանիելյանը, որը գրական շրջաններում հայտնի էր
Արամայիս կեղծանունով:

Նա հմուտ գինվորական էր ու քաջարի մարտիկ: Որպես տաղանդավոր գրող ու մեծատառով Մարդ՝ Արամայիսը հանճարեղ Յովհաննես Թումանյանի մեծագույն հարգանքն ու սերն էր վայելում: 1913 թվականին գաղտնի քվեարկությամբ նա ընդունվել է «Յայ գրողների կովկասյան ընկերության» շարքերը, որը 1912 թվականի ապրիլին հիմնադրել ու ղեկավարում էր Յովհաննես Թումանյանը: 1923 թվականի մարտի 23-ին Սուխումի երկրորդ պետական թատրոնում տեղի հայկական դպրոցի ուսուցչական ու աշակերտական համակազմի ուժերով բեմադրվում է Արամայիսի դրամատիկական ստեղծագործություններից մեկը:

Բեմադրության կազմակերպիչն էր ապագա հայտնի լրագրող Աշոտ Քալանթարյանը, գլխավոր՝ Մինաս աղայի դերում հանդես էր եկել Արշավիր Ջիդարյանը:

Ավելացնենք. Արամայիսը ծնվել է 1874 թվականին Արցախում, 1949-ին որպես «վտանգավոր էլեմենտ» արքորվել է Սիբիրի խորքերը, որտեղ էլ ծայրահեղ աղքատության մեջ մահացել է 81 տարեկան հասակում: Կարծես զգալով մոտալուտ մահը, իր վերջին նամակներից մեկում նա պատգամել է, որ իր թռչնիկներին անպայման սովորեցնեն հայոց լեզուն, ավելացնելով, թե «...ի՛նչ հայ է նա, ով չգիտի իր Յայրենիքի պատմությունը, ծանոթ չէ իր ազգի լավագույն զավակների գործունեությանը և չգիտի իր մայրենի գրրականությունը»:

Խորհրդային ժողովրդի Յայրենական Մեծ պատերազմի տարիներին (1941-1945 թթ.) գրական միավորման ակտիվ գործունեությունը հասկանալի պատճառով ընդհատվեց, բայց, ինչպես արդեն համոզվեցինք, չլռեց հայ հեղինակների հնչեցրած հայրենաշունչ քնարը: Իսկ պատերազմի հաղթական ավարտից համարյա մեկ տասնամյակ անց, երբ դատապարտվեց ստալինյան բռնաշրջանը, գրական միավորումն վերսկսեց իր աշխատանքը՝ Նոր որակով ու բովանդակությամբ: Եվ այն ժամանակ ոչ ոք չէր կարող ենթադրել, թե Նորա-

ծին «Սևծովյան այգաբացի» մասնակիցներն այդքան շուտ կաճեն և սկսնակի աստիճանից կհասնեն հատուն ստեղծագործողների մակարդակի, որոնց գործերը կգնահատվեն հայ անվանի գրողների՝ Սիլվա Կապուտիկյանի, Սերո Խանզադյանի, Բենիկ Սեյրանյանի, Գևորգ Էմինի և այլոց կողմից:

Շուտով «Աբխազպետհրատը» մեկը մյուսի հետևից լույս է ընծայում Արշավիր Զիդարյանի «Ծովի շունչը» (1959 թ.), Անդրանիկ Բահարյանի «Ծիր կաթին» (1960 թ.), Յակոբ Գուրունյանի «Յայրենի ծուխ» (1960 թ.), Իշխան Ռահանյանի «Խաղաղություն» (1960 թ.) ժողովածուները, «Սևծովյան այգաբաց» (1959 թ.) և «Շավիղ» (1962 թ.) ավանախները:

Ահա թե ինչ է գրում 1959 թվականի դեկտեմբերին Անդրանիկ Բահարյանը Աբխազիայի հայ գրողների միավորմանը հասցեագրած նամակում՝ «Սևծովյան այգաբաց» ժողովածուի քննարկման առիթով: Նամակի սկզբում նա հաղորդում է իր ծանր հիվանդության մասին, բայց «...իբրև երազ անցան այդ բոլորը, և ես այսօր երջանիկ եմ, որ ինձ բախտ է վիճակված դարձյալ և դարձյալ հանդիպել ձեզ և լսել ձեր ձայնը: Սակայն, այնուհանդերձ, պետք է խոստովանեմ, որ ինձ ճնշված եմ զգում այն բանի համար, որ զրկված եմ ժողովածուի քննարկմանը մասնակցելու երջանկությունից, մի երջանկություն, որ տարիների երկունք ապրեց և սպասումի երկարատև րոպեներ սերմանեց մեր վերծիզ ճանապարհին:

Բայց բավ է այդ մասին. չընկնենք, այսպես ասած, «շուռ տված» հոռետեսության գիրկը և մեր ասելիքը հուզաթաթափ ողբի չվերածենք:

Թույլ տվեք, սիրելի գրչակիցներ, այս հանդիսավոր երեկոյին հղել ձեզ իմ հրաբորբոք ու սիրակարոտ ողջույնը: Ողջույն եմ հղում նաև քննարկմանը ներկա գտնվող բոլոր նրանց, ովքեր ազնիվ են և եկել են բարի մտադրություններով և որոնց կրծքի տակ թագավորողը սերն է, անձնվիրությունն ու արդարությունը»:

Չարմանալիորեն շատ կարճ՝ 2-3 տարվա ընթացքում միավորումը ճանաչում գտավ ոչ միայն Աբխազիայում, այլև նրա սահմաններից դուրս՝ Ադլերում, Սոչիում, Հայաստանում, Հայկական սփյուռքում:

Այդ է վկայում Կրասնոդարի երկրամասից «Սևծովյան այգաբացի» պարապմունքներին Աշոտ Զոչկոնյանի, Գևորգ Ավչյանի, Անդրանիկ Չեյթունյանի մասնակցությունը:

Մեր հեղինակների ստեղծագործությունները ըսկըսեցին տպագրվել Հայաստանի պարբերական մամուլում՝ «Կանչ», «Ավանգարդ», «Գրական թերթ», «Հայրենիքի ձայն», «Դպրություն», «Գարուն», «Նորք», «Հայոց լեզուն և գրականությունը դպրոցում» և այլ թերթերում ու ամսագրերում, «Վրաստան» թերթը պարբերաբար «Գրական էջեր» էր հատկացնում «Սևծովյան այգաբացին», իսկ այդ տարիներին Վրաստանի գրողների միության հայկական մասնաճյուղի «Կամուրջ» տարեգիրքն անհնար էր պատկերացնել առանց աբխազահայ հեղինակների:

Այստեղ նպատակահարմար ենք գտնում մեջբերել միավորման նախկին ղեկավար Ա.Բահարյանի մշակած ընդունելության կարգի հետևյալ հատվածը. *«Կանոնադրության համաձայն՝ միավորման պարապմունքների մասնակցելը դեռ չի նշանակում նրա անդամը համարվել, - «Համշեն» թերթի 1992 թվականի 2-րդ համարում տպագրված «Սևծովյան այգաբաց» հոդվածում գրում է նա... - լիիրավ անդամության համար պարտադիր է երեք հիմնական պայման.*

ա) մեկ տարի անընդմեջ մասնակցել միավորման ամենամսյա պարապմունքներին.

բ) պարբերական մամուլում հրատարակվել.

գ) ներկայացրել քննարկման անտիպ ժողովածու մեկ-երկու մամուլի սահմաններում և միավորման կողմից արժանացել դրական գնահատականի»:

Ընդունելության նման կարգը մի տեսակ զտեց միավորումը, մնացին նվիրյալները միայն:

Այստեղ էլ նշենք, որ տարբեր տարիներին գրական միավորումը ղեկավարել են Արշավիր Ջիդարյանը, Անդրանիկ Բահարյանը, Յակոբ Գուրունյանը, Վազգեն Կանսուզյանը, քարտուղարի պարտականությունները պարտաճանաչորեն կատարել է արձակագիր Նիկոլայ Դեմուրջյանը: 2004 թվականից գրական միավորման աշխատանքները ղեկավարում է ձեր խոնարհ ծառան:

Գրական միավորման անդամների հետ հանդիպելու նպատակով Երևանից ու Թբիլիսիից Աբխազիա ժամանեցին Սիլվա Կապուտիկյանը, Վախթանգ Անանյանը, Սարմենը, Գևորգ Էմինը, Ստեփան Կուրտիկյանը, Ստեփան Ալաջաշյանը, Վաղարշակ Նորենցը, Իգնատ Մամյանը, Յովհաննես Մելքոնյանը, Սարգիս Խարազյանը, Աշոտ Գրաշին, Վահան Տերյանի դուստր Նվարդ Տերյանը (նա իր հոր՝ Վահան Տերյանի մասին նյութեր էր հավաքում, իսկ Տերյանը, ինչպես հայտնի է, բուժվել է Գուլրիփշի շրջանում գտնվող վարկաբանության հիվանդանոցում), Վարդգես Պետրոսյանը, Մերուժան Տեր-Գուլանյանը, Ավարդ Պետրոսյանը, Բենիկ Սեյրանյանը, Մկրտիչ Ասլանյանը, Սահակ Մանվելյանը, Սոս Սիմավորյանը, Գուրգեն Գաբրիելյանը, Ծերուն Թորգոմյանը, Մարտին Զարամյանը և ուրիշներ:

Յետագա տարիներին «Սևծովյան այգաբացն» աննախադեպ վերելք ապրեց, նրա անդամներից մի քանիսը ժողովածուներ հրատարակեցին ինչպես Թբիլիսիի «Մերանի», այնպես էլ Երևանի «Խորհրդային գրող», «Արևիկ», և այլ հրատարակչություններում (Արշավիր Ջիդարյան, Յակոբ Գուրունյան, Անդրանիկ Բահարյան, Նիկոլայ Դեմուրջյան, Յովհաննես Թորոսյան, Վազգեն Կանսուզյան, Չորիկ Զեչիշյան, Արշավիր Գրբաշյան, Սիրավան Սևունի, Արամ Կանսուզյան, Յայկ Ռահանյան և ուրիշներ, Երևանի «Նաիրի» հրատարակչությունը 1991 թվականին լույս ընծայեց «Սևծովյան այգաբաց» ալմանախը):

Սակայն 1992 թվականի օգոստոսի 14-ին սկսված վրաց-աբխազական պատերազմի կործանարար ուժը

խարխլեց նաև այս կարևորագույն հայկական օջախի հիմքերը:

1994 թվականի սկզբին, պատերազմի հաղթական ավարտից հետո, այն ծանր ու ողբերգական տարիներին, երբ միավորման ղեկավարությունն ստանձնեց Վազգեն Կանսուզյանը, մեր ստեղծագործողները, բարեբախտաբար սակավ բացառությամբ, իրենց մեջ ուժ ու կորով գտան վերսկսելու միավորման գործունեությունը՝ համախմբվելով «Յամշեն» գրական-լուսավորական թերթի շուրջը: Շուտով «Յամշեն» թերթի գրադարան» մատենաշարով սկսեցին լույս տեսնել նրանց ստեղծագործություններն առանձին ժողովածուներով (տես՝ սույն գրքում տպագրված «Յամշեն» թերթի գրադարան» մատենաշարը» հրապարակումը, էջ՝ 287):

Աբխազ հայտնի գրողների թարգմանությամբ մեր հեղինակների գործերը ներկայացվեցին աբխազ ընթերցողին: Այսպես, Յովհաննես Թորոսյանի մանկական բանաստեղծությունները Ռաուլ Լասուրիայի թարգմանությամբ լույս տեսան «Ամցաբզ» («Բոց») մանկապատանեկան ամսագրում, Անդրանիկ Բահարյանի «Մայրիկ կկուն» պոեմի թարգմանությունն իր արժանի տեղը գտավ նույն Ռաուլ Լասուրիայի հատընտիր հատորում, իմ բանաստեղծություններն ու արձակ գործերը Սերգեյ Ազընդիայի և Վիկտոր Կոկոսկիրի թարգմանությամբ հրատարակվեցին «Ափսնի» («Աբխազիա») թերթում և գրողների միության «Ալաշարա» («Լույս») ամսագրում, ինչպես նաև Սերգեյ Ազընդիայի ժողովածուներից մեկի թարգմանությունների բաժնում...

Աբխազահայ գրողների ստեղծագործության տրոփող զարկերակը միշտ էլ հայրենասիրությունն է եղել - սերն ու նվիրվածությունը պատմական հայրենիքին՝ Յայաստանին, հայ ժողովրդի հավերժության խորհրդրդանիշ Մասիս սարին ու մեր ազգային հերոսներին, ծննդավայր Աբխազիային, որի օրհնված հողում մեր պապերն ու տատերը, ովքեր հրաշքով կարողացան

խուսափել թուրքական արյունոտ յաթաղանից, գտան իրենց փրկության լուսավոր ափը:

(Փակագծերում ուզում եմ իմ ափսոսանքն ու տարակուսանքը հայտնել, որ մեր հեղինակների յուրահատուկ համշենաբույրով առանձնացող գործերը, չգիտես ինչո՞ւ, չեն ընդգրկվում հանրակրթական դպրոցների գրականության դասագրքերում: Եվ պիտի անպայման ավելացնեմ՝ անիրավացիորեն չեն ընդգրկվում...)

Աբխազահայ գրողների ստեղծագործություններին, ինչպես նաև համշենահայերի պատմական ճակատագրին անդրադառնալը հայ գրականության և հայ ժողովրդի պատմության դասագրքերում կունենար կարևորագույն հայապահպանական նշանակություն, չէ՞ որ խոսքը հայ ժողովրդի մի ստվար ու հետաքրքիր հատվածի մասին է)

Հայ ժողովրդի պատմական ճակատագրի գեղարվեստական ընկալումը՝ իրարից հրաշալիորեն տարբերվող հեղինակներից յուրաքանչյուրը յուրովի իմաստավորվելով, գեղեցիկ ու բովանդակալից ստեղծագործություններ է արարել.

*Հայր հայ է, ուր էլ գնա,
Մի օր պիտի վերադառնա,
Նախնիների շիրիմներին
Պսակ դնի ու ... ջերմանա՛:*

(Խաժակ Սիմոնյան. «Հայր»)

*Իմ կենտ Հայրենիք,
Հայաստան աշխարհ,
Դու սիրել ես վառ
Արև ու ծաղիկ,
Սիրել՝ աստղակայթ,
Կապուտակ երկինք,
Ո՛ւ քո դստրերին
Անվանել ես Վարդ,
Մանուշակ, Հասմիկ,
Արևիկ, Աստղիկ,
Որ դալար լինեն*

Գարնան ծաղկի պես,
Արևի նման
Վառ, լուսաժպիտ...
Իսկ քո ուստրերին
Սրբազան Սարիդ
Անունն ես տվել,
Անվանել ես Սիս,
Արարատ-Մասիս,
Որ Սուրբ Սարիդ պես
Լինեն վեհաշուք,
Լինեն ինքնիշխան
Ո՛ր հաղթաբազուկ...
Իմ կենտ Հայրենիք,
Հայաստան աշխարհ,
Դու՝ աստծուն մոտիկ,
Աստծուն՝ հավասար:

(Անդրանիկ Բահարյան. «Հայրենիք»)

Սարսափազդու աշխարհ, մութ, նեղլիկ ու դաժան,
Դու եղեռնին անգամ խտրությամբ ես նայում,
Օ՛ր, իմացած եղիր՝ սուրբ հատուցման ժամն է
Քո անարդար քայլի պատասխանը մնում...

(Լյուդվիգ Զյուլյան. «24-ը ապրիլի»)

Գալիս ես նրանք մի խոր թախիծով
Ո՛ր մոտենալով կրակին անմար,
Սուրբ հուշարձանին պսակներ դնում,
Պատիվն աշխարհի փրկելու համար...
Եկել աշխարհի տարբեր ծեղերից՝
Ոմանք լալիս ես, ոմանք խոնարհվում...
Շատ բան է ասել այդ տեսարանն ինձ,
Որ, բարի մարդիկ, ձեզ չեմ մոռանում...

(Երվանդ Ղանդիլյան. «Ծիծեռնակաբերդում»)

Մեջբերումները կարելի է շարունակել, և թող մեզ
ներեն նրանք, ում գործերը չենք նշել միայն ու միայն
տեղի սղության պատճառով:

Ուրախությամբ ուզում ենք փաստել, որ վերջին տա-
րիներին «Սևծովյան այգաբաց» գրական միավորումը

համալրվեց նոր կարող ուժերով. Շամիրամ Զեսյան, Խաժակ Սիմոնյան, Մարգարիտա Ավետիսյան, Լիանա Աբրահամյան, Գայանե Աթոյան և Սուսաննա Ալեքսյան (ռուսերեն). նրանք Սեդա Բաղդասարյանի, Սահակ Կալայջյանի, Լյուդվիգ Զյուլյանի, Երվանդ Ղանդիլյանի, Չորիկ Զեշիշյանի հետ «Սևծովյան այգաբաց» գրական միավորման կորիզն են կազմում: Ավելացնենք, որ 2012 թվականին մեր միավորման պատվավոր անդամ ընտրվեց Երևանի «Ձայն համշենական» թերթի գլխավոր խմբագիր Սերգեյ Վարդանյանը՝ մի վաստակաշատ մտավորական, որը համշենահայության պատմության ու բանահյուսության ուսումնասիրությունն իր կյանքի հիմնական նպատակներից մեկն է դարձրել, և այս բնագավառում ակնառու են նրա նվաճումները:

Սերգեյ Վարդանյանը շարունակեց «Ձայն համշենական» գրքի առաջին հատորի խմբագիր, հայ մեծ վիպասան Սերո Խանգադյանի սկսած բարի գործը, կազմեց և խմբագրեց գրքի հաջորդ հատորները...

Միավորման պատվավոր անդամներն են նաև Հայկ Ռահանյանը, Սիրավան Սևունին, որոնք, չնայած իրենց առաջացող տարիքին, բեղուն ստեղծագործական կյանքով են ապրում:

Համոզված եմ, որ «Սևծովյան այգաբացի» կարևոր նվաճումներից է «Գրական Համշեն» ավանախի տըպագրությունը, որը Աբխազական պետական հրատարակչության 2012 թվականին՝ իմ «Էլեգիաներ երեվոյթների մեջ» գրքից հետո պետական պատվերով երկրորդ հայատառ հրատարակությունն է: Ավանախը, որը բացվում է մեր «Երկու խոսք» ներածականով, կազմված է «Արձակ և չափածո», «Հյուրասենյակ», «Թարգմանություններ» և «Հիշողության դաշտ» բաժիններից: Բանաստեղծական շարքերով հանդես են եկել Անդրանիկ Բահարյանը, Խաժակ Սիմոնյանը, Լյուդվիգ Զյուլյանը, Հայկ Ռահանյանը, Երվանդ Ղանդիլյանը, Սիրավան Սևունին: Արձակ ստեղծագործություններով ներկայացել են Սահակ Կալայջյանը, Լիանա

Աբրահամյանը, Շամիրամ Զեսյանը, Մարգարիտա Ավետիսյանը, Սեդա Բաղդասարյանը, Չորիկ Զեչիշյանը և տողերիս հեղինակը: «Հյուրասենյակում» իրենց ջերմ անկյուններն են ստեղծել մեր բարեկամներ՝ բանասիրության թեկնածու, գրող Լուսինե-Լիլիթ Սեյրանյանը, բանաստեղծ Յովհաննես Գլակը և «Ոգնի» հանդեսի խմբագիր, ծաղրանկարիչ Գուրգեն Բալայանը:

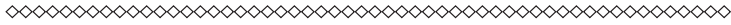
«Սևծովյան այգաբացի» գործունեության ուղղություններից մեկը տեղի ոչ հայագիր հեղինակների ստեղծագործությունների թարգմանությունն է: Հուսով ենք, ընթերցողը կգնահատի մեր ջանքերն այս կարևոր բնագավառում և «Հյուրասենյակ» բաժնում գետեղված գործերը կարժանանան նրա ուշադրությանը:

Հայ-աբխազական գրական-մշակութային կապերի ամրապնդման գործում, մեր կարծիքով, կարևոր նշվածում է աբխազ արձակագիր Դաուր Նաճղեբիայի «Գիշերվա փիղ» վեպի թարգմանությունը, որը պատշաճ մակարդակով իրականացրել է հայտնի հայ թարգմանիչ Կարլեն Յալանուզյանը: Վեպը լույս է ընծայել Հայաստանի գրողների միության հրատարակչությունը 2013 թվականին:

Հետզհետե ամրապնդվում են «Սևծովյան այգաբացի» և տարբեր գրական կազմակերպությունների ու պարբերականների միջև հաստատված ստեղծագործական կապերը: Եվ դրա լավագույն ապացույցը «Գրական Համշեն» ավմանախի 2016 թ. հրատարակությունն է Հայաստանի գրողների միության կողմից, ինչի համար մեր խորին շնորհակալությունն ենք հայտնում միության նախագահ Էդվարդ Միլիտոնյանին:

Ավմանախը, որը լույս տեսավ 2016 թվականին, սիրով ու խնամքով խմբագրեց մեր բարեկամ, հրաշալի բանաստեղծ Ղուկաս Սիրունյանը:

Մեր հեղինակների ստեղծագործությունները պարբերաբար լույս են տեսնում Սուխումի «Համշեն», Երևանի «Ձայն Համշենական» ամսաթերթում, Լոս-Անջելեսի «Համայնապատկեր» ամսագրում:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՉԱՓԱԾՈ

Որպես ինքնակենսագրություն.....	5
Ձյուն	7
Նաիրի	9
Հայաստանը	9
Արտավազդ Երկրորդ	10
Համշեն	11
Շարունակվող տազնապ	12
***Սերս	12
«Նորի՞ց...»	13
Երգ	14
***Դու գիտե՞ս	14
***Ամեն բառն իմ	14
Ապրիլյան պատերազմ	15
Գարո՛ւն է կրկին	17
Իմ հայ ժողովուրդ	18
Հավատք	18
Հիմա շատ է սիրտս փափկել	19
Թեկուզև կյանքն իմ չի եղել անհոգ	21
Թե չհանդգներ հոգիս խաղաղվել	21
***Ես հիմա ցավի կրակ եմ արել	22
Առաջվանը չենք	23
Ողբ մի բուռ հողի	24
Աղբիտ	25
Արցախ	26
Հայաստվածներ	28
***Է՛ի, Տրդատ արքա	28
Հայրենի լեռներ	29
***Ջրի փոխարեն	29
Լեգենդ Եփրեմ պապիս	30
***Եվ իմ պապը մեծ	31
Իմ պապը	32
Անսպա՛ռ	33
Մայրս	34
Ֆիդայի Գրիգոր Թեփուլյանի հիշատակին	35
Գարուն	35
Գաղթ-1992	36

Արևաքամի	37
***Աստղերն արեգակներ են	37
Փոքրիկ լեգենդ	38
Սուխումն առանց եղիշե Չարենցի	39
Բանաստեղծի սիրտը	41
Նախապայթյուն	42
Ես հաստատ գիտեմ	43
Հորս խոսքերից	43
Երեկոյան էքսպրոմտ Մասիսին	44
Հավատ	45
***Հիմա են վերքեր բացվում	45
Էլեգիաներ երևույթների մեջ	46
Այսպիսի ու այսքան	48
***Ժամանակի մեջ	49
***Իմաստի փնտրտուքը	50
Մնացել է ինքդ քեզանից հրաժարվելը	50
***Ինձ չլսեց ոչ ոք-ոչ ոք	51
***Հողից եմ ծնվել բախտավոր մի օր	52
Ես լռում եմ իմ եուրջան մասին	52
Ակնթարթներ	53
Սուխումի թիվ 2 կլինիկական հիվանդանոցում	54
***Քանզի իմ ասածի մեջ	58
«Անդրիյուսիս» շարքից	59
Պատառիկներ	62
***Մեկ-մեկ լինում է	64
***Կարոտին սիրո	64
Մարդ	65
***Ստոր է ու դաժան	66
***Ամպի մի բուռ	67
***Աստվածը	67
Գնչուհին Սուխումի շուկայում	68
«Համշեն» թերթի 20-ամյակին	68
Հիմա, այս պահին	69
Հատուցում	70
***Գուցե այդպես էլ պիտի լիներ	71
Ընդհանուր տեխնիկական առարկաները	72
Մեխանիկական շարժում	73
***Քամի՛, դու	73
***Բաժանումը հաճախ	75
***Նորից մանկացել եմ ահա	76
Ներշնչանք	78

«...Եվ այլն»	78
*** Եթե չլինեմ, դուք՝ ոչինչ.....	78
Երբ մահանալն արդեն	79
***Մեկ-մեկ ինձ թվում է	80
***Ապրում եմ այսպես	80
***Եթե ծառ ես դու	81
***Ի՞նչ ես, ժամանակ, դու մեզ հետ անում	82
Կաղնու գանգատը	82
***Թռչում եմ, թռչում	83
Ճիշտ հասկանալու տրամադրություն.....	83
Հավատացեքինձ.....	84
Նատյուրմորտ	85
Ես կանցնեի	86
Կարոտի կեսօր	88
Մի բարեկամի	89
***Փառք Աստծո	89
***Զի ընդունել	90
Զգրվող երգ աշևան մասին	91
***Ես քո երկնային	91
***Դու շապկով ես ծնվել	92
***Կանգ առ, ակնթաթթ	92
«Հակոբի մոտ» սրճարանից դուրս	93
Այսպես ամեն օր վերադարձիս	95
Երգ	95
Գովազդ.....	96
Բառաթափ	98
***Իմ հիշողության	98
Չարգանդի հիշատակին	99
Հոգնել եմ հիմա	100
ՈՒշացած (հիա՞)սթափություն	101
Հեթանոսական	101
***Բառերի խլացուցիչ հոսքում	102
ՈՒշ աշուն	102
Արդեն բոլոր բառերն էլ արևակաթ են	103
Ես չեմ հիշում Նարեկացու մահը.....	104
Դուրսպրծուկներ	106
«Հայրենասերը».....	108
Մեր «ազգային գործիչներին».....	110
Բայց, ազնվորեն	119
***Խաղալու ցանկությունից բացի	119
«Անծովյան այգաբաց» գրական միավորման.....	120

Ծրագրված մղձավանջ	120
Երկրաչափություն	121
***Երակների ցանցում	122
***Վերադառնալը	123
Ամառային ծովափ	124
Ճեպանկար	128
Մայրամուտ	128
Գարնան լուսաբաց	128
Գլխապտույտ	129
***Ափիս մեջ	130
***Արևին ձգտող	130
Ես կամ	131
Մշո դաշտի առասպել	132
***Ա՛խ, ո՞ր գևանք	133
***Թեթև շաղվում օղակը ահա	133
Շերամի որդ	134
Բանաստեղծություն	134
Մեր հեքիաթը	135
Տեսանկյուն	138
Հայի կենսագրություն	139
Միայն գարնանը	140
***Ես գիտեմ, նա՛ կարճ ու կտրուկ	141
***Ինչ էլ որ լինի	114
***Հրճվանքն անսահման է	142
***Ես որ ուղղությամբ էլ գնամ	142
Բանաստեղծ	143
***Հոգեցունց համրության մեջ են	144
***Օդը մեղմ էր ու փափուկ	144
***Քարն ամեն տեղ էլ կար	146
***Դու ինձ գտար	147
***Պատերազմն սկսվեց	147
***Բրունոյի պես	148
Ներդաշնակություն	148
Հայոց բառեր	149
Երգ Արտույտի մասին	150
Լեգենդ Ագռավի մասին	151
Մանկության այգում	154
Մանկություն	155
Ծննդատուն	155
Չրույց տատիս հետ	156
Չարթոնք	157

Գլորուս	158
Չրույց	158
«Արի տուն».....	159
Լույս	161
Տուն	161
Աշուն	162
Տատին իՆչ անի	163
Սեպտեմբերյան	164
Աքլորականչ	165
Չորս երգ Տիգրանիկիս.....	166
Հունձ	167
Էքսպրոմտ	168
***Արև, կայծակ ու որոտ	168
Դռներն իմ բաց են	169
Սխալ պատասխան ունեցող հարցեր.....	170
Տատիկիս սուրճի բաժակը	171
***Ինձ արդեն քիչ մնալուց առաջ	177
***Պապս ասում էր	178
***Այսօր ես հասկացա.....	178
Եթե ես նախօրոք գիտենայի.....	179
Գիշերային փոթորիկ.....	180
Որպես վերջին խոսք	180

ԱՐՁԱԿ, ՀՈԴՎԱԾՆԵՐ

Աբխազ ժողովրդի մեծ լուսավորիչը	183
Պահպանել սերն ու հավատը	189
Արդարացնելով իր կարևորագույն նշանակությունը	194
Հոգու տուն	196
Կույր անձրև (գլուխներ անավարտ վիպակից).....	199
Պատահածը պատահում է գնացողի՞ն	253
Գնդակահարված հատորներ	254
Ընդհանուր ժողով անտառում	258
Հատուկ աթոռը	261
Մայրիկ Արջն ու հարցասերիկ Փորթուլոզը.....	264
«Համշեն» պարբերաթերթ	269
«Սևծովյան այգաբաց» գրական միավորում	296

Արտավազդ Չայկի Սարեցյան
Ընտիր երկեր երկու գրքով
Գիրք առաջին
Բանաստեղծություններ,
պատմվածքներ, հոդվածներ
Սուխում
Աբխազական պետական հրատարակչություն
2018

Սրբագրիչ՝ Գոհար Թեփուլյան
Տառատեսակ՝ Arial AM
Չամակարգչային գրաշարումը՝
«Գրական Չամշեն» թերթի
e-mail: abk-hamshen@yandex.ru,
arm-hamshen@yandex.ru

Артавазд Аикович Сарецян
Избранное. В двух книгах
Книга первая
Стихи, рассказы, статьи
(На армянском языке)
Сухум
Абхазское государственное издательство
2018